

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

A Z M - Z Â D E
M E H M E D P A Ş A

Yüksek Lisans Tezi

ALİ KARACA

14402

Tezi Yöneten
Prof.Dr.Mücteba İlgürel

İstanbul-1986

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ 1 - 111

BİBLİYOGRAFYA IV - V

I. BÖLÜM

AZM-ZADE AİLESİNİN MENŞE'İ	1-12
a- Süleyman Paşa	12
b- İbrahim Paşa	12-13
c-SSa'deddin Paşa	13
d- El-hac Mustafa Paşa	13-14
e- Es'ad Paşa	14-15

II. BÖLÜM

AZM-ZADE MEHMED PAŞA	16-57
a- Mehmed Paşa'nın Haleb vâililiği 1177-1178 (1763-1765)	18-23
b- Mehmed Paşa'nın Sayda vâililiği 1179-1185 (1765-1771)	23-26
c- Mehmed Paşa'nın 1. Şam vâililiği 1185-1186 (1771-1772)	26-40
d- Zahir Ömer'in ortaya çıkışı	34-40
e- Mehmed Paşa'nın Karaman ve Konya vâililiği 1186-1187 (1772-1773)	41-43
f- Mehmed Paşa'nın 2. Şam vâililiği 1187-1197 (1773-1782)	44-57
g- Zahir Ömer ve Ebuz-Zehab Mes'elesi	51-55

III. BÖLÜM

Mehmed Paşa'nın Mirü'l-haclığı 58-63

Mehmed Paşa'nın Ticarî ve imâr faaliyetleri 64-65

Mehmed Paşa'nın mirası ve oğulları 66-70

SONUÇ 71-72

DİPNÖTLER 73-84

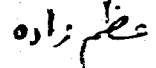

FOTOĞRAFLAR ve VESİKALAR

Ö N S Ö Z

Azm-zâde Mehmed Paşa'nın mensûp olduğu "Azm-ailesi" fertleri ilk olarak 1638 yılında Bağdad seferi sırasında Suriye bölgesinde görülmüşlerdir. 1724 yılından sonra Şam vâililiği ve mîrû'l-haclık gibi önemli bir göreve getirilen Azm-zâdeler bu vazîfeyi fâsılalarla 1807 yılına kadar devam ettirmişlerdir.

Tezimin konusu olan Azm-zâde Mehmed Paşa hakkında araştırma yaparken, faydalandığım kaynakların müşterek noktası, Azm âilesinin Konya'lı olduğu seklindedir. Mehmed Paşa 1731'de doğmuştur. Annesi Azm-zâde İsmail Paşa'nın kızıdır. Babası ise Vefeyât'a göre, Cerdecî Osman'dır. Mehmed Paşa'nın ilk vazîfesi Cerde Başbuğluğu'dur. Mehmed Paşa ilk olarak Haleb vâililiğine getirilmiştir. 1765 yılından sonra Mehmed Paşa'yı Sayda vâlisi olarak görüyoruz. 1185 (1771) yılında ise Mîrû'l-hac ve Şam vâlisi olmuştur. 1186 (1772) da Konya isyânı sebebiyle Karaman eyâleti tevcih olunmuştu. Ve Konya isyânını bastırmaya me'mûr edilmiştir. 1187(1773) de tekrar Şam vâlisi olmuş ve bu vâzifeyi 1197 (1783) de vefatına kadar sürdürmüştür. Vefat ettiği zaman Abdullah, Yusuf, Süleyman ve Esma isimlerinde dört evlâdı kalmıştır. Kazı Esma Nasuh Paşa ile evlidir.

Mehmed Paşa'nın görev yerleri ve yaptığı vazîfeleri ortaya koyarken Başbakanlık Arşivi'ndeki malzemelerden istifade ettim. Bunlar Cevdet Dahiliye, Cevdet Hariciye, Ali Emîrî tasniflerindeki belgeler ile Mukata' defterleridir. Burada tesbit ettiğim bir çok belge Enverî, Vâsıf, Mîr'i't-Tevârih ve Cevdet Tarihi'nde zikredilen hadiseleri hâvî hüküm ve fermânlar olduğunu gördüm. Bu arada göremediğim belgeler olduğu da muhakkaktır. Bu da arşivde çalışma zorluğundan kaynaklanmıştır.

İ.Ü.Kütüphanesi Ty. Bölümünde mevcûd bazı yazma eserlerin yayına hazırlanmasında "Azım" kelkâbının "Adem" şeklinde okunduğunu tesbit ettim. (Vefeyât'ta Es'ad şeklinde kaydedilmesine rağmen eser yayına hazırlanırken Adem-oğlu şeklinde okunmuştur.) Mîr'i't-Tevârih'in hazırlanışında da aynı şekilde okunmuştur. Bu biçimde okunmuş Mecmûâ-i Tevârih'in hazırlanışında da görüyoruz. Bu sebebden Adem-oğulları olarak bahsedilen bu şahısların, Azım-zâdeler olduğu ilk önce dikkatimden kaçtı. Fakat söz konusu şahısların görev yerleri, yaptıkları vazifeler ve ölüm tarihlerinin aynı olduğunu incelemelerim sonunda gördüm. Dolayısıyla hazırlanmış yayınlardan bazılarının asıl yazmalarına müracaat ettim. Yazmalardaki yazılışın da şeklinde olduğunu müşahade ettim.

Çalışmam esnasında dikkatimi çeken bir başka husûs ise, bazı eksik bilgilerin bir kaynaktan diğer esere aynen aktarılmasıdır. Sicill-i Osmani'de, Mehmed Paşa'nın oğlu Yusuf Paşadan bahsedilirken Mehmed Paşa'yla olan bağı hakkında tereddütlü bir ifade kullanılıyor. Bu tereddüdün Cevdet Paşa Tarihi'nden kaynaklandığını tesbit ettim. Mehmed Süreyya Cevdet Tarihi'ni kaynak olarak kullanmış olmalıdır.

Çalışmam esnasında ayrı çalışma konuları olabilecek iki mes'ele ortaya çıktı; bunlardan biri "Mîr-i Mîrânlık" diğeri ise, "Mîrû'l-Haclıktır. Her iki konunun da ayrı ayrı tez konusu oluşturacağı kanaatindeyim. Mehmed Paşa'nın durumunun daha iyi anlaşılabilmesi için her iki konu hakkında giriş şeklinde de olsa bilgi vermeye çalıştım.

Çalışmam sırasında dikkatimi çeken kayda değer bir başka husûs, Suriye, Lübnan, ve Mısır bölgesindeki isyânlardır. Bu hareketlerin te'sirleri günümüzde de canlı bir şekilde görülmektedir. Söz konusu hâdiselerin kaynakları ve yabancı devletlerin rolleri de ayrı bir inceleme

III

konusu olabileceği kanaatindeyim. Tezimde bu mes'eleye de temâs etmeye çalıştım.

Yine, Mehmed Paşa'nın ilk Şam vâliliği ve Karaman vâliliği hakkındaki ma'lumatın Vâsıf Tarihi'ne Enverî Tarih'den aktarıldığı görülmektedir. Cevdet Tarihi'nin dayandığı bilgiler ise Vâsıf kaynaklı olduğu kanaatindeyim.

Beni bu husûsta çalışmaya teşvik eden ve çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen muhterem hocam Prof.Dr.Mücteba İLGÜREL Bey' e burada teşekkürü borç bilirim.

Ali K A R A Ç A

B İ B L İ Y O G R A F Y A

1. ARŞİV KAYNAKLARI:

Başbakanlık Arşivi

Cevdet Dahiliye vesika nr: 329 770 898 9963

10116 15860 16541 17099

25659

Ali Emirî vesika nr : 367 1048 1084 1282

1421 7753 25245 25399

25659 26266

Hatt-ı Humâyun vesika nr : 777 826 981 1031

1169 1192 2288 6483

12333

Maliyeden Müdevver Defter nr:10214 10215 10217 10218

10221 10222 10223 10224

11. YAZMA ESERLER:

Enverî, Tarih, İ.Ü.Kütüphanesi TY nr. 5994; Hafız Hüseyin

Ayvensârâyi, Vefeyât-ı Selâtin, İ.Ü.Kütüphanesi nr.2539

111. MATBU ESERLER:

-Alîye Divân-ı Harb-i Örfisinde Tedkîk olunan Mes'ele-i

Siyâsiye Hakkında İzâhât, İstanbul 1332

-Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, c.1.11.111.IV.İstan-
bul 1309

-Ahmed Vâsıf, Mehâsinü'l-Asâr ve Hakâikü'l-Ahbâr,

(Hazırlayan Mücteba İlgürel) İstanbul.1978

- Ahmed Vasıf, Tarih, İstanbul 1229
- Almaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Ankara 1984
- Atay, Falih Rifki, Zeytin Dağı, İstanbul 1932
- Cemal Paşa, Hatıralar, İstanbul 1977
- Hafız Hüseyin Avansarâyî, Mecmuâ-i Tevârih, (Hazırlayanlar, Fahri Ç.Derin, Vahid Çabuk) İstanbul 1985
- Danışmend İsmail Hakkî, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul, 1950
- Ebü'l-Fazl Seyyid Mehmed Halil el-Murâdî, Silkü'd-dürrer (Tarihü'l-Muradî) İstanbul 1340
- Lammes, H. "Suriye Maddesi" İslâm Ansiklopedisi c.XI
- Kunt, Metin, Sancaktan Eyâlete (1550-1560) İstanbul 1978
- Kutay Cemâl, Türk İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, İstanbul, 1957
- Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî.c. h-IV İstanbul 1890-7
- Olson, Robert W, The Siege of mosul and ottoman Relations,indiana.1975
- Öke M.Kemâl, Siyonizm ve Filistin Sorunu,İstanbul.1982
- Pakalın, Mehmed Zeki, Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri sözlüğü, İstanbul, 1985
- Refik, Abdülkerim, The Province of Damascus, 1723-1783 Beyrut,1966
- Schwarz P. "Sayda", İslâm Ansiklopedisi c.X
- Unat, Faik Raşit. Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe çevirme Klavuzu, Ankara.1984
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, c.IV.Ankara,1982

I. BÖLÜM

‘AZM-ZÂDE ÂİLESİNİN MENŞEİ

Osmanlı devleti tarihinde, özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda devlete önemli hizmetlerde bulunmuş olan ‘Azm-zâde âilesi'nin menşei, hakkında çeşitli rivâyetler bulunmaktadır. Bu rivâyetler arasında Türk olduklarına dair ortaya konan tez, daha tutarlı görülmektedir. Âilenin menşeiini ortaya koyacak vesika arşivlerimizde şimdilik tesbit edilememiştir. Ancak yapılan araştırmalar âilenin Türk menşeli olduğunu göstermektedir.

‘Azm-zâde âilesi'nin siyâsî kariyerlerine ilk başladıkları yer Halep'te Ma'âra bölgesidir.¹ Bu âilenin Arap kökenli olduğu iddialarını ortaya atan bazı müellifler vardır.² Bu iddialara sebep, âilenin arapça "‘Azm" lâkabını kullanmaları ve genellikle Suriye bölgesinde görev yapmalarıdır. Nitekim arşiv belgelerinde "...hâlâ Karahisar-ı sâhib mutasarrıfı ‘Azm-zâde Yusuf Paşa Arabistan vüzerâsından olup Nasuh Paşa dahi Arabistan vüzerâsından olup..."³ şeklinde zikredilmektedirler. Burada şunu da önemli ifade etmek yerinde olacaktır. Zira âilenin Arap menşeli olduğuna dâir bir belgeyi Arap müellifleri de ortaya koyamamışlardır. Abdülkerim Refik'de bir zorlama ile âilenin Arap olduğunu kabul edilmiş görünüyor.⁴ Fakat Refik'in kaynakları arasında bulunan İskender el-Melûf'un kanaatı, "Mehrig ve Rao" adlı dergilerde çıkan yazılarında âilenin Türk menşeli olduğudur. Refik'in kaydettiğine göre, Meluf, ‘Azm-
ların Anadolu'dan gelen Türk âilesine mensup olduklarını ve gerçeği ise sadece Allah'ın bildiğini" yazıyor.⁵ Tarihçi Abdurrahman el Fasi onların Havran'da ki Arap kabilelerinden olduğunu, Kasım ve İsmail Paşa'nın babası İbrahim Beyin Konya'da ortaya çıktığını kaydettiği belirtiliyor.⁶

Refik, esasında İbrahim Paşa'dan bahsediyor fakat onun dedesi olan "‘Azm" dan hiç bahsetmiyor. Halbuki Refik'in kaynakları arasında olan

Muradî'nin Silkü'd-dürer (Muradî Tarihi) de Mehmed Paşa biyografisinde, İsmail Paşa'nın babasının vezîr-i ekber "Âzm" olduğu belirtilmektedir.⁷ Bundan da anlaşılıyor ki "Âzm-zâdeler iddiâ edildiği gibi bir Arap kabilesi olan "Âzm kabilesi" nden dolayı bu adı almamışlardır. Ayrıca böyle bir kabilenin varlığı da şüphelidir.

Gerek Me'luf, gerekse Fasî âilenin Konya ile olan bağlarını ortaya koymak zorunda kalmışlardır. Ma'luf, İbrahim Paşa'nın Konya'dan, Suciye'de bulunan Haleb bölgesindeki Ma'arratü'l-Naman'a geldiklerini kaydediyor.⁸

"Azmların evveliyâtını araştırdığımız zaman, ailenin ilk ortaya çıktığı yerin, Konya olduğunu görüyoruz. Aile Konya'lı "Kemik" Hüseyin den gelmektedir. Kemik Hüseyin Konya'da bulunan bir Türk aşiretinin beylerindendir. Kemik Hüseyin'in ahvâdı olan İbrahim ve Kâsım Beyler kardeşlerdir. Ebu Katf Kasım Bey evlat bırakmadan ölmüştür. deniliyor.⁹ Fakat "Ebu" Arapçada babası mânasına geldiğine göre, Ebu Katf Kasım, "Katf"ın babası Kasım olarak anlaşılıyor. O halde Kasım Beyin de 'Katf' adında bir evlâdı olmuştur. "Ebu Katf" kemikli manasına gelmektedir.¹⁰ İbrahim Bey ise IV. Murad'ın (1638 *) Bağdat seferine iştirak etmiş ve orada kalmıştır . Orada İsmail Paşa ile Süleyman Paşa adında iki oğlu doğmuştur. İsmail Paşa'nın dört oğlu olmuştur. Bunlar Mustafa, Es'ad, Saadeddin ve İbrahim paşalardır".¹¹

Türk İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihinde, kaymak zikredilmeden, "Âzm-zâdelerin Konya'nın Çumra kazasında doğmuş olan Mehmed Paşa'dan geldiği kaydedilmektedir. Yine aynı kaynakta Mehmed Paşa'nın Şam' a vâli olduğunu orada hükümetin za'fı dolayısıyla istiklâl sevdasına kapıldığı zaman ilk iş olarak "Kemik Oğulları" lâkabını "Âzm-zâde lere çevirdiğinden bahsediliyor.¹² Bu bilgi sıbhatli görünmemekle beraber â-

* Bak. Danişmend, İsmail Hami, Osmanlı Tarihi Kronolojisi,

ilenin Konya kökenli olduğunu belirtmesi diğer kaynaklarla müştereklik arz etmektedir.

1914 yılında Osmanlı Devletinin Kanal harekâtında başkumandan Cemâl Paşa'nın maiyetinde bulunan Falih Rifkî Atay, bu aileden de bahsettiği bir eserinde şöyle diyor.

"Arap milliyetperverliği güden Şam'lı Azm-zâdeler Konya'dan gelme Kemik Hüseyin'in torunlarıdır."¹³

Şu halde XIX. asır başlarında bu ailenin Türk ve Konyalı olduğu fikri yaygındır. 1895 de (H.1210) Mısır'da Abdurrahman el-Fasî el-Magribî'nin yazdığı tarihte, "Azm" ünvanının bu âileye devlet tarafından verildiğini kaydediyor.¹⁴

Anlaşılabileceği üzere âilenin neş'et ettiği yer hakkında kaynakların ittifak noktası, onların Konyalı olduğu şeklindedir. Yine kaynaklardan tesbit ediyork ki "Azm-zâdelerin Konya'dan Suriye'ye gelişlerine vesile olan hâdise IV. Murad'ın Bağdad kuşatmasıdır.

"Azmlar hakkında ilk araştırmayı yapan İskender el-Me'luf ilk yayınlarında âilenin menşei hakkında tereddüd içindedir. Fakat, araştırmaları derinleştikçe bu tereddüdü zâil olup, bahs edilen âilenin Türk olduğu inancı kuvvet bulunmuştur.¹⁵ Araştırmacı Me'luf, "Azmlar hakkında bilgi veren kaynaklara daha fazla nüfûz ettikçe onların soyu hakkındaki görüşleri aydınlanıyor. Yazarın daha fazla bilgiye sâhip olduğu zaman ulaştığı son görüşleri muhakkak ki daha sağlam ve doğrudur. İlk anda tereddüde olan Me'luf'u kaynaklar gerçeği kabule götürmüş ve âilenin Türk olduğunu anlamıştır.

"Azm- zâde ailesi fertleri XVIII. yüzyıldan XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunmuşlardır. 1915 de Osmanlı Meclis-i Mebusânında Şam'ı milletvekili olarak temsil eden bir

‘Azm-zâde bulunmaktadır.¹⁶

‘Azm-zâde âilesinin ferdleri, tetkik ettiğim eserler ve arşiv belgelerinden anlaşılıyor ki, devlete hizmette daima sadâkat göstermişlerdir. 1915’de Osmanlı Meclisinde bulunan ‘Azm-zâde Mehmed Paşa bu durumu şöyle ifâde ediyor.

"Âilemiz efrâdı arasında böyle deni (alçak) mahlukların yetişmiş olması beni hâceletin (utancın) en son derecesine düşürüyor. İlahi adaleti yerine getirdiniz, Allah ve Resulü (Peygamber)sizden razı olsun" demiştir.¹⁷

Buna sebep ise Araplaşma yoluna girmiş bazı âile fertlerinin devlet aleyhine olan tavırlarıdır.

‘Azm-zâdeler daima devlete sadıkdırlar zira, 1768 de başlayıp 6 yıl süren Osmanlı-Rus savaşı sırasında yabancı devletlerin ve bilhassa Rusya'nın desteği ve kıskırtması sonucu, Bulut Kapan Ali ve Zahir Ömer gibi kimseler istiklâl sevdasına kapılmışlardır. Savaştan da istifâde ederek devlete baş kaldırmışlardır.¹⁸ Aynı şartların, ‘Azm-zâde âilesi için de iyi bir fırsat olduğu malûmdur. Güçlü ‘Azm-zâdelerin böyle bir yola tevessül etmesi beklenebileceği gibi, en azından onları destekler tavır almaları gerekirdi. Aksine yukarda adı geçen asîlere karşı savaşmışlardır. ‘Azm-zâdeler görevlerini suistimâl etmemeleri sebebiyle devletin takdirini kazanmışlardır.¹⁹

‘Azm-zâdelerin birçok mensûbu uzun müddet Osmanlı Devletinin hizmetinde bulunmuşlardır. Bu hizmetlerini Cerde başbuğluğu,²⁰ mutasarrıflık mîrî'l-hacılıkvâli ve Mirahorluk gibi vazîfeleri yerine getirmişlerdir. Mîrimîran, vezir pâyelerine mazhâr olan âile mensûpları vardır.²¹ Anadolu'da Konya, Karaman, Afyon Karahisar, Mısır, Sivas, İçel, Trabzon, Suriye'de Şam, Halep, Rakka, Sayda, Kudüs, Trablus-Şam, Yafa, Cidde gibi

vilâyetlerde mutasarrıflık ve vâilîlik yapmışlardır.

Devrin vakk'ânüvistleri olan Enverî ve Ahmed Vâsıf Efendi bu âile mensûblarından ve görevlerinden bahsetmektedirler. Vâsıf, 'Azm-zâdeleri ziyâdesiyle överek şöyle demektedir.

"Azm-zâde neslinden şimdiye dek otuzdan mütecâviz vüzerâ ve mirîmirân zuhûr edip cümlesi Devlet-i aliyye'ye mut'î ve münkâd ve bir ferdinden şâibe-i isyân ve ru'ûnet mahsûs olmadığı ma'lûm-ı kâffe-i ibad olup ale'l-husûs şam havâlisinde ızam-ı kadr ü şânları ke'ş-şems fi'l-hevâcir nümâyân ve zâhir ve vak'u ragbetleri sâir vüzerâdan ziyâde ve vâfir olup..!"²²

Osmanlı Devletinin 'Azm âilesi hakkında ki kanâatleri, ve 'Azmların Suriye bölgesinde ki tésirleri elimizdeki belgelerden anlaşılıyor.²³ Bölgede vuku bulan isyânlar sebebi ile,²⁴ o bölgede görevli 'Azm-zâde âilesine mensûp vâililere Devlet-i 'Aliyye'den giden hükümler, onların görevlerinde ki ehliyetleri ve başarıları hakkında bilgiler ihtivâ etmektedir. Böyle ibâreler Zâhir Ömer İsyânın bastırılması ile ilgili olarak divândan çıkan bazı fermânlarda da görülüyor.²⁵ Suriye ve Lübnan bölgesinde önemli bir görev tevcihi sözkonusu olduğu zaman devletin ilk itibâr ettiği kişilerin 'Azm-zâdeler olduğunu görüyoruz. 'Azm-zâdelerden "Arabistan vüzerâsından" şeklinde bahsedildiğini müşâhade ediyoruz.²⁶ Bundan da anlaşılıyorki bu âilenin fertleri bölgedeki yönetmelerinde çok başarılı olmuşlardır. Genellikle Suriye de görev yapmışlardır. Dolayısıyla o bölgelerle idarecileri olma özelliğini kazanmışlardır. Daha öncede belirtildiği gibi, 'Azm-zâdelerin devlet hizmetinde bulunan mensûplarının sayısı Vâsıf zamanında 30 dan fazladır.²⁷

Mîr-i Mirân ünvanına sahip olan âile mensûplarına vezâret tevcihide âilenin değeri hakkında bizi aydınlatıyor. Her iki görev de ancak

devletce değerli görülenlere tevcih olunuyor. Zira, vezâret ve mîr-i mîrânlık tevcih edilen kimselerin, vâsıfları hakkında ki bir kânun da şöyle deniliyor:

"... Vezâret rütbesi tevcihi luzûm edince, mîr-i mîrân dan ve sâ'ireden Devlet-i Âliyyece "denenmiş ve eğitilmiş, terbiye olunmuş, aslı ve menşei ma'lûm olup taşralarda ehemmiyetli işlerin üstesinden gelecek kadar hâk ve batılı farka muktedir akîl ve dindâr ve emekdâr-ı mansif ve mu'tedil ve sâdik ve müstakîm zâta verile. Nâehl ve devlâti bilmez derebeği ve delil başı makûlelerine ve mechûlü'l-ahvâl ve aslı ve menşei bilinmez kimesnelere vezâret câiz görülmeye"²⁸ zikredilen vâsıfları taşımayan kimselere vezâret tevcihi sûret-i kânûn-nâmeğe uygun değildir. Mîr-i mîrânlık tevcihide aynı esâslara bağlıdır."²⁹

Bu şartlardan da anlaşılacağı üzere, devlet mîr-i mîrânlık ve vezâret tevcihinde çok titiz davranmaktadır. Bu itibarla Azm-zâdeler devlet nazârında iyi bir itibâra sahip olup, asılları ve menşeleri iyi bilinmektedir.

* Mîr-i mîrânlık: Mülkî rütbelerden birinin adıdır. Beylerbeyi demektir. H. 1359 (18143) kârihine kadar mülkiye me'mûrlarına da askerî rütbelerden olan feriklik ve mîrîlivâ rütbeleri tevcih olunurken o tarihten itibaren askerî rütbelerin tevcihi terk edilmiş onun yerine ferikliğe karşılık (muadil) olarak "mîr-i mîrân" livâliga karşılık olarakta "emirü'l-ümerâ" rütbeleri ihdâs olunmuştur.

Beylerbeylik, Osmanlı teşkilâtında vâlîlik mertebesi idi. Aynı zamanda askerî hizmetlerle de yükümlüydü Mîr-i mîrânlara "paşa"³⁰ denilirdi.³¹ İlk zamanlar Mîr-i mîrânlık ile Beylerbeylik ayrı idi. Beylerbeylik, mîr-i mîrânlığın fevkindeydi. Sonraları bu iki rütbe birleştirildi. Mîr-

Eyâletlerde bulunan diğ er vâ lifler gibi. 'Azm-zâde âilesine mensûb vâ liflerin de serbest davranışları devletin idâri sistemiyle alakalıdır. Zaten vâ liflerin vefatı halinde veya görevden azledildikleri anda tasarrûflarında olan mir-ı emvâle derhâl el komulurdu.³⁴ Şöyleki eski vâ lînin yerine ta'yîn olan vâ lîden istenen bir husûsda kendinden önce vâ lî olan kimsenin emvâlini açığa çıkarmasıdır. Bu husûs 'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın yerine ta'yîn olan Cezzar Ahmed Paşa'dan istendiği gibi. Cezzar Ahmed Paşa'nın yerine ta'yîn olan İbrahim Paşa'dan da istendiği vesikalarda görülüyor.³⁵

'Azm-zâde âilesinin fertleri vâ liflik görevi yaptıkları gibi. "Emirü'l-hâçlık" görevini de uzun bir süre yürütmüşlerdir.³⁶

Emirü'l-hâçlık, Osmanlı Devleti nezdinde çok önemli bir görevdir. Anadolu ve Rumeli'den Hacca gidecek hacı adaylarını Şam'dan Mekke'ye kadar sağ ve selâmetle götürüp getirmek onların görevidir. İstanbul' un Üsküdar yakasından hareket eden hacılar.³⁷ Anadolu sınırlarını çıkıp Şam'a girdikleri vakit, "Emirü'l-hac" olan Şam vâ lîsi "Paşa" karşıları. Hacıları Mekke'ye kadar götürür ve hac farîzesi yerine getirildikten sonra aynı kâfile ile geri dönerdi. Yol boyunca hacıları, Arap eşkiyâların saldırılarından korur, onların yol boyunca emniyetini sağlar ve her türlü ihtiyaçlarını sağlamalarında yardımcı olurdu. Bu vesileyle emrinde 1500 kişilik bir birlik bulunurdu.³⁸ Hâc seferi başlamadan önce güzergâh vâ liflerine gerekli emirler Devlet-i 'Aliyye den gönderilirdi.

Mirü'l-haclar masrafları "Kilâr-ı hâc" hazinesinden karşılar, gerekli savunma harcamalarını yaparlardı. Bu masrafları tasarruflarında bulunan mukât'aâlardan sağlarlardı.³⁹ Hâc seferi dönüşünde kendilerine Pâdişâh tarafından ihsân da bulurdu. Mirü'l-haçlık yapan vâ lifler bu

---

mîranların hâsları ise me'mûriyetleri ile kâ'imdi.³² 16. yüzyılda beylerbeyleri devlet denetiminden uzaklaşmışlardır.³³

vazîfenin sağladığı avantajdan faydalanmışlar ve varlıklarını çoğaltmışlardır. Bu vazîfenin öneminden dolayı Şam vâlîliği ve Mîrû'l-hâclık itimâd edilir kimselere verilirdi. Âzm-zâdelerin çok uzun bir süre (25 yıldan fazla) bu görevleri yapmaları onların liyâkatlarını da göstermektedir. Âzmların Emîrû'l-hâclıklarından bahsedilirken "... ced be-ced mîrû'l-hac dırlar..."⁴⁰ deniliyor. Devlet nezdinde büyük itibâr sağlamaları bu vazîfelerinden dolayıdır.

"Osmanlı hükümdârlarının mukaddès mahâllerin hâdimi sıfatıyla "Hâcc"a husûsî bir kıymet izâfe etmelerinden, hac yolu üzerinde bulunan Şam'dan bihâssa faydalandılar. Büyük hac kervânları ülke (Suriye) ve Şehre mühim gelir kaynağı teşkil ettiler"⁴¹ Hâcc

Şam'da refahın başlıca amîli oldu. Âzm vâlîleri buldukları yerlerin statüsü sebebiyle ticarî faâliyetlerde aktif rol oynamışlardır. Bölgele- rinde ticareti geliştirmek için tedbirlere baş vurmuşlardır. Âzm-zâde- ler'in Suriye'de görev yaptıkları esnâda, Fransız ve İngilizlerin ticârî faâliyetleri, Suriye'de yaygın bir haldeydi. Aynı zamanda biri biri- leriyle ticârî rekâbete girmişlerdir. 1713 Utrecht antlaşmasından sonra Fransızlar Suriye'yi ticârî Potansiyeli olan bir merkez olarak kabul et- mislerdir. Halep'te ki İngiliz ticâretiyle rekabette, Şam uygun bir mer- kez teşkil ediyordu.⁴² Ticarî faâliyetlerle başlayan bu rekâbet 1904' e kadar Hindistanı da içine alacak biçimde genişlemiştir. Bu tarihten iti- baren her iki devlet anlaşarak sömürgeleştirme hareketlerine yeni bir yön çizmişlerdir.⁴³ Osmanlı-İran savaşları (1721-1736) Halep ile İzmir' de ki ipek tüccârlarını kendi pazarlarına yakın ipek merkezlerine yönel- meye sevk etmişti. Bu tüccârlar Bursa'ya, Tokat'a, Kuzey Suriye'ye ve Antakya yakınında ki Orontes Vallay (vadi) sine yöneldiler. Bu merkez- lerde ipek imâlâtını artırmışlardır. İpek ticâreti ve imâlâtı Suriye bölgesini ve Şam vâlîlerini de ilgilendiriyordu. Zira bu üretim ve ticâ-

ret zikredilen yerlerin önemli bir gelir kaynağıydı. Aynı zamanda ipek ticâretinin seyri Osmanlı Devletini'de yakından ilgilendiriyordu. Bu sebeple ipek ticâretinin gelişmesi için tedbirler almaktan geri durulmuyordu.

1177 (1763) de Şam vâlisine yazılan bir buyuruldu da ipek kervânları ile ilgili tâlimâtlar bulunuyor. Bu tâlimâtlar Adana ve Haleb vâlilerinede gönderilmiştir. Buyruldu da Payas kasabası civârında, eşkiyâların ipek kervânlarına saldırdıkları ve 15 yük ipeği gasp ettikleri belirtiliyor.⁴⁴ Gasp edilen ipeğin Bursa İpeği olması kervânın Bursa'dan geldiğini gösteriyor. Kervân yolunun uğradığı eyâletlerin vâlîlerinin, yolların emniyetini temine me'mûr oldukları malûmdur. Elimizde ki belge buna bir misâl teşkil etmektedir.⁴⁵ Söz konusu belgede Şam vâlisine ve Adana vâlisine yolların emniyeti husûsunda tâlimât veriliyor. Aynı şekilde Haleb vâlisi olan Âzm-zâde Mehmed Pâşâ'ya da gerekli tâlimât gönderilmiştir.⁴⁶

Üretim merkezlerinden gelen ipek Haleb, Humus ve Kahire'ye gidiyordu. İran ipeği daha kalitesiz ve ucuz olduğundan Londra ve Amsterdam da ki tüccârlar bu ipeğe daha fazla rağbet gösteriyorlardı.⁴⁷ 1717 den sonra tamamen Haleb, Humus, Şam (Levant)'daki ipeğe yöneldiği halde, İngiltere'nin bu bölge ipeğinde ki ihâl miktarı çok az değişmiştir.⁴⁸

Ticârî şartların değişmesi Şam'ı eskisinden daha mühim bir hâle getirdi. Şam, dokuma sanayi'nin ve Suriye'nin güney ile Bağdad ve Basra'ya bağlanan transit ticaret yolunun merkeziydi. Şam'ın ehemmiyetinin artması buranın kontrolünü ve düzen verilmeside önemli kıldı. Hâc yolunun korunması da büyük önem kazandı. Hâc seferlerinin Şam'dan Mekke'ye kadar aksamadan kontrol edilmesi, Şam'da ki 1725 de hâkimiyete gelen Âzm-âilesinin esas gücünün temelini teşkil ediyordu.⁴⁹ Diğer yandan Erzurum ve Haleb yolu İran ipeğinin sevki açısından önem arz ediyordu. İpek

yolumun gerek Şam gerekse Erzurum ve Halep üzerinden sevki esnasında Azm-zâdelerin Şam ve Halep'te görev yaptıklarını biliyoruz.⁵⁰ İpek sevki Osmanlı Devleti ile İranlılar arasında meydana gelen savaşlar dolayısıyla aksıyordu. Bu sebeple İran zarara uğruyordu. Bu sebeple İran Şahı (Nadir Şah) Osmanlılarla anlaşma yaparak ipek yolunu tekrâr Halep ve Erzurum üzerine çevirmeyi tasarlıyordu. Ayrıca İranlılar Emîrû'l-hâclikle ilgili maddeye dayanarak, İranlı hacıların kendi emîrû'l-hâclarının kontrolünde Osmanlılara herhangi bir vergi ödemedi, Kербela'yı ziyârete müsâade sağlamışlardı.⁵¹ Kaynaklarda, Şam vâlisini olan Emîrû'l-hâcdan İranlı hacıların emîrû'l-hâccından ve Mısır'da ki emîrû'l-hâcdan bahs olunmaktadır. Bundan anlaşılıyor ki Hicaza giden ve birbiriyle bağlantısı olmayan yolları tâkîb eden hacıların kabilelerini ayrı ayrı hâc emirleri kontrol etmektedir.

Üsküdar'dan ve Anadolu'nun diğer yerlerinden gelen hacıların Şam'a ulaşınca kadar başlarında bulunan görevlinin mahiyetini tesbit edemedik. Hac kfilesini, Şam'dan itibâren, Şam vâlisini ve aynı zamanda Emîrû'l-hâc olan görevlinin kontrol ettiğini biliyoruz. "Emîrû'l-hâc" ünvanında bu görevle ilgili olduğu açıkça anlaşılıyor. Emîrû'l-hâcların buldukları şehirler de önemli bir statüye sahip olsa gerektir. Zîrâ, Şam'ın böyle bir statüye sahip olduğu mâlûmumuzdur. Bu şehirler ticârî açıdan önemli olduğu gibi, hâcî kâfilesinin bütün ihtiyaçlarının karşılandığı, gerekli tedbirlerin alındığı ve tatbiki konulma kolaylığı olan yerlerdir.

Daha öncede kaydettiğimiz üzere Azm-zâdelerin devlet hizmetinde kariyerlerine başladıkları yer Ma'rratü'd-Numan'dır. Bu bölgede Cerdelik, mutasarrıflık, vâlîlik gibi önemli memûriyetler olduklarını görüyoruz. 1640'da Bağdad seferine katılarak bu bölgeye gelmiş olan, Azmların atalarından İbrahim Bey'in İV Murad'ın ordusunun da küçükte olsa bir memûriyeti olsa gerektir. Savaştan sonra Ma'rratü'd-Numan'a yerleşmeleri:

1-Osmanlı Devletinin iskân politikası icâbinca hâç yolunun kontrolü için iskânları 2-Verilen memûrlukları icâbı, söz konusu bölgeye gelmeleri şeklinde mütaâla edilebilir. Zîra, 'Azm-zâde İbrahim Bey'in oğlu İsmail Paşa minîmirân rütbesi ile mutasarrıf tayîn olunmuştur.⁵² Elinizdeki bir belgeden 1783'den 'Azm-zâde Mehmed Paşa, oğlu Abdullah Paşa ve Damadı Nasuh Paşa'nın âile efrâdının 90 ile 100 kişi civârında olduğu anlaşılıyor.⁵³ Âilenin, Suriye'ye yerleştiği 17. yüzyılın ikinci yarısından 18. yüzyılın sonuna gelindiği zaman nüfuslarının bir hayli arttığı görülüyor.

Suriye'de görülen ilk 'Azm-zâde İbrahim Bey dir. İbrahim Bey, İbn Miro'ya göre, Ma'arra'ya cündî olarak geldi. Ma'arra ahâlisiyle Türkmenler arasında çıkan savaşta ölmüştür.⁵⁴ Anlaşılıyor ki İbrahim Bey Ma'arra'ya yerleştirilen Türk aşiretlerindedir. Yoksa Ma'arra'ya gelmesi söz konusu olmaz. Ma'arra'lı olurdu.

İbrahim Bey'in Ma'arra'ya gelişi muhtemelen 17. yüzyılın ortalarında. Ma'arra Halep ile Şam'ı bağlayan yol üzerindedir.⁵⁵ Yukarıda ki tarihin Bağdat seferi (1638) ile aynı olması gerekiyor. İbrahim Bey Sultan IV Murad'ın devlet ricalindedir. Kendinden sonra âile fertlerinden birçok vüzerâ ve minîmirân gelmiştir. Bunlardan Mezid Bey vardır ki karîbü'l-ahid de Beylerbeyi olmuştur. Evlâdı çoktur.⁵⁶

Sicilli-f Osmanî'de 'Azm-zâde âilesinin çıktığı yer ve Suriye'ye hangi surette gittikleri şöyle anlatılıyor.

"Konya da 'Azm-nâm kabîlenin beylerinden İbrahim ve Kasım nâmlarında iki zat var idi. Bundardan Ebu Kâ-tîf Kasım Bey güzel konuşan, kafiyele söz söyleyen biri olmakla ün bulmuşdur. Evlâdı bırakmadan (bilâ ve led) vefât etmiştir. İbrahim Bey ise gençliğinde Sultan IV. Murad zâminında Bağdad'da bulunup, Derecesi yüksel-

miş ve "vefât ettiği zaman oğulları İsmail ve Süleyman Beyleri kendi yerine bırakmıştır"⁵⁷

İbrahim Paşa'nın ölümünden sonra İsmail Paşa Ma'arra ve Hama vâ-lîsi oldu.⁵⁸ İsmail Paşa, Zamanla yükselerek Hama muta'sarrıfı ve mi'mîrân olmuş ve 1136 (1723) Cuma'de'l-evvelinde vezîrlük rüt-besi verilerek Trablus-Şam vilâyeti tevcih olunmuştur. Daha sonra 1137 (1724) Rebiü'l-evvelinde Şam vâ-lîsi olmuştur. 1144 (1731)de vefât eylemiştir.⁵⁹ Azm-zâde âilesinden Şam'a ilk vâli olan şahıstır.⁶⁰ Akıllı, tedbir sahibi, idarî kabiliyeti olan bir kişiydi. Geride 4 oğlu kalmıştır.

Şam'da Hayâtiye Çarşısında Cami' Medrese ve mektep yaptırmıştır. Oğulları İbrahim, Saadeddin, Es'ad ve Mustafa Paşalardır.

SÜLEYMAN PAŞA

İbrahim Paşa'nın oğlu, İsmail Paşa'nın kardeşidir. Mi'mîrân rüt-besiyle Trablus-Şam mutasarrıfı ve Cerde başbuğu olmuştur. 1137 (1724) Daha sonra Rakka mutasarrıfı 1139 (1726) Cumade'l-evvel 1140 (1727) da kendisine vezâret rütbesi verilerek Sayda Vâ-lîsi tayîn olundu. Nihayet 1146 (1733) da (14 Ocak 1734)⁶² Şam vâ-lîsi oldu. Şam vâ-lîliğinden 5 yıl sonra (1151)'de azledildi. 1152 (1739) de Mısır vâ-lîsi tayîn olundu. 1154 (1741) de, ikinci defa Şam vâ-lîsi tayîn edildi. 1156 (1743)Rebiü'l-evvelinde vefat etti.

İdarî kabiliyeti olan akıllı, ileriye gören bir kişiydi. Görev yaptığı yerlerde bir çok eserler yaptırmıştır. Şam'da bir medrese, mektep ve hanı, Lazkiye'de bir câ'mi ve medresesi vardır. Evlâdından Halil Bey'in, neslinden gelenler hâlâ Şam'da bulunuyor.⁶³

İBRAHİM PAŞA

İsmail Paşa'nın oğludur. 1139 (1726) cumade'l-evvelinde Mi'mî-

rân rütbesi ile Trablus-Şam mutasarrıfı oldu. Yine aynı bölgelerde görev yaparken vezâret rütbesi verildi. Bu senelerde Ma'arratü'l-Numan'da vefât etti. (1746-7)⁶⁴ Orada evkâfı vardır. Oğlu **س** Bey ve onun oğlu Abdurahim Bey ile onun oğlu Süleyman Paşa'dır.⁶⁵

SAADEDİN PAŞA

'Azm-zâde İsmail Paşa'nın oğludur. Babası sayesinde mîrîmîrân oldu. 1159 (1746) Recebinde mâlikâne olarak Trablus-Şam sancığı verildi. 1164 (1750) Muharreminde vezîr rütbesi verilerek Halep'e tayîn olundu. 1 yıl sonra Sayda'ya (1165) ve Şevval ayında Cerde'ye başbuğluğu ile tekrar Trablus-Şam'a tayîn olundu.⁶⁶ Burada 4 yıl süreyle kaldı.⁶⁷ Bu görevden alınarak 1170 (1756) in Recebinde Mısır'a müte'âkiben Maraş ve 1171 Şaferinde ikinci defa Sayda'ya tayîn oldu. 1172 (1758) de Cidde vâlisi olup 1173 (1759) Zilka'adesinde azl edilmiştir. 1174 (1760) Rebiü'l-evvelinde Maraş ve müte'âkiben 1175 (1761) Şaferinde Konya vâlisi oldu. 1175 (1761) yılının Zilka'adesinde Bağdad vâlisi oldu. Bağdad'tan sonra vâli olduğu Rakka'da 1176 (1762) Muharreminde vefât etti.

Hama, Şam, Trablus-Şam, Humus ve Lazkiye'de hayır eserleri yaptırmıştır. Nasuh Paşa ile üç kızı vardı. Nesli oğlundan gelmektedir.⁶⁸

Devlete ve vazifesine bağlı dürüst güvenilir bir kişiydi.

Sa'adeddin Paşa'nın Cerde komutanlığı esnasında kardeşi Mustafa'dan kendisine yardımcı olmasını istemiştir. 1756'da Bedevilerin Medineye saldırmaları üzerine, Şam, Trablus-Şam ve Sayda da vâlîlik yapan 'Azm-zâdelerden üç vâli Bedevilerle savaşmaya memûr edildi.⁶⁹ 18. yüzyılın ortalarında 'Azm âilesine mensûb birden fazla ferdin devlet hizmetinde olduğu görülüyor.⁷⁰ 1730-1783 yılları arasında söz konusu âilenin itibârı devlet nezdinde en yüksek seviyededir.

EL HAC MUSTAFA PAŞA

1168 (1754) Rebiü'l-ahirinde mîrîmânlıkla Sayda valisi oldu.

1169 (1755) Mahharreminde azl edilmiş ve Hama'ya çekilmiş orada vefat etmiştir.⁷¹

Mustafa Paşa'ya devlet tarafından iki tuğ verilmiştir. Bölgenin düzenini temin için Bedevilerle savaşmıştır.⁷²

ES'AD PAŞA

İsmail Paşa'nın oğludur. Babası sayesinde mîrîmîrân rütbesi ile Hama mutasarrıfı oldu.⁷³ 3 Ekim 1743 de Şam'a vâlî tayîn edildi. Bu sırada 33 yaşındaydı. Yöneticiliğe babası İsmail Paşa'nın mütesellimi olarak Ma'arra ve Hama'da başlamıştır. 1741'de ağbisi İbrahim Paşa'nın yerine geçti. Bu görevi 1742'ye kadar sürdürdü. Daha sonra Hama'ya tayîn edildi. Es'ad Paşa'nın Hâc mesélesinde de tecrübeleri vardı, çünkü, 1740 da Cerde'ye komuta etmişti.⁷⁴

Es'ad Paşa 1156 (1743) da amcası (emmi) Süleyman Paşa'nın vefâtında vezâretle Şam vâlîsi oldu.⁷⁵ Es'ad Paşa'nın Şam vâlîliği aralıksız 1757'ye kadar sürdü.⁷⁶

Es'ad Paşa 1757'de Cide vâlîsi olmadan önce 1756'da Kudüs'e tayîn edilmişti. Es'ad Paşa 21 Ocak 1757'de Şam vâlîliğinden alınıp Halep'e tayîn olmuş. 26 Şubat 1757'de Mısır vâlîsi olmuştur. 25 Eylül 1757'de Sivas'a tayîn olmuş.⁷⁷ 1171 (1757) de Ruscuk'a nefyedilip Sivas'dan hareketinden sonra yolda kalledilmiş ve başı o sene şabanın da (1171-1757) İstanbul'a getirilmiştir.

Mekki-zâde Hüseyin Paşa'nın hâdisini Es'ad Paşa'ya isnâd ederler, evlâdı olan bâkidir. Şam'da nâmına mensub hanı, Hama ile Ma'aratü'l-Nûman'da, Han-ı Şeyhunda, büyük su havuzuyla hamamı vardır. Hama hükümet konağıyla, hicâz yolunda su havuzları ve kuleler yaptırmıştır. Haremeyn-i Muhteremeyn'de başka hayır eserleri inşa ettirmiştir.⁷⁸

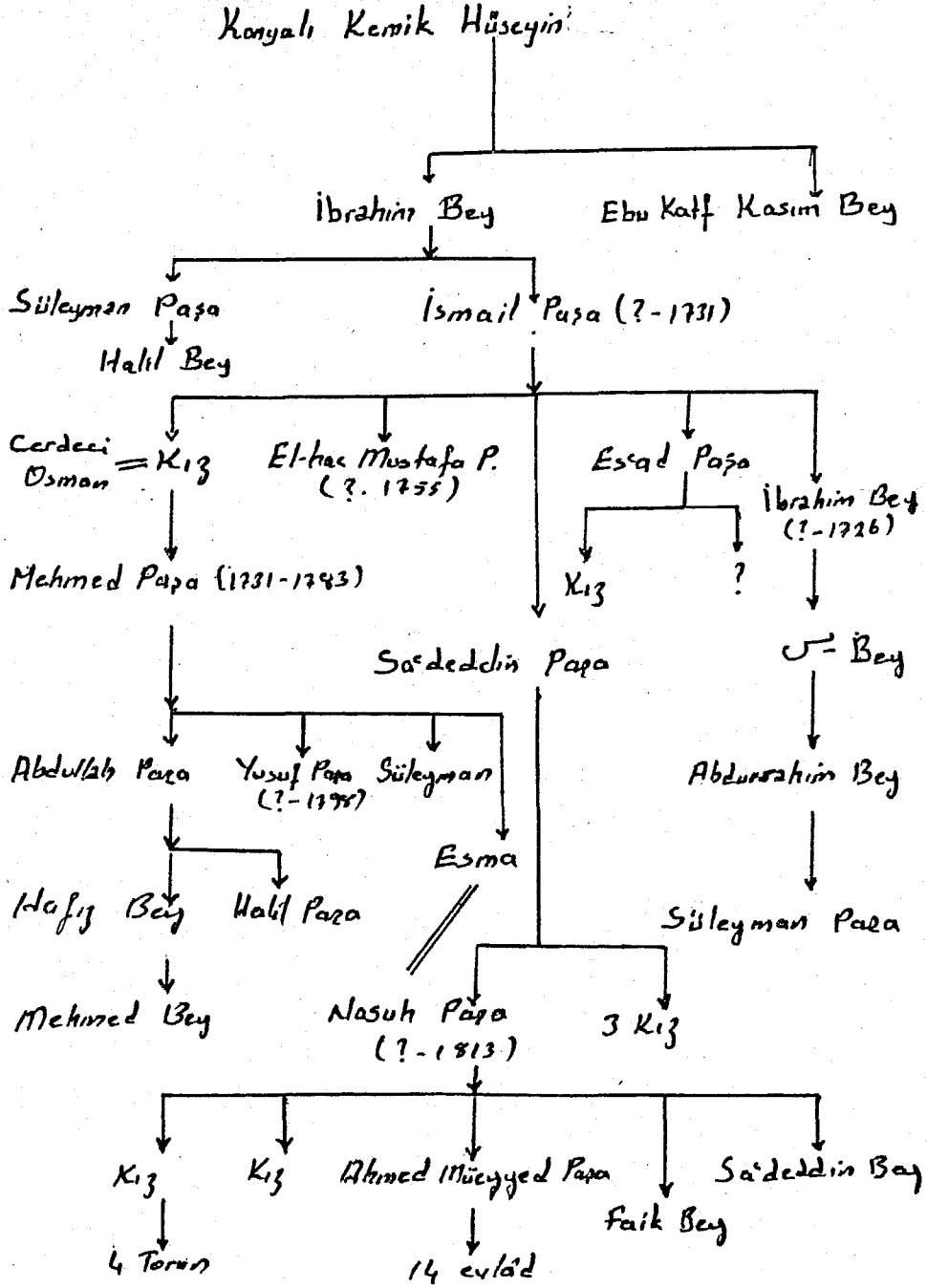
Es'ad Pâşâ'ya gönderilen 1157 (1744) tarihli buyurulduda.

"Şam vâlîsi ve mirü'l-hâc vezîrim Es'ad Paşa'ya ve hâssa silâhşörlerinden sâbıkâ Şam vâlîsi müteveffâ 'Azm-zâde Süleyman Paşa'nın Hama, Humus taraflarında vâki' zimem tehâsülüne mübâşir tayin olunan İsmail zidemecdehûya (Şevbeti) hükümki, müteveffâyı müşârü'n-ileyhin havâss-ı etbâ'ından olub ez-kâdim ahz ve ve i'tâ ve sair dekâyık-ı umûruna cümleden ziyâde vâkî kûf ve şûurları olan kayını Seyyid Mehmed ve vekül-hâssî Dârri (Diri) oğlu Mehmed ve Ma'arri Seyyid Süleyman ve miftâh agası Hâcî Esîr nâm kimesneler gereği gibi zecr ve tazyîk olunarak vedâyi' ve zimemi misüllü husûslardan istüstâk olunmak için bundan akdem Şam-ı şerif de hazîne ile Der-Sa'âdetime gelmek üzere olan Hassa silahşörlerinden Mustafa zidemecdekû mübâşeretıyla Der-Sa'âdetime ihzâr olmaları bâbindan fermân-ı 'âlişânım isdâr ve irsâl olunmuş idi." 79/1

Es'ad Paşa'nın yaptığı faaliyetler, mirü'l-hacları vazifeleri hakkında bizi aydınlatıyor. Es'ad Paşa, hac yolu üzerinde hacı adaylarının istifâdesine sunulmak üzere su havuzları yaptırmıştır. Hacıların emniyetini sağlamak için kuleler inşa ettirmiştir.

Es'ad Paşa Sivas vâliliği sırasında idam edilmiştir. İhtimaldir ki mirü'l-haclık görevini hakkıyla ifâ edemediğinden bu görevden alınmıştır. Daha sonra asîlere karşı olan tavrı ve yaptığı yolsuzluklar sebebiyle bu cezaya çarptırılmıştır. 79/2

'AZM-ZÂDE ÂİLESİ

II. BÖLÜM

AZM-ZADE MEHMED PAŞA

"Azm-zâde Mehmed Paşa; Şam vâlisî Osman Paşa'nın oğludur.⁸⁰ Annesi İsmail Paşa'nın kızıdır.⁸¹ Mehmed Paşa'nın Abdullah, Yusuf, Süleyman adlı oğulları ile Ashî isminde bir kızı vardır.⁸²

"Azm-zâde Mehmet Paşa'nın mîrâmîrânlık, vezîr rütbesi ile vâlîlik cerdecilik⁸³ ve mîrû'l-hâclık⁸⁴ yaptığını biliyoruz. Mehmed Paşa'nın vâlî olarak ilk görev yaptığı yer Halep'tir. 1177-1178 (1763-1765)⁸⁵ Ayvansarâyi'nin Vefâtında Mehmed Paşa'dan "Cerdecî"⁸⁶ olarak bahsediliyor. Mehmed Pâşâ vâlîlik yapmadan önce Cerde Başbuğluğu yapmış olmalıdır. Bu göreve ne zaman başladığını gösterir bir belgeyi şimdi-lik tesbit edemedik. Fakat vâlî olarak tayinine kadar bu görevi sürdürmüş olmalıdır. Mehmed Paşa'nın vâlî olarak görev yaptığı diğer eyâletler ise şunlardır; Sayda, Rakka, Şam, Kudüs, Karaman ve Konya.⁸⁷ Mehmed Paşa'nın genellikle Suriye bölgesinde görev yaptığını belgelerden tespit ediyoruz.

Osmanlı Devleti Suriye* ile daha ziyade buradan Mısır ve Arabistan'ı kontrol altında bulundurmak, saray ve savaş masrafları husûsunda bölgenin vergilerinden faydalanmak için ilgilenmekte idi. Suriye makamları artıranın üzerinde kalıyordu.⁸⁸

---

* Bu itibarla 18. yüzyılın ikinci yarısında bu bölgelerin durumu hakkında bilgi sahibi olmamız zaruridir:Suriye XVI asır sona ermeden önce üç büyük Paşalığa ayrılmıştı.1.Şam, aralarında en mühümleri Kudüs, Gazza, Nablus, Sayda ve Beyrut olmak üzere 10 sancağı vardı. 2.Trablus-Şam, sancakları Hims, İdamâ, Salimiye, Cebel idi. 3. Maşaf Paşalığına bağlanan Antep istisna edilirse, bütün Kuzey Suriye'yi içine alan Halep Paşalığı, daha sonra XVII yüzyılda Lübnân bölgesi için Sayda Paşalığı tahsis edilmiştir. Bu idârî taksîmât ana hatları ile XVIII. asrın ortalarına, idarî merkezinin Sayda'dan Akka'ya nakline kadar devâm etti.

Vâlîliklerin tevcihinde denilen husûs doğru ise de tetkik ettiğimiz belge ve kaynaklardan tevcihte başka unsurların da tesiri olduğunu anlıyoruz. Bilhâssa Şam'a vâlî tayininde en başta aranan husûs, vâlî olacak şahsın çok kabiliyet ve dirâyetli bir kimse olmasıdır. Zira, bu görevle birlikte yerine getirmek zorunda olduğu mîrû'l-hâclik vazifesinin başarılması bu özellikleri gerekli kılmaktadır.

Şöyle ki, Mehmed Paşa'dan önce Şam vâlîsi ve mârû'l-hâc olan Osman Paşa'nın Şam vâlîliğinden azline sebep, Bulut Kapan Ali Bey'in kuvvetlerine karşı Şam'ı korumadaki gösterdiği dirâyetsizliği olmuştur. (1185)⁸⁹

Yine 1187 (1773) de Şam vâlîsi iken, yerine Mehmet Paşa tayin edilen, Mustafa Paşa'nın görevden alınmasına sebep ise, sağlığının bu görevi ifâyaya elvermemesidir.⁹⁰ Ayrıca daha öncede zikr edildiği gibi minîmirânlık ve vezîrliğin tevcihinde kânûna bağlanmış esâslar vardır.⁹¹ Bu şartları taşımayanların artırma yoluyla olsa vâlî olmaları bir hayli müşkül olsa gerektir.

Bir Venedik konsolosunun kayıtlarına göre, Paşalıklar 80-100.000 kuruşa (herhalde gümüş olmalıdır...) tevcih olunmakta idi.

Suriye bölgesinin çeşitli yörelerinin idâresinde görev almış olan eski iktâ sahipleri yani, Bedevî, Türkmen, Mütevâlî, Dürzi ve Nusayrî emirleri arasında çatışmalar çıkıyordu.⁹² Osmanlı Devleti bu tür itilâfların halledilmesinde bölgede bulunan dirâyetli Paşalardan yararlanıyordu. Söz konusu çatışmaları yolların emniyetini ortadan kaldırdığı gibi, iktisâdî zarara da sebep oluyordu.

XVIII yüzyılın ikinci yarısında bu bölgede büyük bir kargaşa başlamıştır. Osmanlı Devletinin savaşlarla uğraştığı bir devre rastlayan bu kargaşalık hareketlerini destekleyen yabancı unsurlar bulunmaktadır.

Söz konusu yabancı güçlerin (devletler) rolleri ve bu bölge üzerindeki stratejileri dikkatle tetkik edilmelidir. Zira 1770'den biraz önce başlayan bu hareketler bölgede yabancı te'sirini artmış daha sonraları işgallere bahane teşkil etmiştir. Günümüzde dahî XVIII asırda başlayan bu hareketlerin te'siriyle oluşan mücâdeleler devam etmektedir.

Suriye bölgesinde kritik bir devrede görev almış olan 'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın, ilk görev yeri olarak Mart 1763'de ta'yin edildiği Sayda gösterilmektedir.⁹³ Oysa 1763'den evvel Mehmed Paşa'nın Haleb'te vâililik yaptığını görüyoruz.⁹⁴

Vâsıf ise, "Sayda vâlisi 'Azm-zâde Mehmed Paşa vâli-i Halebü' ş-şuhba olup Sayda Eğ-riboz mutasarrıfı el-hâc Ahmet Paşa'ya itâ" olundu diyor.⁹⁵

Refik'de, Mehmed Paşa'nın 1763'den 1771'e kadar Sayda'da vâililik yaptığını belirterek, bu arada başka vilâyetlerde de görev yaptığını ifade ediyor.⁹⁶

MEHMED PAŞA'NIN HALEB VALİLİĞİ 1177-1178 (1763-1765)

Elimizdeki arşiv belgelerine göre 'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın ilk vâililik yaptığı yer Haleb vilâyetidir. 97 Bu şehir Kuzey Suriye'yi içine alan bir pâşalıktır.⁹⁸

Mehmet Paşa'nın Haleb vâililiği esnâsında fa'âliyetlerinde bazılarını belgelerden tespit edebiliyoruz. Bu fa'âliyetler arasında, bölgenin mirî gelirlerinin tahsîl etmek, Haleb vilâyeti hudûdları içinde kalan yerlerin asayîşini te'mîn etmek ve düzeni korumak hanların emniyetini sağlamak,⁹⁹ gibi görevler bulunuyor. Bu görevler yerine getirirken bi'-l hâssa asayîş husûsunda bölgedeki diğer vâ-

lilerle güçbirliğide yapmaktadır. 1176 (1762) de Haleb hudûdunda bulunan Payas kazası etrafında yoğunlaşan, eşkiyâlık hareketleri olduğu görülmektedir. Bu hareketler bölge vâlilerini bir hayli uğraştırmıştır.

Bu sırada Şam vâlisi ve mirü'l-hâc olan Vezîr Osman Pâşâ ve Adana vâlisi Salih Paşâ ile beraber Haleb vâlisi 'Azm-zâde Mehmet Paşâ' sözkonusu eşkiyâların te'dîbine me'mûr edilmiştir.

1762-63 yıllarında Haleb bölgesinde eşkiyâlık hareketlerinin olmasına sebep, vilâyetin ticâri ehemmiyetinden kaynaklanıyor olsa gerektir. Zira, Payas'ta zuhûr eden eşkiyânın Bursa'dan gelen kervânlara saldırdığı kaydedilmektedir.¹⁰⁰ 1776 (1762) da meydana gelen bu saldırı üzerine Devlet-i Aliyye'den gönderilen bir emr-i şerifte eşkiyâların yolculara ve ulaklara saldırdıkları belirtiliyor. Yolların emniyeti için gerekli tedbirlerin alınması Şam, Haleb ve Adana vâlilerinden isteniyor.¹⁰¹

Eşkiyânın, kervânlara söz konusu saldırılarını Haleb yolu üzerindeki Biladâr (بلرار) nâm mevkide yaptıkları anlaşılmaktadır. Zikredilen yerin saldırılar için uygun olduğu tahmin edilebilir. Biladâr'da, Bursa'dan giden bir kervânın saldırıya uğradığını Aziz Bey, Musa Bey ve Çobanoğlu Abdullah Beyin Der-aliyye'ye gönderdikleri bir mektûbtan anlaşılmaktadır.¹⁰² Yine belgeden anlaşılmaktadır ki, Payas'ta var olan eşkiyâdan başka, bir de "dağlı" olarak zikredilen bir eşkiya gürûhu mevcuttur.

1176 (1762) da Payas sâkinlerinden Koca Ali ve Ömerağaogulları İmam ve Halil ve Beyoğlu nâm kimseler aynı tarihte 'Azir (عزر) beyi olan Musa'nın elindeki Payas tevliti'ni mesnetsiz olarak zapt etmişlerdir. Adı geçen kişilerin vakıf malında tahsîl ettikleri fakat yerine edâ etmedikleri kayd ediliyor.¹⁰³

Payas eşkiyası olarak belirtilenler bu kimseler ve avaneleri dağlı eşkiyâ ise, Payasın dışında olan belkide dağlarda saklanıp eşkiyalık yaparlar olsa gerektir. Dağlı eşkiyâ ile Payaslı eşkiyâ'nın arası açık olup, birbirlerine bugüz ediyor ve çarpışıyorlar.¹⁰⁴

Payas'ta, belirtilen bu gayr-i nizâmi hareketlerin bertaraf edilmesinde Mehmed Paşa'nın vazîfeleri arasında görülmektedir.

Osmanlı Devleti kendi nizâmının hilâfına hareket edenlere ve düzeni bozânlara "eşkiyâ" adını veriyor. Bazı arşiv belgelerinde bunların "haşarat" olarak zikredildiğide görülmektedir.

Daha evvelde zikredildiği üzere Payaslı ile "dağlı" eşkiyâ aralarında meydana gelen çatışmalar sebebi ile birbirlerinden çekinmektedirler. Dolayısıyla Payaslılar dağlıların korkusundan taşraya çıkamamakta, dağlılar ise Payas'a gelememektedirler.

Bu ifâdelede "dağlı"nın statüsü şöyle beliriyor. Payas'a evvelden geldikleri anlaşılan dağlılar, kırsal kesimlerde ya Bedevi hayatı yaşıyorlar veya çok küçük yerleşim yerlerinde oturuyorlar olmalıdır. Birinci durum "dağlı" manâsına daha uygun görülmektedir.

Her iki tarafında eşkiyâliğe kalkışmaları bölgenin yaşadığı iktisadî kriz sebebiyle olsa gerektir.

Eşkiyâlarla mücadelede takip edilen yoldan anlaşılacağı üzere, civar vâlilerinde tedbir olmaları ve işbirliği yapmaları, eşkiyâların firârına fırsat verilmemesi içindir. Zaten bir vilâyetten diğer vilâyete geçen eşkiyâyı tâkiye o vilâyetin vâlisi mecbûr olmaktadır.

Üstelik vâliler eşkiyâyla mücadelede muhakkak başarı sağlamalıdır. Çünkü onlar Osmanlı Devleti adına hareket ediyorlar. Dolayısıyla başarısız olmaları söz konusu olamaz. Aksi takdirde cezalandırılırlardı.

1177 (1763) tarihli, Azm-zâde Mehmed Paşa'ya gönderilen bir hükümde, uğrayacağı başarısızlıktan dolayı hiçbir mâzeret kabul edilemeyeceği belirtiliyor: Bu şu şekilde ifade ediliyor.

"itimâm eylemeyüp kusûrun sebebi ile maksûd hâsıl olmamak lâzım gelir ise cevâp ve itizârın kabûle karîn olmayacağını cezmen ve yakînen bilip ona göre basîret ve intibâh....."¹⁰⁵

Başarısızlığa yol açacak durumun sebebi ancak gerekli dikkatin gösterilmemesi olacağı beyan edilirken, devletin bu tür hadiseleri pek fazla mühimsemediği görülüyor. Dolayısıyla ortadan kaldıramamasına vâlinin dirâyetsizliğinin yol açtığı kanaatı Devlet-i aliyeye'ye hâkimdir.

1178 (1764) tarihli iki arşiv vesikası (hüküm) Azm-zâde Mehmet Paşa'nın bu tarihte Halep vâlisi olduğunu gösteriyor.¹⁰⁶ Bu hükümlerden biri, o tarihte Şam vâlisi ve mîrû'l-hâc olan Osman Pâşâ'ya yazılmıştır.¹⁰⁷ Bu hükümde buyrulan husûslarla ilgili aynı minvâlde bir hükümde, Halep vâlisi, Azm-zâde Mehmed Paşa'ya gönderildiği anlaşılıyor.¹⁰⁸

1764 senesi dolaylarında Bağdad tarafında cezalandırılmaları dolayısıyla bazı 'urban (arap) kabilelerin Halep ve Şam tarafına geldikleri ve zaman zaman eşkiyâlık yaptıkları tespit edilmektedir. Şöyleki bu arap eşkiyâların adı zikredilen civârlarda varlığı, yolların emniyeti açısından büyük tehlike arz etmektedir. 1178 (1764) Hâc mevsimi dolayısıyla yollarda gerekli emniyet tedbirlerinin alınması ve hâcîların Kâbeye selâmetle gidip-dönmeleri için yapılması lüzumlu olan işler hakkında emirler Şam, Halep, Adana, Karaman vâlilerine gön-

derilmektedir.¹⁰⁹

Belgelerde "İrbân-ı Şekâvet" olarak zikredilen Arap aşîret -
lerinin Halep ve Şam civârından geldikleri yerlere döndürülmesi iste-
niyor.¹¹⁰ Emr-i şerifte bilhassa hacıların emniyetinin sağlanması is-
teniyor. Bundan mirû'l-hâcların görevleri hakkında hüküm çıkarılabi-
lir.

Yine hükümden diğer eşkiyâların¹¹¹ cezalandırılmasının istenme-
si bu esnâda yolların emniyetini tehdit eden başka unsûrlarında var ol-
duğunu göstermektedir.

Hacıların gidiş ve dönüşlerinde onları korumakla görevli olan,
her ne kadar mirû'l-hac ve Şam vâlisi ise de, görülüyor ki Halep vâli-
side, mes'ûliyet taşımaktadırlar.¹¹²

1178 (1764) senesi cemaziye'l-ahirîn evâülünde gelen bir hüküm-
den Azm-zâde Mehmed Paşa 'nın bu tarihlerde Halep vâlisi olduğu anlaşı-
lıyor.¹¹³

Bu tarihte Halep'e tâbi Azir sancığı ve bu sancakta bulunan Ersüz
ve Akçay karyelerinin, Azir Beyleri tarafından tasarruf edildiği görülü-
yor.¹¹⁴ 1178 (1764) senesi C. evâilinde adı geçen yerler Yablak müte-
vellisi vekili el-hâc Abdurrahman tarafından tayîn olunan adamlar tara-
findan tasarrufa kalkışılmıştır.¹¹⁵

Vâki olan evrak (şikâyet) üzerine der-âliyyeden gelen emr-i şe-
rif gereği Abdurrahman'ın Ersüz ve Akçay karyelerinde yaptığı zulm
den dolayı cezalandırılması istenmektedir.¹¹⁶ Fakat sözü edilen karye-
ler ile Abdurrahman'ın durumu tam açıklığa kavuşturulamamıştır. Mesâle-
nin halli Halep vâlisi Azm-zâde Mehmed Paşa'ya havâle edilmiştir.¹¹⁷

Bundanda anlaşılıyor ki vâliler bölgelerinde meydana gelen her türlü
itilâfıda halletmekle görevlidirler. Bir nahiyeden ibâret olan Ersüz'

ün 5000 guruşa ulaşan akçe alınması bu karyenin geliri hakkında bizi bilgi sahibi kılıyor.¹¹⁸

Mehmet Paşa'nın Halep vâliliğine başladığı tarihi gösterecek bölgeyi henüz tespit edememekle beraber, bu görevden önce "cerde" erlik yaptığını biliyoruz.¹¹⁹ Elimizide ki vesikâlardan şunu kesin olarak biliyoruz ki Mehmed Paşa 1177 (1763) ve 1178 (1764) yıllarında Halep vâliliğinde bulunmaktadır. Sayda vâliliği bundan sonra olsa gerektir.

MEHMED PAŞA'NIN SAYDA VALİLİĞİ 1765-1771 1179-1185

Mehmed Paşa'nın Sayda eyâletinde vezîrlik rütbesi ile vâliliğe başlaması (1179) 1765 tarihine rastlar. Sayda güney Lübnanın merkezi durumundadır. XVII. asırda Dürzi lideri Emir Fahreddin (1595-1634) şehri büyük ölçüde imar etti. Aynı şahıs Sayda limanının Mısır Limânı denilen kuzey kısmını kullanılmaz hale getirdi. 1791'de Fransız tüccârları, şehrin iktisâdî hayatında olumsuz rol oynadıklarından olsa gerek, Cezzar Ahmed Paşa tarafından şehirden kovuldular.¹²⁰

Sicill-i Osmani'de Mehmet Paşa'nın 1177'den evvel Sayda vâlisi olduğu 1177'de Halep ve daha sonra Şam vâlisi olduğu kaydediliyor.¹²¹ Fakat elimizdeki arşiv vesikaları Âzm-zâde Mehmet Paşa'nın 1179'da Sayda vâlisi olduğunu gösteriyor. Ayrıca, 1178'de Rakka vâlisi¹²² olarak zikredilen Mehmet Paşa, bu tarihte Halep vâlisidir.¹²³

Mehmed Paşa'nın zikredilen tarihte Rakka vâlisi olmaması ile beraber, aynı tarihte Rakka'nın tasarrufunda bulunduğu düşünülebilir. Zira bu şekilde tevcihlerin olduğunu görüyoruz. Âzm-zâde Mehmed Paşa Şam vâliliği esnasında Konya'da çıkan isyânı bastırmakla görevlendirildiğinde kendisine Karaman tevcih edilmiştir.¹²⁴

Âzm-zâde Mehmet Paşa'dan önce, Sayda vâlisi olarak bulunan Mehmed Paşa 1179(1765) Cemaziye'l-evvelinde Karaman vâlisi olarak tayin edil-

miş bulunuyordu.¹²⁵

Beyrut şehri ve Cebel-i Şam Mukatasının Sayda eyâletine tabi olduğu anlaşılıyor. Sayda mukatasından elde edilen gelirin mal-ı mîrînden olduğu ve bu gelirin Kılâr-ı hâc masrafı ile Şam kalalarına sarf için kullanıldığı görülmektedir. Bir belgede

".....savdet-ı umûr ve müşârun kilâr-ı hâc için müşârun-ileyhine 1177 ve 1178 senelerine mahsûben Sayda Mukât'ası mallarından sebep-i tahrîr ahkâmıyle ve Şam kalâsına vâz olunacak akçelerin edâsı eyâlet-i mezbûrede olan bâkây-i sahâcesinin yerli yerinde tahsiline..."¹²⁶ denilmektedir.

Karaman vâlisî Mehmed Paşa'dan gelen tahrîrâta göre, Cebel-i Şaf mukatasından 1177 senesine ait mal ı mîrîden mîr-i mensûr'un zemetinde 12500 guruş kalmıştır. Halas akçesi olarak 1700 guruş, vâsıl malından yine mîr-i mensûrun zimmetinde iktizâ 726 buçuk guruş olmak üzere toplam 14.926 buçuk guruş kalmıştır.¹²⁷

Baş Muhasebe

Mal-ı bu vakî der sene 1177 der mukâtâtı Sayda

a-an-mal-ı mukâkââ-ı Cebelü-şaf

Der-zaamet-i mensûr mültezim

Medine-i Beyrut ber mûcibi temessük

Mezra

12.500

b-an mal-ı medine-i Beyrut der zimmet

Mîrî mûmâileyh bilâ temessüs

7262

c-an-mal-ı avâidât-ı Cebelü'şaf

Der zimmeti mirâ mûmâ-ileyh bilâ temessük

2460

760

1700 Bâhâ-ı halâtü' z-zâm ve halât-ı halâs

d - Yekun

14.926 buçuk

Yalnız ondörtbin dokuzyüz yirmi altı buçuk guruşdur.¹²⁸

'Azm-zâde Mehmet Paşa Sayda vâlliliğine 1765 den 1771'e kadar devam etmiştir. Refik, Mehmet Paşa'nın Sayda'da göreve 1763'de başladığını kaydediyorsada bu tesbit kanaatimizce hatalıdır.

Daha sonra Şam vâlisi olarak olan 'Azm-zâde Mehmet Paşa Sayda vâlliliği esnasında yönetiminde bulunan eyâletin gelirinin bir kısmı-hâc masrafları için kilâr-ı hacca gitmektedir. Bizzat bu görevi kendisi yerine getirmekle yükümlüdür. Dolayısıyla hâc işlerine vâkıf olması gerekmektedir. Mühtemeldir ki hâcîların gidiş ve dönüşlerin de askeri faaliyetlere de iştirâk etmektedir.

'Azm-zâde Mehmet Paşa'nın Sayda da uzun süre görev yapması, onun bu eyâlette görevini başarılı bir şekilde yerine getirdiğini göstermektedir. Mehmet Paşa'ya Sayda vâlliliğinden sonra daha mühim bir görev verilerek Şam vâlliliğine getirilmiştir. 1185 (1771)

Bu görevin kendisine tevcihinin sebebi muhakkak ki onun liyakatından dolayıdır.

'AZM-ZADE MEHMED PAŞA'NIN I. ŞAM VALİLİĞİ

1171- 1172 (1185-1186)

'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın Şam vâliliğine ilk tâyîni 4 Kasım 1771'dedir.¹²⁹ Bu tarihten 1197 (1783)'e kadar Şam vâliliğini yürüttü. Yanlız, 1186 (1772) evâhir cemâziyâ'l-âhir de Konya'da çıkan isyânı bastırmak üzere gönderilişi¹³⁰ sebebi ile, 1187 (1773) Cumazi-yâ'l-âhirine kadar, Şam vâlisi olarak Mustafa Paşa görev yapmıştır.¹³¹

Mehmed Paşa'nın Şam vâliliği esnasında burada vâli olarak Osman Pâşâ bulunuyordu.¹³² Mehmed Paşa'nın Şam'a ilk tâyîn tarihi olan 1185 (1771) Cumazi-yâ'l-âhir,¹³³ tarihine havi tesbit ettiğimiz bir fermân da bu tarihte Mısır vâlisi ve serâkeri olan, Nu'man Paşa'ya Şam ile ilgili bir görev veriliyor. Söz konusu emr-i şerif eline geçer geçmez derhâl kapu halkıyla Şam'a hareket etmesi ve Şam vâlisi gelinceye kadar Şam'ı muhafaza etmesi istenmektedir.¹³⁴

Sicill-î Osmanî de 'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın Şam'a ilk tâyîni Rakka vâlisi iken olduğu belirtilmektedir.¹³⁵ Rakka Coğrafi konumu itibâriyle Şam'a Mısır'dan daha yakındır. Bu takdirde Mehmed Pâşâ'nın Şam'a gelmesi Nu'man Paşa'dan çok daha önce olacaktır. Elimizdeki fermânda ise 'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın Şam'a gelişinin tesbit edemediğimiz bir sebepten gecikeceği anlaşılmaktadır. Bu gecikme: 1- Mehmed Pâşâ'nın bu tarihte Şam vâlisi ve mirü'l-hâc olduğu bu sebepten hacılarla hacda bulunmasındandır. 2- Tesbit edemediğimiz başka bir görevden dolayı başka bir yerde bulunmaktadır. Şu kesinki Mehmed Paşa görevini bitirmeden Şam'a dönemeyecektir. Dolayısıyla Nu'man Paşa'ya Şam'ı muhâfaza vazifesi veriliyor. Daha sonraki tarihlerde isyân bastırma görevi ile Konya'ya gönderildiğini biliyoruz.

Enverî, 'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın Şam'a tayini şöyle zikretmektedir:

"Zikr-i tevcihât-ı vüzerâ ve sebeb-i azl-ı mirü'l-hacc-ı Şam Gürcü Osman Paşa"

".....Müddet-i medîdeden berü Şam vâ-lisi ve mirü'l-hâccı olan Vezir Osman Paşa....

Müşârûn-ileyh Gürcüyyü'l-asıl olub..."¹³⁶

.....Fi'l-asıl-asıl Şam vâlîsinde kısıret-i mâl ü asâkir ile şöretşi'âr olan Dergâh-ı âli kapûcu başlarından Zahir Ömer dahi bazı Umûr-nefsâniye ve vesâvis-i şeytâniye ile müşârû'n-ileyh rûgudân ve Mısır cânibine meyelan etmekle Şam vâlisi mukâvete kudret yâb alamayab mün-hezmen firâr ve bu vesîle ile ol havâlide nüfûsu envâl-i müslüminden niceci 'arza-i târâc-i hasâr u bevâr olup keyfiyeti mezbûrenin bu vechile zuhûru ba'is-i heyecân-ı gazab-ı Pâdişâh-ı mâ devlet ünvan almağla Moskov seferi takarrübüyle her ne kadar orduyu hümüyûndan başka...¹³⁷ ... Mu'adat ve uslûb-i hâkime riâyet etmeyüb mükız-ı fitne olur hâlâta cür'et eylediğinden neş'et eyleyüb tedbili lâzım gelmekle xvârif-i seniyye-i mülûkâne ve evâtıf-i behiyye-i husrevâne-den Karaman eyâlet-i tevcihiyle mirü'l-hâclıktan azl ve yerine 'Azm-zâde Mehmed Paşa'ya mirü'l-hâclık ile Şam eyâlet-i inâyet ü ihsân..."¹³⁸

Anlaşılacağı üzere 'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın Şam'a vâli tayin edilmesine vesile olan hadiseler, Mısır Şeyhü'l-beledi ve Mirü'l-hâccı Ali Bey ile Zahir Ömer'in giriştikleri isyân hareketidir. Osman Pâşâ, Şam'a yönelen bu hareketlere karşı duramayıp firâr etmesi sebebi ile Şam âsîflerin eline geçmiştir.

Suriye'de çok önemlisstratejik bir yer işgâl eden ve tarih boyunca ehemmiyetini koruyan Şam, Osmanlı devleti içinde büyük değer taşımaktadır. Bu değer iktisâdî açıdan da ileri gelmektedir. Ayrıca, İstanbul ve Anadolu'yu Hicaza bağlayan yolun tam ortasında bulunuyordu.

Bu öneminden dolayı Mısır'da zuhûr eden Ali Bey ve daha sonra Ali Paşa (Kavalalı)¹³⁹ isyânları da Şam'ı hedef almıştır. Bu demektir ki Şam Mısır için büyük değer taşımaktadır. Şam'a hâkim olan Osmanlı Devletinin Arabistan ve Mısır'la olan kara irtibatını kesebilirdi. Osmanlı Devletinin söz konusu bölgelerde ki hâkimiyetine son verebilirdi.¹⁴⁰ Daha sonraları Napolyon da Mısır seferinde (1214) Suriye'yi hedef almıştır. Napolyonun bu seferinde Âzm-zâdelerden Abdullah Pâşâ'nın görev aldığını belgelerden tesbit edebiliyoruz.¹⁴¹ Şu halde Şam'a hâkim olan Suriye'ye hakim olur demektir.

Belgeler ve diğer kaynaklardan tesbit ediyoruz ki 'Azm-zâde Mehmed Paşa, 1185 (1771) de Şam vâlisidir. 1185(1171)-1186(1772) ve 1187 (1773) 1197 (1782) tarihleri arasında toplam 11 yıl Şam vâliliği ve Mirü'l-hâclık yapmıştır.¹⁴²

Suriyeli tarihçi Refik'de, eserinde Mehmed Paşa'nın Şam'da 11 yıl vâlilik yaptığını belirtiyor. "Hama, Humus, Ma'arra ve Hıns'daki mâlikâlerin de Mehmed Paşa'ya verildiğini kaydediyor."¹⁴³

Nu'man Pâşâ'ya gönderilen fermanla "Vezirim Seyyid

Nu'mân Pâşâ, edam-Allahü iclâlehutevki'-i refî humâ-

yun vâsıl oluncak ma'lûm olduki senki vezir-i
muşârûn-ileyhsin bir an akdem bir an akdem vebir
dakika mukaddim bulunduğun mahâlden nezid-i acele
ve musâreten Şam'a vusûlun ve hıfz ve hırâsete
kıyan ve vesûlun matlûb u şahanem olmağla kat^Câ mü-
kessel ve irâm etmeyerek kapun halkıyla seyr-i seri^C
ile giderek üçdört konağı bir ederek Şam'a vurûda
müsâr'at ve vâlisi destûr-u mükerrerrem müşir-i müfeh-
him, nizâmü'l-^Calem ^CAzm-zâde vezirim Mehmed Pâşa
avâmüs-sadık ^Ciclâlehu varıncaya dek muhâfaza ve
muhâdreseye mübâderet eylemek için iş bu emr-i şe-
rifin ısdâr ve âlâ-cenâhül-isticâl... ile ırsâl olun-
muştur.

"İmdi sende bir nefes evvel Şam'a varmaya ve muha-
fâzâya ihtimâm eylemeği izz-ı musâlib husravânem ol-
mağla emr-i humâyûnum vâsıl olduğu saat derhâl kapun
halkıyla hareket ve âsîa ve kat'an bir mület-i mükess-
sel ve irâm etmeyüb kemâl-i sür'a't ile giderek tâ-
cîl-ü âlât-tâcîl Şam'a vusûle müsârât ve muhâfâza-yı
emr-i mühümmine dikkât eylesin ..... bâbında fermân'ı
âlişânım sâdır olmuşdur buyuruldu ki:

Vusûl buldukda bu bâbda vechi meşrûde üzere
şerkiyâten Sudûr olan fermân-ı vacibü'l-ibtâ^C vü lâ-
zîmü'l-ımtisâhak-ı mezmûn-ı edâ^Cat-ı mekrûyetle âmil
olub ser-i muhâlefededen gâyet-i ifâya tehâşe ve mücâ-
benet eyleyenin söyle bilesin ^Calâmet-i şerife itimâd
kılusun tahrirât

fi evâmîr-i şehri evmaziye'l-ahire sene hamse

ve semâin ve mie ve elf (1185)" 144

Mehmed Paşa'ya Şam vâlisi tayin olduğuna dair gönderilen belgeyi elde edememize rağmen, Nu'man Paşa'ya gönderilen emr-i şerifle beraber ^CAzm-zâde Mehmed Paşa'ya da gönderilmiş bir fermân olsa gerektir.

Zira, bir mesele hakkında birden ziyâde kimseye görev veril yorsa aynı mevzûya âid emirler ilgililerin, hepsine ayrı ayrı gönderiliyor. Daha önce Şam vâlisi ve mirü'l-hâc olan Osman Paşa'ya gönderilen Evâhir Cumaziyâ'l-evvel sene 1178 tarihli hükümle ¹⁴⁵ beraber, Osman Paşa'dan yerine getirmesi istenen husûsla ilgili bir hükümde, o tarihte Halep vâlisi ^CAzm-zâde Mehmed Paşa'ya gönderilmiştir. Bu şekilde hükümlere fazlaca rastlanıyor.

Osman Paşa'nın 1185 sene-i Cumaziyâ'l-evveline kadar Şam vâ-liliğini sürdürdüğünü biliyoruz. Bazı tarihçilere göre bu tarih 22 Ekim 1771 dir. ¹⁴⁶

1184 (1770) 1185 (1771) yılında hâc masrafları için tesis idilen "Kılâr-ı Hâc hazinesi" gelirleri tahsis edilmiş olan Sayda, Beyrut ve Trablus-Şam mukataları Şam hazinesine tâbîdir. ¹⁴⁷

1184 (1770) de Sayda vâlisi Mehmed Paşadır. ¹⁴⁸ 1185 (1771) de Trablus-Şam Beylerbeyi Abdurrahman Paşa, Şam Beylerbeyi ise Mehmed ( ) Paşadır. ¹⁴⁹ Baktığımız mu'katâ defterlerinde görevliler bazen el-kâblarıyla zikredilmediğinden aynı tarihlerde değişik yerlerde ki kişilerin kimliğini tesbitte zorlukla karşılaşılıyor.

Şam vâlisi olan kişi bu vilâyetin statüsü gereği yüklendiği mirü'l-hâclık vazifesi ile birlikte bölgenin düzenini sağlamada da önemli görevler yapıyorlardı.

1. Selim'in Merc-i Dabık (1716) savaşını kazandıktan sonra Lübnan Osmanlı devletine tâbi olmuştu. Bu sırada Lübnan bölgesinin lideri Dede Fahreddin'di. Bu lider diğer Lübnan beyleriyle gidip pâ-dişâha tâbiyetini arz edince, kendisine Memluklar zamanında tanınan haklar tanınmış ve eski vazifesinde bırakılmıştır.¹³⁰ Osmanlı Devleti daha işin başlangıcında, bölgenin dağlık bölgesinde oturan Dürziler'e ve Mâfûniler'e Suriye'de uygulanan yönetimden ayrı bir müâmele yapılması devletın siyasî tavrı olarak belirlemiştir. Böylece Şam (Dımaşk) da oturan Osmanlı vâlisı Bab-ı Âli ile Lübnanlı derebeyler arasında bir irtibat adamı olarak iş görmüştür.¹⁵¹

Bu feodal derebeyleri Lübnan'ın iç işlerinde tamâmen müstâkil-diler. Vergiler hafifletilmiştir, ve hiçbir askerî hizmet yükümlülüğü altına sokulmamışlardır.¹⁵²

Yukarıda kısaca etnik siyâsı ve idarî durumundan bahsedtikten bu bölge Y şeyhleri bazan kendi başlarına, yabancılara ticarî haklar tanınmasından sonra ise yabancı devletlerin tahrikiyle Osmanlı Devleti yönetimine başkaldırmış ve bölgede karışıklıklar çıkarmışlardır. Kendi başlarına harekete geçtiklerinde dahî Ruslar, Fransız ve İngilizler'in teşvik ve desteğini görmüşlerdir.

‘Azm-zâde Mehmed Pâşa'nın Şam vâlisı olmakla yüklenmiş olduğu mes'uliyetinin daha iyi anlaşılabilmesi için yukarıda bahsedilen hareketlere kısaca da olsa temas etmemiz gerekir kanaatindeyim.

1768'de Osmanlı - Rus savaşından sonra bu bölgede Bulât Kapan Ali Bey Mısır'da, Zahir Ömer ve oğulları bu bölgede devlete karşı hareketlerini görüyoruz. Bu hareketlerin başlatılmasında Osmanlıların başında Rus savaşı gibi bir gaile bulunmasından cesaret bulmuşlardır. Bunda yabancı devletlerin teşvikleride mühim rol oynamıştır. Bu

bölgede önceleri sadece ticâri gayelerle hareket eder gibi görünen İngiliz ve Fransızlar, sömürgecilik hareketlerini Uzak doğuya ve Hindistana kaydırmışlardır. Başta Mısır ve Suriye'ye hâkim olmak üzere, Ortadoğuyu ele geçirme mücadelesi içine girmişlerdir.

Fransa ve İngiltere'nin yanısıra ABD'de bölgede te'sir icrâ etmeye başlamıştır. Rusya'nın bölge üzerinde ki müdahale ve hedeflerinin kisfesi ise dinî bir şekle büründürülmüştür. Bil-hassa 1768'de başlayıp 1774'de KüçükKaynarca antlaşmasına kadar geçen sürede, Ruslar Suriye ve Mısır kıyılarında donanmalarıyla isyâncılara yardım etmiştir. Refik'e göre bu donanmalar Rus bayrağı taşımalarına rağmen aslında içlerinde ki askerler Yunanlıdır.¹⁵³

"Lübnan bölgesenide hıristiyanlarla işbirliğine girişen emirlere daha XVII. yüzyılın başında rastlıyoruz. II. Fahreddin (1590-1635) Bâb-ı Âlî nin rızasıyla Beyrut, Sayda sancaklarının idaresini elde etmiş, Trablus-Şam, Ba'albek ve Bikaa yı ele geçirmiştir.

Güney komşularından da Safad, Tiberya ve Nazaret'den biat almıştır. Daha sonra İtalya'nın Taskanya dük'ü Medic Lef'den Ferdinand ile 1608'de imzaladığı ve içinde doğrudan doğruya Bâb-ı Âlî'ye karşı birde gizli askerî madde bulunan bir sulh antlaşması aktekmiştir. Osmanlı Devleti derhal harekete geçmiş ve Şam'dan hareket eden bir ordu II. Fahreddin, ailesini ve etrafındaki adamları Lübnan'dan çıkarmıştır.

1924 yılında ise Bab-ı Âlî Fahreddini afu edip tekrar görevine iâde etmiş ve Haleb ten Mısır a kadar uzanan bölgelerde Arabistan emiri ta'yin etmiştir.

Bu şahıs Fransız katolik misyonerler ve diğer hıristiyanları Lübnan'a sokmuştur. Misyonerler Beyrut, Sayda, Trablus-Şam, Haleb ve Şam'daki teşkilâtlarını onun sayesinde kurdular. Onun şüpheli hareketlerinden dolayı, Şam dan çıkan ordu K. Fahreddin' in direnişini kırmış, yakalanıp İstanbul'a getirilerek 1635 şubatında orada idam edilmiştir."¹⁵⁴

Cizvit kilise teşkilâtının 1773'e kadar bölgede bu bölgede fa'âliyette bulunduğunu görüyoruz. Bu tarihte Papa tarafından askıya alınan çalışmalar 1831'den sonra tekrar başlamıştır. İngiliz ve Amerikalılar tarafından idâre edilen Protestan misyonerlik teşkilatları ise,

Hıristiyanların öncü kuvvetleri olan misyonerler bu bölgede zamanımıza kadar süren ayrılıkçı hareketlerin temelini atmışlardır. Bu sayede 19. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşmaya başlayan müdahâlelere sıklıkla başvurmuşlardır. Hatta askerî hareketlere girişmişlerdir. 1. Cihan harbinde ise işgal fırsatı bulmuşlardır.

Bölgede Osmanlıların adil idâresinin sona ermesinden sonra, günümüze kadar bu bölgenin huzursuzluğu sona ermemiştir. İsrail devletinin kuruluşuyla bölge için tehditkâr bir unsûr daha ortaya çıkmıştır.

Suriye de Şam, Lübnan'da Beyrut bugüncesönemli ve hassâs notları teşkil etmektedir.

Şam bütün asırlarda Suriye Lübnan, Mısır ve Arabistan için stratejik ve ticâri değerini muhafaza etmiştir. Osmanlı Devleti bu sebepten Şam'ın yönetimine ehemmiyet vermiş ve idâresine daima liyâkatli kimseleri ta'yine itina göstermiştir.

'Azm-zâde Mehmed Pâşa Şam'a vâli olduğu zaman Osmanlı Devleti 3 yıldır savaşa uğraşıyordu.¹⁵⁶ Dolayısıyla bütün askerî, iktisâdî ve diyer imkânlar bu savaşa harcanıyordu. Merkezi yönetimin diğer bölgelerde ki kontrolüde, nisbeten azalmıştı. Daha öncede zikrettiğimiz yabancı unsûrların te'siriyle de Mısır ve Suriye bölgelerinde bazı isyân hareketleri baş gösterdi. Bunda iktisâdî sıkıntılar ve bölge emirlerinin birbirleriyle olan sürtüşmeleride te'siri vardır.

Lübnan topraklarında sağlam noktalar elde etmişlerdir.

1755'de Şam'da Lazacist Misyoner teşkilatının fa'âliyete geçtiği görülüyor. Teşkilât ancak 20 yıl kadar sonra -1775- erkekler için bir okul açabilmiştir. Yerli ve yabancı okullarda Fransız ve İngilizce öğretim dili olarak kullanılmıştır. Okulların personeli kapitülasyonların getirdiği bir takım haklara sahip imtiyazlı kimselerdi.¹⁵⁵

1768 Osmanlı-Rus savaşı sebebi ile Karaman, Sivas, Diyarbakır, Maraş, Adana ve Haleb eyâletleri tımarlı askerlerinin Tulca, Maçın Hırsova ve Silistre muhafazasında görevlendirildiğini¹⁵⁷ biliyoruz.

Bu eyâletlerin askerî gücünün Rus cephesine sevki ile söz konusu yerlerin askerî zaafa uğradığı ma'lûmdur. Tabiatıyla bu zayıflıktan cür'et alan asiler ve şakiler fa'âliyete geçmişlerdir.

Bu isyâncıların Osmanlı Devletini en fazla uğraştıranları, Mısır Şeyhü'l-Beled i Buluk Kapan Ali Bey ile Akka ' da Zahir Ömer'dir.

ZAHİR ÖMER'İN ORTAYA ÇIKIŞI

Kendisinin idare merkezi Akka olup oğullarından herbiri birer nahiyede görevliydi. Sayda ve Safed bölgeleri oğlu Şeyh Ali Zahü' in elinde olup Bilad-ı Beşâre eshâb-ı olan Ben-i Mütevela Şeyhleri onun emri altında idi. Sâbık Ali Bey Delete isyân ettiği vakit Zahir Ömer'de ona tâbi olmuştu.

Zahir Ömer'le Ben-i Şehab oğulları arasında düşmanlık çıkınca, Şam tarafından da Zahir Ömer üzerine asker sevk olunca Ali Bey, mâiyetinde ki Mısır askerini Rus donanmasının desteğinde Zahir Ömer'e yardıma göndermiştir.¹⁵⁸

Dürzüler hâkimi Emir Yusuf'la Zahir Ömer'in oğulları arasında çıkan düşmanlık fırsat bilinerek Mısır'lı vekil Osman Paşa Şam seraskeri nasbolunup, Dürzülerle birleşerek Sayda'nın Zahir Ömer den kurtarılmasına gönderildi. Osman Paşa Kudüs eski mütesellimi Halil Paşa'yı Başbuğ ta'yin ederek yanınada Cezzar Ahmed Paşa'yı verdi.

Zahirin oğlu Şeyh Ali Zahir'le Sayda yakınında Şehlü'l-Gaziye'de yapılan savaşta Osman Paşa ve Dürzi kuvvetleri yenildi.¹⁵⁹

Emir Yusuf'un idâresinde ki Beyrut'u Rus donanmasının saldırısına karşı korumaya gelen Cezzar Ahmed Paşa'yı, Beyrut'dan çıkmamıştır. Bunun üzerine, Emir Yusuf, Zahir Ömer'den^{*} yardım istemiştir. Zahir Ömer'in aracılığı ile Kıbrıs dolaylarında bulunan Rus donanmasında gelip Beyrut'u topa tutmuştur. 4 ay dayandıktan sonra, Cezzar Ahmed Pâşâ bir antlaşma yaparak kaleyi teslim etmiştir.

Lakin bu anlaşma fazla sürmedi. Osman Paşa'yla Emir Yusuf arasında anlaşmazlık çıktı. Baka (Bika) da savaş başladı. Şeyh Yusuf' da Ben-i Muteval (Mütevela) in en büyük şeyhi şeyh Nasıf Nasir'den yardım istedi. Şeyh Nasir de askeriyile Baka (Bika) ya geldi. Bunun üzerine Osman Pâşâ gece Şam'a kaçmıştır. Durzüler'de çadırları ve topları ele geçirip talan ettiler. Bundan dolayı Osman Paşa'nın vezâreti kaldırılıp Şam işlerinin yönetimi 'Azm-zâde Mehmed Paşa'ya verildi.¹⁶⁰

Vâsıf ise; Ali Bey ve Zahir Ömer'in isyânları esnasında Gürcistan seraskeri Nu'man Paşa'ya Rakka verilerek Şam ser'askerliğine tayin edildiğini, onun Rakka'ya vardığında Ser'askerlik işleri ile uğraşırken, Ali Bey'in ümerâsından birisinin Osman Paşa'yı gafil avladığını ve Şam'ı Muhâsâra ettiğini kaydediyor. Bu savaşta Osman Paşa'nın tedbir de kusûr eylediği ve dolayısıyla Şam vâililiğinden alındığı zikrediliyor. (1185)¹⁶¹

1180 (1766) senesi Rebiü'l-âhir in evvelinde İstanbul dan Mısır Şeyhü'l-beledi olan Muhammed Bey ve Defterdâr İsmail Bey ile Mısır'ın diğer ileri gelenleri, ulâmâ-ı muhakkikin ve 'ülâmâ-i Ezheriyye'ye men-

---

* "Zahir Ömer'in babasının adı Zeydan dır. Medine'den Safed bölgesine gelmiş ve Zahir Ömer burada doğmuştur. Zahir adını isim babasının adından almıştır. Halk diline "Tahir" adı kolay geldiğinden "Tahir" denilmiştir.

Safed bölgesi Ben-i Şehab'ın elinde iken onun tarafından ilk defa hâkim nasbolunmuştur. Günden güne kuvvetini artırıp. Akka, Sayda, Yafa, Hayfa, Remle, Nablus ve Safed topraklarını ele geçirmiştir.

sûb kimselere hitâben gönderilen III. Mustafa'ya aid bir fermân mevcuttur.¹⁶² 1766 yılı Ağustos ayında¹⁶³ gönderilen bu fermâna göre Mısır'da ki Ali Bey ve işbirliği yaptığı Zahir Ömer (Emir) in bu isyânları 'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın Şam vâililiğinden 5 yıl önce başlamıştır. Yine bu fermânda serâsker el-hâc Osman Paşa'nın Şam bölgesinde adı geçen şakilerle savaştığı belirtiliyor. Ayrıca Ohri sancağı mutasarrıfı Mehmed Paşa'nında yeterli asker, techizât ve gemilerle Mısır Cânibine denizden gitmeye me'mûr edilmiştir. Ali Bey'in Mısır'da ki gailisinin bertaraf edilmesi üzerine, Şam havalisinde ki serâsker el-hâc Osman Paşa'nın mâ'iyetine ta'yin olunmuştur.¹⁶⁴

Dergâh-ı mu'allâm Kapucubaşlarından Hassa çakırcıbaşı olan Selim ile gönderilen bu ahkâm-ı şerifde istenilen husûs yukarıda adı zikredilen kişilerden isyâncıların bertaraf edilmesinve Mısır'da nizâmın te'sis olunmasıdır. Ayrıca isyân sebep-i ile bir kaç senedir tehir olunan irsa'liye hazinesinin de gönderilmesin emr olunuyor.¹⁶⁵

Mehmed Pâşâ'nın Şam vâlisi olmasından sonra, önceki vâli Osman Paşa'dan, İbn-Cabir den aldığı parayı ve Şamlılara olan borcumuda Mehmed Pâşâ'ya vermesi istendi. 3 Aralık 1771 de Mehmed Pâşâ, Nablus bölgesi sahillerine emir göndererek Mîr i borçlarını, Nablus mütesellimi olarak atadığı Mustafa Bey Tağan'a ödemelerini emretmişti. Mustafa Bey'in mütesellimliği Carar şeyhleri Hamdan, Yusuf ve Halil-i soğuttu, Mehmed Pâşâ, bunları yatıştırmaya çalıştı ve ikisinde Nablus'un kırsal bölgelerine ta'yin etti. Fakat bu onları tatmin etmedi. Şeyh Handan ve Şeyh Yusuf, Zâhir in tarafına geçtiler. O sırada Şam eyâletinin bir çok kısmı Mısır memlukları tarafından işgal edilmişti. Yada üzerinde otorite kuramadığı asî şeflerin kontrolü altındaydı. Gazze, Remle ve Yafa'yı Memluk birlikleri kontrol altında tutuyordu.¹⁶⁶

Zahir ise diğer bölgelere hâkimdi. Ali Zahir'se Şam eyâletinin diğer kısımlarının gelirini gasbediyordu. Onun, 30 Kasım 1771'de Remle ile Hibron arasında olan Cebrin kalesini işgal ettiği haberi Şam'a ulaştı. Kısa bir süre sonra Ali Zahir saldırılarını Şam'ın yakın bölgelerine kaydirdi ve mîrî borçlarını bölge halkından toplama çalıştı. Zahir, Mehmed Pâşa'yı Davra'ya gitmekten alıkoymuştu hacca gitmesine ise izin verdi.¹⁶⁷

Yazar, Zahir Ömer'i olduğundan güçlü gösteriyor, halbuki, kaynaklarımızdan tesbit ettiğimize göre, bu güç Osmanlı Devleti tebasını hâc ibâdetini yapmaktan alıkoymak kadar olmadığını görüyoruz. Zaten, sonradan devletin himmetine sığınması bunu gösteriyor.

22 Aralık 1771'de sürre Şam'a vardı ve 21 Ocak 1772'de Mehmed Pâşâ hacca doğru hareket etti. Hacılar Hicaza giderken ve dönerken saldırıya uğramadılar.¹⁶⁷

Hacıların hiçbir saldırıya uğramadan gidip dönmeleri hac yolu boyunca alınan tedbirlerin çok iyi olduğunu ve bölgede sükûnetin sağlandığını göstermektedir. Anlaşıyor ki Anaza ve Sakhe bedevileri Mehmed Pâşâ tarafından sindirilmiştir.¹⁶⁸ Mehmed Paşa'nın Şam'a dönüşü 11 Mayıs 1772'ye rastlar. Mehmed Pâşâ'nın hac kâfilesıyla Şam'dan çıkışı ve geri dönüşü 110 günü bulmaktadır. Bu süre zarfında "Azm-zâde Mehmed Pâşâ Şam'daki işlerini vekiline bıraktığı anlaşıyor.

Bu sırada Şam'da mütesellim ve serasker olarak Nu'man Paşâ bulunuyordu. Nu'man Paşâ 21 Aralık 1771'de yetkisini kaybetmiş ve Osman Ağa'ya kesin olarak vezir rütbesi verilmiştir. Osman Paşâ, baş komutanlığa ve Nu'man Pâşâ'nın yerine Mısır vâliliğine atandı.¹⁶⁹ Nu'man Paşâ'nın evâhir Cumaziya'l-evvel 1185 (1171) da Şam'ı korumakla gö-

revlendirildiğini biliyoruz.¹⁷⁰ Bu ta'yine sebep ise, daha önce zikrettiğimiz üzere Mehmed Paşa'nın Mekke'de bulunmasıdır.

Yeni komutan Osman Paşa daha önce Mısır'da kızlar ağasının vekili olarak görev yapmıştı. O sırada dini vakıfların kontrolörü idi. Ali Bey hâkimiyeti sırasında, Osman Paşa'yı Mısır'dan uzaklaştırmış ve on bin keseyede el koymuştu. Refik Mısırlı Osman Paşa'nın Şam vâlisi olduğunu yazıyor.¹⁷¹ Osman Paşa'nın 1771'de Şam vâlisi olmadığını biliyoruz. Kendisine verilen görevin Nu'man Paşa'ya verilen vazîfenin aynı olduğu ma'lûmdur.

Bölgede rahatsızlık kaynağı olan Zahir'in bîr taraf edilmesi için hem 'Azm-zâde Mehmed Paşa, hem de Osman Paşa, Zâhir Ömerle anlaşmaya çalıştılar. Bu anlaşma ile ekonomik bir rahatlamanın olacağı da umuluyordu. Zahir Mısır da ki Ali Bey ve Ebu Zeheb'in mücadelelerinin neticesini görmek için bu anlaşmaya hazır görünüyordu. Ayrıca öğrenilene kendine karşı isyana hazırlandığını farketmişti.

Ali Bey 15 Mayıs 1772'de Zahir Ömer'le Remle'de buluşlarıdır. Her ikisinin de gayesi güçbirliği idi. Bil-hassa Ali Bey Zahir Ömer'i kendi tarafında Osmanlı Devletine karşı kullanma gayesi taşımaktadır.

Zahirle anlaşma husûsunda ne Mehmed Paşa, nede Mısırlı Osman Paşa yeterli te'siri gösteremediler.¹⁷² Muhtemelen Mustafa Tavga'nın kardeşi Mehmed Nablus bölgesinden topladığı yedi-sekiz yüz köylüyle ve halkın yardımıyla Yafa'yı Memluklar dan almıştır.

Ali Bey'in 8 Mayıs'ta geldiği Fezze'den Zahir Ömer'le buluşmak üzere ayrıldı. Ebu Marrak adındaki vâli ('Azm-zâde Mehmed Paşa tarafından ta'yîn olmuştur) Salit bedevilerinin yardımı ile de Gazze'yi aldı. Bedeviler daha önce Ali Bey tarafından sindirilmişlerdi. Bu sırada destek kit'alarıyla Şam'da bulunan Deli Halil Paşa, Dürzilerle

birlikte Sayda'ya saldırmaya hazırlanıyordu.

1. Haziran 1772'de Rus gemileri Hayfa'ya yaklaştı gayeleri, Ali Bey ve Zahir Ömer'e yardım etmekte. Fakat bu yardımın büyük bir yararı olmadı.

Rus gemileri Beyrut'u 18 Haziran 1772'de bombardıman ettiler. Hedefleri orada toplanan Osmanlı güçlerini imhâ etmekte. Bir başka gaye de Dürzilerin dikkatini başka yöne çekmekte. Bombardımandan sonra Rus Birlikleri Beyrut'u yağmalayıp çekildiler.

Şam vâlisi Azm-zâde Mehmed Paşa Rus gemilerinin ya Malta'lı yada Frenk (Avrupa) olduğunu zannederek Şam'da ki yabancı temsilcileri baskı altına aldı. Gâyesi, Şam'da ki Fransız konsolosunun* bunların gitmesini sağlamasıydı.¹⁷³ 11 Haziran 1772 de Deli Halil Paşa ve Dürziler Zahir Ömer, Mısır kuvvetleri ve Mütavilâ müttelikleri tarafından mağlûb edildiler. Emir Yusuf, Zahir Ömer'in müttelikleri yardımıyla Beyrut üzerinde ki denetimini genişletmesinden ve Emir Mansur'u teşvik etmesinden korkuyordu. Bu sebeple Mısır da Osman Paşa'ya birlik göndererek Beyrut savunmasını takviye etmesi çağrısında bulundu. Osman Paşa'da Cezzar Ahmed Paşa'yı bir grup Magribi ile yola çıkardı ve ona yetki verdi.

Bu esnada Ali Bey'in Sayda'da ki kuvvetleri geri çekildi ve Sayda Zahir Ömer'in elinde kaldı. Ali Bey ve Zahir Ömer'in kuvvetleri Yafa'yı da kuşatmış bulunuyorlardı. Bu karışıklıklar Şam'ın iktisâdi durumu da zaâfa uğratiyordu.¹⁷⁴

Zahir Ömer'in bu sırada henüz askeri tehdit oluşturmasına rağmen, onu Ali Bey'den ayırmak için 'Azm-zâde Mehmed Paşa tarafından iki teşebbüs yapıldı. Fakat önemli bir netice elde edilemedi.¹⁷⁵

---

* "Bu konuda Fransız Konsolosu Şam vâlisine bir mektup göndermiştir. bk. AE. BI 1035 Sayda 28-6-1772 tarihli mektup. Refik. s.293"

Bu bölgede görev yapan seraskerlerin esas vazifelerinden biride, bölgedeki isyânları bertaraf etmek olduğu anlaşılmaktadır. Yöre vâlilerinin ise onlara bu askerî fa'âliyette destek sağladıkları görülmektedir.

'Azm-zâde Mehmed Paşa Haziran-Temmuz. 1772 de Şam valiliğinden alındı ve iki tuğ verilip Karaman vâliliği tevcihiyle Konya isyânını bastırmaya me'mûr edildi.¹⁷⁶ Bu sırada 10 Haziran 1772 de Rus'ya ile ateşkes imzalamıştı.

Azm-zâde Mehmed Paşa'nın yerine Şam'a vâli olarak İspanakçı Mustafa Paşa ta'yin edildi.¹⁷⁷

MEHMED PAŞA'NIN KARAMAN VE KONYA VALİLİĞİ

1186-1187 (1772-1773)

Azm-zâde Mehmed Paşa evâhir Cumaziyü'l-âhir 1186 (1772) da Şam vâililiğinden alınıp kendine Karaman vâililiği verilmiştir.¹⁷⁸ Yine aynı tarihte Konya vâlisi olmadığından bu eyâlette zuhûr eden eskiyâlık hareketlerinin bertaraf edilmesi vazifeside Mehmed Paşa'ya verilmişti. Bu sebeplede derhal Konya'ya hareket etmesi ve vâli karargâhı olan mahâlde ikâmeti isteniyordu.¹⁷⁹

Elimizdeki telhisden Mehmed Paşa'ya Karaman vâililiğinin verildiğini kesin olarak anlıyoruz. Bu ifâdeden Konya'nında Mehmed Pâşâ'nın ahdesine verildiği anlaşılmaktadır. Haddizâtında Mehmed Paşa'nın Konya'da ikâmetinin istenmesi ve Konya'da ki isyânın bastırılması görevi verilirken masraflar için Karaman eyâleti de kendisine tevcih olunmuş olmalıdır. Konya'nın Karaman eyâletine bağlı olduğuda düşünülebilir.

Refik, Şam Tarihinde, Mustafa Paşa'nın Konya'ya vâli olarak atanmasını 'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın azli ve gözden düşmesi şeklinde yorumluyorsada,¹⁸⁰ Onun bu tesbitinde pek haklı olduğu söylenemez.

1768 de başlayan Osmanlı-Rus savaşının devâmı esnâsında Anadolu, Suriye ve Mısır'da devletin otoritesi zayıfladığından bir çok eskiyâlık hareketinin meydana geldiğini görüyoruz. Konya'da ki bu hareket Aydın eyâletinin sınırlarına kadar yayılmıştır.¹⁸¹

Osmanlı Devleti ortaya çıkan gayr-ı nizâmî hareketlerin bastırılmasında ve te'sis edilen nizamın devamında o yerin ileri gelenlerini kefâlet altına sokmaktadır. Aynı tatbiki Konya isyânının bastırılmasında da görüyoruz.

Cemaziyü'l-ahir 1187 (1773) de Konya kâdisını yazılan hükümde bu husûsda şöyle deniliyor.

Konya da vâkî Beyrâmâni mahallesi imâmı Esseyid Ahmed ile diğ-
er mahallelerin imamları ve sâkinleri Meclis-i Şer-i Şerif-i Enver'
de takrir-i kelâm edib bir kaç seneden beri adı geçen yerlere saldı-
ran eşkiyâ başlarının hâlâ şam vâlisi olup sâbıka Karaman vâlisi olan
'Azm-zâde el-hac Mehmed Pâşâ'nın becerikliliği ile cezaları verilerek
adı geçen belde eşkiyâdan temizlendiği gibi, adı zikredilen belde ahâ-
lisi dahi kefâlet-i şerriyye ile mâlen ve bedenen birbirlerine kefil
olmuşlardır. Bundan sonra ortaya çıkacak eşkiyâ başlarını derhâl ha-
kim huzuruna getirecekler ve bir kimse sekbânlık da'iyesinde olursa
onun dahi hâkimlere ifâde eylesine ta'âhhüd ve ittifâk eylediler.
Eğer ta'âhhüdlerinin hilâfı hareket ederlerse 100.000 guruş nezr (ö-
deme) kabul ve Hazine yi 'amireye ödemeyi kabul etmişlerdir. 87' sene-
si Cumaziyü'l-evvelin 27 sinde Der-sa'âdet'e gelen hüccet-i şerriyye
mucîbince başmuhâsebe defterine kayd olunmuştur.

Şayet Konya'da ta'âhüdleri hilâfı hareket ortaya çıkarsa söz
konusu meblağın birkatı yani 200.000 guruş tahsil olmakla kalmayıp
ta'âhhüdü yerine getirmeyenlerde cezalandırılacaktır.¹⁸²

'Azm-zâde Mehmed Pâşâ Konya'daki isyânı bastırdığı zaman Kon-
ya'nın ileri gelenlerini kefâlet altına almıştır.

1187 (1773) tarihinde Konya'da 68 mahalle bulunduğu görülüyor
ve her mahallenin imâmı asâyişin temininde me'sûl tutuluyor.¹⁸³

Anlaşılabacağı üzere isyân hareketleri bir kaç seneden beri de-
vam etmektedir. Başlangıç tarihinin 1768 den biraz sonra olması gere-
kir. Bir yıl içerisinde düzenin tekrar te'sîsi Mehmed Paşa'nın başa-

rısıdır. O yerin âleri gelenlerinden bazılarının bu hareketleri desteklediği neticesine varmak mümkündür. Ayrıca halk üzerinde nüfûz sahibi olan kişilerin kefâlet altına alınmasının, meydana çıkan düzensizliğin ortadan kaldırılmasında tesirli bir yol olduğu anlaşılmaktadır. Bu isyânlar Osmanlı-Rus savaşının ortaya çıkardığı neticelerden biridir. Anadolu'da çıkan isyânlar ayrıcalık gâyesi gütmeyeği gibi, yabancı devletlerin kışkırtmasında sözkonusu değildir. Bunu Konya isyânı için bil-hâssa söyleyebiliriz.

MEHMED PAŞA'NIN 2.ŞAM VALİLİĞİ

1187-1197 1773-1782

Azm-zâde Mehmed Pâşâ, ikinci defa 1187 (1773) senesi Cumaziyü'l-ahirinde Şam vâlisi ve mirü'l-hâc olmuştur.¹⁸⁴ Mehmed Paşa'nın Karaman eyâletine vâli olmasından bir yıl sonra tekrar Şam'a vâli tayin olması, onun liyakatının bir belirtisidir. Ayrıca Konya'da ki isyâna son vermesi ve nizâmı tekrar te'sîsi onun devlet nezdindeki itibarını dahada artırmıştır.

Mehmed Paşa'nın Şam'a vâli olmasından önce Şam vâlisi ve mirü'l-haccı vezir Mustafa Paşa idi. (4 Muharrem 1187)¹⁸⁵

Yine aynı tarihte Trablus Beylerbeyi olan Abdurrahman Pâşâ, aynı zamanda Cerde Başbuğu idi.¹⁸⁶ Rakka vâlisi Mehmed Paşa.¹⁸⁷ Haleb Muhassılı Koca Ali-zâde el-hâcc Mehmed'dir.¹⁸⁸ 1187(1773) senesi Zilhicce 29 de Trablus-Şam eyâleti 'Azm-zâde vezir Mehmed Paşa'nın oğlu mir-i miran Yusuf Paşa'ya verildi.¹⁸⁹

Enverî, " Şam vâlisi olan vezir Mustafa Paşa
Semen-i vücûdundan nâşî harr-i hicâza
tahammül edemeyüb uzlet istid'â etmekle
Şam eyâletiyle mirü'l-hâclık Karaman velisi olan 'Azm-zâde vezir Mehmed Paşa'ya
ve eyâlet-i Karaman Hafız Mustafa Paşa'ya
inayet buyurulup Van eyâlet-i kal'ası muhâfâzâsı şartıyla Dâmâd Hüseyin Paşa'ya
ihsân ve fermân olundu.¹⁹⁰

Vasıf ise, " ...Mustafa Paşa...Karaman vâlisi 'Azm-zâde vezir Mehmed Paşa ile mansıbları mübâdele..." 1187"¹⁹¹ edildiğini kaydediyor.

'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın Şam vâlisi olmasının arefesinde Zahir Ömer ve Ali Bey'in isyânları Suriye ve Lübnan bölgesinde devam ediyordu.

Rusların 6 Haziran 1773'de Beyrud'u bombarduman etmeleri üzerine Şam'da büyük bir gösteri yapıldı. Bu gösteri vâlinin ve komutanların kontrolünden çıktı. Çünkü bütün saldırganlar hıristiyandı. Durum ekmeğin kıtlığından dolayı kötüleşti isyan bastırılmaz görülmüyordu.¹⁹²

Rusya'nın Suriye ve Lübnan sahillerindeki fa'âliyetleri ve isyâncıların hareketleri iktisâdî duruma kötü te'sir yapmaktadır.

Bu sırada Mustafa Paşa şehirden başka bir semte geçti. Cumade'l-sani 1187 (Ağustos 1773) de görevden alındı. Bu azl 'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın mütesellimi Mehmed Ağa sayesinde gerçekleşti. Receb 1187'nin ortaları Eylül 1773 başlarında Mehmed Paşa Şam'a girdi.¹⁹³

Sultan III. Mustafa'nın ölümünden sonra, I. Abdulhamid tahta geçtiği zaman birçok memûrun statüsü değişmesine rağmen Mehmed Paşa Şam vâlisi olarak kaldı. Özellikle Mehmed Paşa'nın ikinci Şam vâfliliğinin ilk 2. yılında Şam dışındaki hadiseler çok önemlidir. 1773-1774 yılları arasında isyânların elebaşlıları teker teker bertaraf edilmiştir.¹⁹⁴

Bulut Kapan Ali Bey'in ileri gelen adamlarından Ebû'z-zeheb Şam'ı ele geçirmiştir. Mısır'a dönüşte Ali Bey'le savaşmış ve Ali Bey'i Mısır'dan kaçırıp, Osmanlı Devletine sadakatını arz etmiştir. 1186 (1772)¹⁹⁵

Ali Bey müttefiki olan Zahir Ömer'in oğulları ile birleşip Rus donanmasında Akka taraflarına getirmiştir. Fakat Ebû'z-zaheb Salihyye de Ali Bey'i maglûp etmiş ve esir almıştır. Bulut Kapan Ali Bey yaralarından bir kayda göre de zehirlenerek ölmüştür. 1187 (1773)¹⁹⁶

'Azm-zâde Mehmed Paşa Şam vâliliğine ikinci kez ta'yîn edildiği

zaman Ali Bey gaillesi ortadan kalkmış oluyordu. 'Azm-zâde Mehmed Paşa 28 Aralık 1773'de Hâc kâfilesini idâre etti.¹⁹⁷ Bu sırada Arabistan cânibi seraskeri Osman Paşa bulunuyordu.¹⁹⁸ Hâcîların Mekke'ye gidip gelmeleri hâc yolunda gerekli tedbirlerin alındığını ve âsâyîşin te'mîn edildiğini göstermektedir.

Ali Bey'in ortadan kaldırılması Enverî tarafından etraflıca zikredilmektedir.*

---

* "Bundan mukaddem Kâhire-i Mısır'dan rânde-i dur-bâş-ı terhib olduğu tefâsîli nigâste-i hâme-i u' zûbe-i nigâr olan Şayhü'l-beled, müşevvescü'lhald Ali Bey nâm merdûd, zikri sebkât eylediği üzere ikdâm-ı ahâlî-i Kâhire ile Mahrûsa-i Mısır'dan ihrâc-u matrûb olduğu hengâmda Yafa cânîbine firâr ve bir sene mikdârı ol havâlîde serfûrû-burde-i peygûle-i ^{335/a} hizlân-ı idbâr olmuş idi. Nihayet-i kâr birkaç müddetten beru ol câniblerde muhâlefet-i isyan ile şöhret şî'âr olan Zahir Ömer nam şakî ile istişhâr edüb mukaddemâ Cumhûr ile kendüsünü iz'ar ve hıtta-ı Mısır'dan tard u ihrâc eden dâmâdı Kâimmakâm-ı Mısır Ebuz-zeheb ile sâir cânibi hilâfında olanlar dan ahz-ı sâr-u kin niyyeti ile Yafa'dan hareket ve hattı techâl eylediği yerlerde gâret-i mahrûsa-i Mısır âvâzesin işâ'at etmekten nâşî hilâl-i râhda kat-ı vâfir melâ'ini tebeh-ichin kendülere teba'iyet etmeğin yevmen fe-yevmen cem'iyetleri kuvvet bularak Mısır üzerine azîmet eylediler.^{335 b}

...Eşkiyâyı mezbûrenin 335 b kat' -ı feyâfi vü berârî ederek sevâd-ı Mısır'dan bir mikdar ba'id mahallere karîb geldikleri mîr-i mûmâileyh tarafından istihbar olundukda, -ki kâ'imesinden müsfefâd olduğu üzere şehri sefârü'l-hayrın beşinci günü idi-anlar dahi Garb kubbesinden Süvâr ve hamis günü sâlihiyye nâm mahalde nasb-ı hı-yâm-ı karar eyleyüb tertib-i usûl-i ceng ü peykâre der kâr oldular. 336 a

...Nehengân-ı deryâ-yı ceng bir kaç sa'at i'mâl-i şemşir-ü hadeng ve ikâd-ı ateş-i top-u tüfenk ederek bilâhere ketâ'ib-i nusret-neval-i Misriyân gâlib ve a'lâm-ı bergeşte-i düşmen meskûs ü münkalib olub hey'at-ı mecmu'aları mânanel-i katar-ı güsiste-mehâr târ-ü mâr olmağın gayret-i süvâriyân-ı bâd-rettar ile cânib-i düşmenin nâmdârân-ı hizlan nişânından Tantâvî Ali Bey ve Murad Bey Kaytas Bey Hamza Bey ve İsmail Bey Azeb kethüdâlarından Ali ve İsmâ'il kethüdâ ve üç nefer oda-başî ile beş nefer kâşif ve Zahir Ömer'in büyük oğlu ile

336 5 Münâvele Şeyhi oğlu ve sâir bî-kıyâs ecnas-ı nes-nâs-ı güste-sinan-ı felek-nümâs olduğundan başka reis-i seya-tûn olan Ali Bey dört yerinden zahm-dâr olup firâra adimü'l-iktidâr olmağın oldahi kayd-ı esre giriftâr ve sâir zencir-bend olan bin iki yüz nefer-i magribî ve ecnâd-ı müteferrikâ ile mazbût-ı asakîr-i zafer şî'ar olup sunûfa fevz-u nusret ile cânib-i Mısır'a avdet eylediler.

Va'kı'a-ı mezkûre Ebu'z-Zehab Mehmed Bey tarafından atabe-i ulyâya ve andan şehri rebi'ülevvelin yirmi ikinci günü mu'asker-i fevz peyma'ya vâsıl oldukda mukaddem zikr olunduğu üzere birkaç seneden beri ol güştene-i ha'baset-şî'arın fitne vü fesâd ı âfâk-gîr ve düşmen-i dinden ziyâde serr u şuşundan sagir ü kebir kebir ganmâk ve dil gîr olmağın bu güne nâçâr-ı sen pençe-i kaza vu udde itâdı mânend-i cunûd-i fir'avn garik-i teyyâf-ı fenâ olduğu haberinden serdâr-ı ekrem hazretleri be-gâyet merûr ve handan ve mehter-hâne ve top ve tüfenk şenlikleri rûsûmât-ı icrâsıyla kâffe-i enâm dahi münbesi de u şâdân buyurulup ol müzde ile gelen beşir-i pûr tebşîre iltibâs-ı hil'at ve in'am u ihsân-ı firâvan buyuruldu" 336 b¹⁹⁹

Enverî'nin de zikrettiği gibi Ali Bey kendi adamı olan ve Şam'ı da onun nâmına muhâsaraa eden Ebü'z-zeheb tarafından ber-taraf edilmiştir. Ölümü sevinç yaratmıştır.

Bulut Kapan Ali Bey'in ölümünden sonra Mısır ve Lübnan bölgesinde Zahir Ömer ve Ebu'z-zeheb güçlü hâkimler olarak kalmışlardır. Adı geçen bu iki kişinin bir müddette olsa devlete karşı tavırlarının itâ'at kârane olduğu görülmektedir.

Rusya ise Ali Bey'in ölümü ile bölgede ki müttefikini kaybetmiştir.

'Azm-zâde Mehmed Paşa Karaman vâlisi iken, Hama ve Humus mukatâtı 1186 (1772) martında zabt ve tasarruf etmek kaydıyla kendisine tevcih olunmuştur.²⁰⁰

Karaman eyâletine Şam'dan daha uzak olan bu iki yerin Mehmed Paşa'ya verilmesi onun Karaman vâliliğinden gerekli maksâd hâsıl olunca tekrar, Şam bölgesine ta'yin edileceğini göstermektedir. Söz konusu maksâd Konya bölgesindeki eşkiyâlık hareketlerinin bertaraf edilmesi olsa gerektir.

Gördüğümüz bütün kaynaklar Mehmed Paşa'nın 11. Şam valiliğinin 1187 (1773) tarihinde bağladığını kaydetmektedir. Fakat 1186 (1772) Martında Hama ve Humus'un 'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın tasarrûfuna verilmesi Onun bölgeyle ilgisinin devam ettiğini göstermektedir. Hama ve Humus'la birlikte Maarratü'n-n'uman ve Husnü'l-ekrâd'da ber-vechî mâlikâne olarak verilmiştir. Mukat'aânın verilmesinde peşin olarak 160.000 gurus alınmıştır.²⁰¹ Bu kayıt mâlikânelerin peşin ücretle verildiğininide göstermektedir.

Mukat'aât defterlerinde, Şam'a tâbî mâlikâneler olarak Hama,

Humus, Hüsnü'l-ekrâd ve Maarratü'n-numan zikredilmektedir.²⁰² Bu yerler Şam'a tâbi' olduğuna göre tasarrûf sâhibi olunan Şam'la ilgisinin bulunması gerektir.

Şu neticeye varılabilir; 'Azîm-zâde Mehmed Paşa'nın 1186(1772) de Karaman vâlisi olduğu esnâda, te'sir sahası Konya'dan Şam hudûduna kadar uzanmaktadır.

'Azîm-zâde Mehmed Paşa'nın 1187 (1773) senesinin cemaziye'l-âhîrinde Şam vâliliğini ve mîrû'l-hâclığı ifâ ettiği bilinmektedir.²⁰³ Bu tarihten 1197 (1783) senesine kadar aralıksız bu göreve devam etmiştir.

1187 (1773) senesinde Kerid adasında vâkı' Kandiye, Hânya (حانیة) ve Rasâm (راسم) kaleleri muhâfızlarının, 1181 (1767) senesi ma'âşlarını tahsile ocakdan me'mûr edilen Salyâneci Mahmud Çavuş'tur.²⁰⁴

Mahmud Çavuş Sayda ve Trablus mukat'aâtı malından dört-beş senede ve fazlasıyla müşkilâtla emvâl ve mevâcibi tahsîl etmiştir. Cizye tahsiline başlama teşebbüsü enâsından Trablus Mutasarrıfı zorluk çıkarmıştır. Cerde işlerine sarf edeceğini belirtmiştir. Mahmud Çavuş'un tahsil ettiği, 29380 buçuk guruşa el koymuştur. Bu sebepten Çavuş Ağa, Abdurrahim Paşa'nın Cerde den azli ve vergi toplama hususunun yoluna konulması isteğiyle Devlet-i 'aliyye'ye teklifte bulunmuştur.²⁰⁵

Yeniçeri ma'âşlarına sarf edilmek üzere Sayda ve Trablus mukat'aâlarından vergi alındığı görülmektedir. Bu bölgenin Hıristiyan araplarından ise Cizye tahsil edilmektedir. Aynı şekilde bu gelirden yeniçeri ma'âşlarına tahsis edilmektedir.

Salyânecinin Ocakdan ta'yin edilmesine rağmen, adı geçen bölge mutasarrıfı toplanan meblağ, zabt etmiştir. Demek oluyor ki bölge mu-

tasarrıfı bu nevi tahsilatlara müdâhale edebilmektedir. Bu müdâhale toplanan gelirin bölge işlerine harcanması sebebiyle olabileceği gibi, mutasarrıfların devlet otoritesini pek dikkate almamalarından kaynaklanması muhtemeldir.

Yukarıda zikredilen hâdise üzerine, meselenin halli için, 'Azm-zâde Mehmed Paşa'ya Cemaziye'l-âhir 1187 (1773) tarihli bir hüküm gönderilmiştir.²⁰⁶

Mehmed Paşa'dan istenilen husûs, (sınırdaki bulunan) Kerid adasında olan, Kandiye, Hânça ve Rasâmu kalelerinde görevli Yeniçerilerin 1187 (1773), senesi ma'âşları için, Sayda ve Trablus-Şam mukat'aâtından tahsil olunan akçeye elkoyan mir-i mirânın, bu meblağı derhal ödemesi ve görevli salyaneciye teslimidir.²⁰⁷

Trablus-Şam'ın 1187 (1773) yılı itibarıyla geliri toplam 284.558 buçuk guruşdur.²⁰⁸

'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın görevleri arasında vergi toplanmasını te'minin de olduğu görülmektedir.

Fakat, bir kayda göre, adı geçen mir-i mirânın salyanecinin görevine mâni olduğu ifade edilirken, aynı hükmün ekinde şöyle denilmektedir:

"...ve sanki mir-i mirân mumâ-ilehsin mukaddema me'mûr olduğun Cerde umûru için mâl-ı mevâcibin tahsil olumb salyâne Cebâridlerinde olan akçe-yi Sezâyı ahzeylemen için sâdır olan 'alîşânım"²⁰⁹

denilmektedir.

Bundan da anlaşılıyor ki Trablus-Şam mir-i mirânına, Cerde işleri için tahsil etmesine müsâde edilen meblâğ Yeniçerilere verilecek na'âşdan ayrıdır. Bu me.lâğın tahsiline ise ancak belli şartlarla izin

verilmektedir.

Bir kayda göre, Trablus-Şam mukat'aatı mâlından Ocaklık olarak tahsis edilen meblâğ 29.320 buçuk guruşdur.²¹⁰ Bu mikdârla Salyâ necilerin tahsîl ettiği meblâğ arasında 60 guruşluk bir fark ortaya çıkmaktadır. Tahsil edilen paraların mikdarının çok yakın olması, 1187 (1773) de tahsil edilen meblağın ocaklık tahsisi olduğu intibâî'nı vermektedir. Ocaklığın Şam hazinesine tâbi' olması sebebiyle 'Azm-zâde Mehmed Pâşâ'dan müdâhale etmesi isteniyor olsa gerektir.

'Azm-zâde Mehmed Paşa yürüttüğü mîrû'l-hâclık vazifesi dolayısıyla, kendisinden önce bu görevi yapan vâlinin devrettiği mes'eleleri de halletmek mecburiyeti vardır. Zira bunlar mîrû'l-hâclıkla ilgili konulardır.

Köyle ki, daha önce, Şam vâlisi ve mîrû'l-hâc olan Mustafa Paşa 1187 (1773) senesinin Ramazanında hâlâ Arabistan seraskeri ve Haleb vâlisi olan Osman Paşa'dan 304 deve 68 râiş almıştır.²¹¹ Aldığı bu borcu ödeyemeden Diyarbekir vâliliğine ta'yin olmuştur.²¹² Hazîne-i amire Defterlerine göre, Osman Paşa yukarda ki mâlları veya değerini talep etmektedir. Bunun üzerine Şam valisi 'Azm-zâde Mehmed Paşa'ya bahsedilen mikdârın bâhâsını, Mustafa Paşa'dan tamamen alması husûsun hüküm gönderilmiştir.²¹³

ZAHİR ÖMER VE EBU'Z-ZEHEB MESELESİ

'Azm-zâde Mehmed Paşa Şam'a tekrar vâli olduğu zaman Bulut Kapı Ali Bey'in öldüğünü belirtmiştik. Lübnan bölgesinde Zahir Ömer, Mısır da ise Ebu'z-zeheb Mehmed'in duruma hâkim olduğunu kaydetmiştik. Bundan sonra Ebu'z-zeheb üç yıldır gönderilmeyen Mısır irsâliye hazînesini İstanbul'a göndermiştir.²¹⁴

Daha önce de Zahir Ömer Devlete boyun eğmiş ve burada Şam vâ-
lisi 'Azm-zâde Mehmed Paşa aracılığıyla yapmıştır. Bunun üzerine 1188
(1774) den beri ödemediği gerikalan borcunun ödemesi ve her yıl mu-
kat'aâ mâlını göndermesi şartıyla geçmiş suçları afu edilip Sayda,
eyâleti kendisine bırakılmıştır. 9 Şubat 1774²¹⁵

Bu tevcihin yapıldığına dair sultan tarafından hiç bir belge
gönderilmemiştir. Zahir Ömer, Sultandan Kasım 1774 de Sayda, Yafa,
Resule ve Gazze'nin kendisine mâlikâne olarak verilmesini rica et-
miştir.²¹⁶

Arabistan cânibi seraskeri Osman Paşa Temmuz 1774 de başka
bir göreve getirilmiştir. Bu görevde 'Azm zâde Mehmed Paşa'ya veril-
miştir.²¹⁷

Mısır hazinesini İstanbul'a gönderirken Ebu'z-zeheb birde ma'
rûzât sunmuştur. Bu ma'rûzâtda Zahir Ömer'in baş eğmesinin aldatıcı
olduğunu belirtmektedir. Eğer fırsat bulursa tekrar isyân edeceğini
ileri sürmektedir. Bu sebeple onu yola getirmek için izin istemeke-
dir.²¹⁸

Bu esnâda Zahir Ömer'le oğulları arasında anlaşmazlıklar mey-
dana gelmiştir. Zahir'in oğlu Ali babasına karşı Ebu'z-Zeheb'le gizli
ittifâk yapmıştır.²¹⁹ İzin verilmesi üzerine 1189 (1775) Mart da 60.
000 askerle hareket edip Yafa'yı almıştır. Bunun üzerine Zahir Ömer
Dürzi hâkimi Emir Yusuf'a sığınmıştır. O himâye etmeyince Sayda bölge-
sine kaçtı, orada da duramayıp Aneze Araplarına sığınmıştır.²²⁰ Ebu'z-
zeheb Nisanda Gazze'yi almış onu Remle takip etmiştir.²²¹ Sayda müte-
sellimi bulunan Denizli Ahmed Ağa ve Ben-i Metevâl Şeyhi de Ebu'z-ze-
heb'e boyun eğmiştir. Ebu'z-zeheb bu başarılarından sonra Mısır ve Şam'ı
istemiştir. Kendisine Mısır eyâleti tekrar tevcih edilmiş ve vezirlik

ihsan olunmuştur. Cuma de]-ülâ başı 1189 (1775)²²² Lâkin Arkra'da 10 Haziran 1775 de ölümü üzerine tevcih geri alınmıştır.²²³ Ebu'z-zeheb'in ölümü Devletin nezekinde de memnûniyet yaratmıştır. Zira onun da niyetinin Âli Bey gibi olduğu bilinmektedir.

Ebu'z-zeheb Mehmed Bey'in ölümü üzerine Zahir Ömer Akka'ya gelip o bölgeyi ele geçirmiştir.

Tekrar isyân yoluna saptı. Evâil-i **C.** 1189 (1775) de cezalandırılması için, Kaptanıderya Gazi Hasan Paşa mevcûd donanmayla Akka vâlisî vezir Mehmed Paşa'ya Adana'ya iltihâken Sayda, Safed ve Beyrud eyâleti tevcih edilmiştir. Karahisar mutâsarrafı Cezzar Ahmed Paşa'ya Rumeli Beylerbeyi pâyesiyle, Akka ve diğer kalelerin muhâfazâsı verilmiştir. Ayrıca Gazze ve Remle sancâkları da Kudüs'ü-şerif mutâsarrafı İbrahim Bey'e verilmiştir.²²⁴

Bu isyânın bastırılmasında en fazla itimâd edilen vâlîlerin başında 'Azm-zâde Mehmed Paşa gelmektedir. Söz konusu hükümde:

"Hâlâ şam vâlisî ve mîrû'l-hâc vezîr 'Azm-zâde Mehmed Paşa'ya hüküm ki,

Sen ki vezîr-i sadâkat-semîr-i müşârün-ilehsin zâtan ve zamânen ve ırkan ve hasben rüşdü reviyet ve asâlet ve dirâyeten nâsiye-i hâlinde zâhir ve diğşân ve rütbe-i vâlâyi vezâretle ihrâz-ı kadr ü şân eylediğin müddetden bu vakde gelince vedî'a-i hoş-ubû diyyet ve serde-i 'uhde-i emânetin kılınan hidemât-ı celîle-i Devlet-i âliyemize sebk eden hıdmet ve gayretin nezd-i humâyûn-ı tâcdârânemde bahir venümâyân olup senden hidemât-ı sâbika ki tezyîde şâyân olur nice nice "mesâ'i-i mebrûre sünûhu me'mûl ve muntazır-ı davêrânemdir..."²²⁵

Bu ifâdeler Mehmed Paşa'nın devlet nezdindeki itibârını ve onun devlete olan sadâkatını ortaya koymaktadır. Devamla: "... sen fi'l-asl havâle-i Şam ve kutr-ı 'arabdan neşet eylemiş olduğundan kat'-ı nazar-ı müddet-i medid emâret-i hacc-ı şerîf ve tevliyet-i Şam ve etrafı ile evkat-güzâr olduğun hasebiyle marrü'z-zikr havânenin çây-ı kerîz karâr ve müzan-ı nehâmet ü tessezzalari olan mevâd-ı m'alûmun olub bu bâbda senden sâirlerden ziyâde gayret ve hizmet

"ve Zahir Ömer ve evlâd ve tebe'asının tertib-i cezâ ve ref'-i vücûdların tedâbir-i hasene ile sâdikâne hizmetin müntazır-ı dâverânem olmakdan nâşi reâ'yâ fi'ilen velhâsıl hükmen ve tedbiren bu maslahât-ı vâcibü'l-i'tinânın ikmâli ve itmâmı senden matlûb-ı padişâhânem olmağın..."²²⁶

'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın mirü'l-hâclik görevi sebebiyle ve genellikle Arabitan (bundan kasıd Süriye ve Lübnan bölgesi) daire-sinde bulunduğu belirtilmekteri. Şam'da ki vazifesinden dolayı o yörelerin durumuna vâkıf olduğu ifâde edilmektedir. Bundandır ki, kendisinden daha fazla gayret ve başarı beklenmektedir.

"Katr-ı arabdan neşet etmişsin" ifâdesiyle açıkca anlatılmak istenen, 'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın söz konusu bölgelere (Suriye ve Lübnan) da yaptığı vazifelerle temâyüz etmiş olmasıdır. Bu ifâde arap olduğu manasına hiç bir zaman alınamaz. Zira "Katr" kelimesi aynı hükümde başka bir yerde "...katr-ı Şam ve havâli-î Akka ve Beyrud..."²²⁷ şeklinde de geçmektedir. Bundan da bu kelimenin "daire", "çevre" manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Elimizdeki bu hükümde, 'Azm-zâde Mehmed Paşa'dan yukarı da adları geçen vezir ve mir-i mirânlarla işbirliği yapması istenmektedir. Beraberce hareket ederek, Devletin başına dert olan Zahir Ömer ve oğulları ortadan kaldırılacaktır.

İsyân hareketine kalkan Zahir Ömer ve oğulları ile avânesi 15 adet kaleyi ele geçirmişlerdir.²²⁸

Ebu' z-Zeheb Mehmed'in ölümünden sonra devleti Lübnan bölgesinde rahatsız edenler yalnızca Zahir Ömer ve oğullarıdır. Devlet bu mes'eleyi kesin halletmek kararıyla harekete geçmiştir. Gerekli tedbirleri almıştır.

Hasan Paşa 7 Ağustos 1775 de Hayfa yakınlarına ulaşmıştır. 21 Ağustos 1775 de Akra surları önünde görülmüştür. Zahir Ömer'in karar-gâhı arada bulunmaktadır. Mirî borçlarını ödemesi konusunda yapılan görüşmelerden bir netice alınamamıştır. Haziran 1775 de Mehmed Paşa ve Trablus Şam vâlisi olan oğlu Yusuf Paşa, Sayda'yı ele geçirmişlerdir. 10 Ağustos 1775 de Melek Mehmed Paşa vâli olarak Sayda'ya gelene kadar burayı kontrollerinde tutmuşlardır.²²⁹

Kaptanıderya Hasan Paşa donanmasıyla Akra kalesini top ateşine tutmuştur. Fakat Zahir Ömer'in askeri donanmaya ateş etmeyi reddetmiştir. Zahir Ömer zor durumda kalmıştır. Şehir kapısından kaçarken Magribiler tarafından bir söylentiye göre Denizli Ahmed Ağa tarafından öldürülmüştür.²³⁰

Zahir Ömer'in bertaraf edilmesi ve malına el konulmasıyla Güney Suriye'de ki güç dengesi değişmiştir. Osmanlı Devleti böylece büyük bir mes'eleyi halletmiştir. 'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın savaşta yer almaması onun zamanında gelemediğini göstermektedir. Zahir Ömer ölmüştür, fakat, oğulları fazla olmasa da tehlike arz etmektedir. Ama bölge vâlileri olan 'Azm-zâde Mehmed Paşa ve Sayda vâlisi Cezzar Ahmed Paşa onların üstesinden gelebilecek güce sahiptirler. Cezzar Ahmed Paşa Aralık 1775'de Melek Mehmed Paşa'nın yerine Sayda vâlisi olmuştur.²³¹ Böylece Devlet bölgede tekrar otoritesini kurmuştur.

Cezzar Ahmed Paşa'nın Suriye'de görevlendirilmesi bölgede ki siyasi gelişmeler için yeni bir devir olmuştur. Güçlü bir vâli olan Cezzar Paşa, giderek dahada kuvetlenmiştir. Bölgede ki asîlere göz-açtırmamıştır. Mısır'ı işgâl eden Napolyon'u Akka'da yenmeyi başarmıştır. Bu kuvvet kazanma bir noktada 'Azm-zâdelerin Şam vâlilikleri ve mirü'l-hâclıklarının sonunu hazırlamıştır.

1190 (1776) da Zahir Ömer'in oğlu Ali Zahir isyâna devam eder. Bunun üzerine Kadanıderya Hasan Paşa, 'Azm-zâde Mehmed Paşa'ya ve Cezzar Ahmed Paşa'ya hükümler yazmıştır. Kaptanıderya vâlilerden Ali Zahir'in ortadan kaldırılmasını istemektedir. Her iki vâli bu görevi ifâ ederken o zamana kadar emirlerinde olmayan bir kuvvêtide kullanmışlardır. Bu unsur "Levendler"dir.²³² Levendler Sultan I. Abdülnamid zamanında Anadolu'ya yayılıp bozguncu hareketlere girişince fermân çıkarılarak ortadan kaldırılmaları buyurulmuştur. Bunun üzerine bazı Levend ağaları Eyâletlerde görevli Paşalara kapılanmışlardır. Levendlerin ileri gelenlerinden Büyük Abdullah, Uzun Ali, Uzun İbrahim ve Halil Bey Cezzar Ahmed Paşa'ya kapılanmıştır.

Kayseri'li Ali Ağa ise Büyük Abdullah'la itilâfa düşdüğünden Cezzar'ın yanına gidememiştir. 300 nefer süvâriyle Şam vâlisi 'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın yanında kalmıştır. Ali Zahir'in ortadan kaldırılma teşebbüsünde Lened Ağası Kayseri'li Ali Ağa, 'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın gizli ta'lîmatıyla Ali Zahir'e mektup yazmıştır. Mektupta "eğer kabul edersen Cezzar askeriyeye savaştak üzere yanına gelirim" diye teklifte bulunmuştur. Ali Zahir, Büyük Abdullah'la Ali Ağa arasında ki itilâfı bildiğinden bu teklifi gerçek zannedip kabul etmiştir. Ali Ağa anlaşma gere askeriyeye Ali Zahir'in yanına gelir ve Ali Zahir'i öldürür. Ekim 1776.²³³

'Azm-zâde Mehmed Paşa Lübnan dağı hâdeselerine karışmaktan çekinmektedir. Bu hâdiselerin kendisini Cezzah Ahmed Paşa ile karşı karşıya koyacağı endişesini taşımaktadır. 1778'de Emir Yusuf kardeşlerinin baskısıyla makamından ayrılmıştır. Emir Yusuf kardeşleri Cezzar Ahmed Paşa tarafından desteklenmektedir. Makamından ayrılmayı hazmedemeyen Emir Yusuf 'Azm-zâde Mehmed Paşa'dan yardım istemiş ve kardeşleri ile girdiği mücâdeleyi kazanmıştır. Emir Yusuf'un üstünlük göstermesi üzerine Cezzar Ahmed Paşa onu desteklemeye başlamıştır. Böylece Emir Yusuf tekrar görevine gelmiştir. 1781'de Emir Yusuf Emir Efendi'yi öldürdü. Bu hadise üzerine Emir Seyyid Ahmed 'Azm-zâde Mehmed Paşa'dan yardım istemiştir. Fakat gördüğü desteğe rağmen Emir Yusuf'a yenilmiştir. Emir Yusuf'u bu mücâdelede Cezzar Ahmed Paşa desteklemektedir.

Mehmed Paşa'nın askeri faaliyetlerinden biride El-Salt kalesini elinde tutan Bedevi Şefi İbn Adavanı yenmesidir.²³⁴

Görülüyor ki 'Azm-zâde Mehmed Paşa ile Cezzar Ahmed Paşa dâima ayrı Emirleri destekliyorlardı. Dolaylı da olsa güçlerini birbirlerine karşı kullanıyorlardı.

Suriye ve Mısır bölgesindeki mücâdelelerde Bulutkapan Ali Bey, Zahir Ömer, Ebuz'zeheb Mehmed ve Ali Zahir gibi âsiler ortadan kaldırılmıştır. Fakat bölgenin istikrârı bozulmuş, yabancı devletlerin teşvikiyle huzursuzluk artmıştır. Günümüzde dahi söz konusu bölgelerde çatışmalar devam etmektedir. Buna sebep o bölgelerde Osmanlı Devletinden boşalan idârî mekanizmanın tekrar te'sis edilememesidir.

III. BÖLÜM

'AZM-ZADE MEHMED PAŞA'NIN MİRÜ'L-HÂCLİĞİ

Şam'da görev yapan vâliler aynı zamanda "mirü'l-hâc"lık vazifesini de yerine getirmektedirler. 'Azm-zâde Mehmed Pâşâ'da yerine getirmek mecbûriyetinde olduğu bu görev gereği hâc işlerini düzene koymaktadır. Lüzûmlu harcamaların yapılabilmesi için, teşkil olunan hazîneye "Kilâr-ı hâc" denilmektedir. Bu bütçenin geliri ise genellikle Sayda, Trablus-Şam, Beyrud mukât'aalasından ve Şam hazinesine tâbi Vâdü't-temin ve Kâyire-i Hâk-ı bitlis mukât'aası mallarından²³⁵ Kudüs' ü-Şerif, Nablus, Tedmir memlece (*معلمية*) si mukât'aası mallarından, Şam defterdârlığı malından, Şam-ı şerif Bedâliye (*برالير*) si malından "ocaklık" ta'yîn olunan gelirlerden te'mîn olunmaktadır.

Tesbit edilen miktârlar mukât'aaları tasarrûf edenler tarafından mirü'l-hâcca teslim edilmektedir. Mirü'l-hâc, hâc işlerine bu bütçeden sarf etmektedir.

Eskiden sürüp gelen bir âdete göre sözkonusu miktârları her yıl Raeb ayının ilk günlerinde ödemek zorundaydılar.

1195 (1780) senesine aid, yukarda zikredilen mukât'aâ ve hazinelerin, Kilâr-ı hâcca verdikleri miktâr şöyle tesbit olunmuştur.

Şam-ı Şerif	malından	16.000 gurus
Şam Defterdârlığı	"	1.735 "
Karye-i Kâ'asa (<i>قاعة</i>)	"	400 "
Nablus mukât'aası	"	50.000 "
Tedmir Memlecesi	"	1.894 "
Şam hazinesi	"	25.589 ⁵ "
Sayda mukât'aası	"	4.370 buçuk
Trablus-Şam mukât'aası	"	31.218 "
Kudüs' ü-Şerif hazinesi	"	7.460 "
Cem'ân 91.169 buçuk ²³⁶	toplam	<u>138.6670</u>

Yine Kilâr-ı hacc-ı Şerif hazînesi için,

Eyâlet-i Sayda ve Beyrud Mukâtââ Malından		44.454 guruş ²³⁷
Eyâlet-i Trablus-Şam	" "	29.320 "
Vadü' t-temim	" "	5.000 "
Hak-ı Bitlis (<i>ملك بليس</i>)	" "	<u>3.225 "</u>
Yekûn		82.000 guruş ²³⁸

ocaklık ta'yin olunmuştur.²³⁹

Sayda ve Beyrud mukata'asının gelirinin 39.071 guruşu Yafa mukataasından temin edilmektedir.²⁴⁰

Bir kayda göre hacca gidecek hacıların emniyetini temin ve ihtiyaçlarını karşılamak için görevlendirilen 1500 nefer piyâde ve süvarinin²⁴¹ maaşları, çeşitli mühümmât, zahire, menzil develeri ile kalelerin tahkimine sarf edilen mikdâr 1193 (1779) seneleri itibariyle 311.316 guruşa ulaşmaktadır.²⁴²

1193 senesi için, yukarda zikredilen gelirlerden başka Kilâr-ı hacc'a, Hama'dan 1190-1191 1192-1193-1194 - (1776-1777-1778-1779-1778) seneleri malından 2014 buçuk guruş. Aynı seneler malından 36203 guruş Humus'dan olmak üzere toplam 99.300 buçuk guruş, 1193 senesi Maarra-tü'l-Nüman mukataası malından ve aynı sene Hisnü'l-êkrâd malından 16.357 buçuk guruş ve 1194 senesi Derbend Belese (*بله*) karyesi malından 250 guruş, Hanılkiye (*حانيلية*) ye tâbi Katrife kalesi malından 170 guruş, Şam-ı Şerif mukataası 1192 (1778) senesi Şam Defter-dârı hazinesinden 2888 buçuk guruş ve 'Azîm-zâde Yusuf Paşa'nın , uhdesinde olan Trablus-Şam mukataasının 1187 (1773) senesinden 1192 (1778) senesine gelince zimmetinde olan 93.441 guruş olmak üzere toplam 220.977 guruşluk gelirin²⁴³ mirü'l-hac Azîm-zâde vezîr Mehmed Paşa tarafına edâsı ve tahsîli hesap edilmiştir.

1192 (1778) senesinde Mîrû'l-hac vezir 'Azm-zâde Mehmed Paşa tarafından Der'aliyye'ye gelen bir tahrire göre: Arabistan Duhân Gümürüğü'nün belli mikdârda olan malını ve Devletcetaleb edilen hazîneye aîd ödenmemiş Trablus-Şam malını tamamen ödemek şartıyla kendisine verilmesini istiyor.

Ayrıca Sayda ve Trablus-Şam mukataasından ibâret Kilâr-ı hacc-ı şerifin teşkîli, duhân veharîr zamanına ve hacca hareket esnasına tesadüfünden dolayı, söz konusu hazîne gelirinin âhir saġmâldan havâle ile düzenlenmesi 'Azm-zâde Mehmed Paşa tarafından teklif ediliyor.²⁴⁴

1187 (1773) den 1195 (1780)'e kadar, Trablus-Şam mukât'aası mîrîmirân 'Azm-zâde Yusuf Pâşâ'nın uhdesinde bulunuyordu. 1195 (1780) de Yusuf Paşa'ya vâlây-ı vezâretle Haleb ihsân olunmuşdur.²⁴⁵

1192 (1778) senesine aid, Trablus-Şam Mukât'aası malından teslim edilmemiş olan, taksîd akçeleri ve Kalyon maaşlarından 232.979 buçuk guruşun tahsiline Çayır (چایر) zâde İbrahim mübâşir ta'yin edilmiştir. 'Azm-zâde Mehmed Paşa ve oğlu Yusuf Paşa tarafından ödenmesi sözkonusu mikdâr, şu şartlar gerçekleştiriliyor, 'Mîrû'l-hac vâsıtasıyla, hac masrafları için, 93.441 guruş ödeniyor. 39.538 buçuk guruş ta'yin olan mübâşirle Der'aliyye'ye gönderilerek, Hazîne-i Emîre'ye teslim ediliyor. Geri kalan 100.000 guruş 50.000 guruşluk iki takîdle ödenmesi kararlaştırılıyor.²⁴⁶

Yusuf Paşa'ya aid borcun ödenmesinden Mehmed Paşa'nın da taahhüd altına girmesi, Trablus-Şam'ın gelirlerinin idâresinde onunda tesirli olduğunu göstermektedir. Anlaşılacağı gibi, 'Azm-zâde âilesi fertleri birbirleriyle dayanışma içindedirler.

Yine, 1193 (1779) ve 1194 (1780) senelerine aid masraflar için,

kararlaştırılan 496.039 guruş gelirin, 106.400 guruşu Kalyon maaşları ve taksid olmak üzere Kapucubaşı Ali Ağa kulları vâsıtasıyla Para ve Polîçe olarak tahsil edilerek Hazîne-yi amîre'ye teslim olunmuştur. Geri kalan 387.740 buçuk guruşun 316.233 guruşu Hacc-ı şerif ve Cerde masrafları ile bazı kal'aların korunmasında görevli Kapukullarının maaşları olarak tahsis edilmiştir.²⁴⁷

Bu ödemelerden sonra Yusuf Paşa'nın zimmetinde 71.507 buçuk guruş kalmıştır. Bu paranın tahsili için yapılmış olan işlemler Başmuhasebe Defterine kaydedilmiştir.²⁴⁸

1195 (1780) senesinde Trablus-Şam yine, bir 'Azm-zâde olan Mehmed Paşa'nın oğlu Abdullah Paşa'ya tevcih edilir. Bu yıla aid olan 248.160 guruş gelirin 148.160 guruşu Hacc-ı şerif, cerde ve bazı serhâdât-ı mansûra kal'a-yı maaşlarına ayrılmıştır.²⁴⁹

1195 (1780) senesine aid gerek Kilâr-ı hacc masrafı ve gerekse bahşiş, zahire, diğer masraflar ile piyâde ve suvarilerle, mühümmata, eskiden beri gelen âdete göre Surre-i urban'a silahlandırılmış diğer birliklere harcamalar yapılmıştır. Bu masrafların karşılanması için aynı senede Haleb ve Diyarbekir mukât'aası malları ile Tarsus ve Garer (*es*) mukât'aası da havâle olunmuştur. Verginin yazılmasına Kapukethüdâsı Sarı Selim me'mûr edilmiştir. Yerine ulaştırılması için 'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın Çukadâr'ı, EbuBekir'e teslim olunmuştur. Yukarıda adı geçen yerlerden tahsîl edilecek miktâr 114.815 guruşdur.

Keçe ve Kendir

Keçe:750 guruş

Kendir:705 guruş

ücret-i şîtârân: 4.500 guruş

Berâ-yı Bâhâ- ı mühümmat-ı mezkûr 31.532 buçuk guruş

Berâ-yı bahâ- ı kumbâra- ı levendât: 1500 4.750 guruş

Bahâ- ı emvâl ve harâr: 4.757 1468 guruş

Bahâ- ı çadır ve merke: 4025 guruş

Akkâman:3000 guruş

Kirâde-i şütrân-ı yeniçeriyân urban: 16.000 guruş

Bahâ- ı Zahire ve kirâde-i Şam-ı Şerif ila medine-i Münevvere

kırası: 59.732 buçuk guruş

Berâ-yı meamrûn ve sâir 48.750 guruş

Peksimed: 5.512 buçuk guruş

Ez:3220 guruş

Revgân zeyt, 2250 guruş

Bakâya: muhâsebe-yi sâbık

209.720 guruş

tenzir 17.000 guruş

192.720 guruş

Kilâr-ı hacc Hazînesi ve diğêr masrâflar için kaydolunan 196.

815 guruşun 82.000 guruşu Sayda, Trablus Şam, Beyrud, Vadü't -temim ve Hak-ı Bitlis'den tahsîl edilmiştir.²⁵⁰

Bu mikdârlar ve harcanan yerler bize hac fa'liyetleri hakkın-
da bilgi vermektedir.

1195 (178) senesine aid tablo aşağıdaki gibidir.

-Bahâ-ı Levendât-ı berâ-yı Şütrân-ı yeniçeriyân emniyeti husû-
su için yapılan masraflar.

Bahşîş ve ulûfe-i Levendât-ı mezbûran 30.000 guruş

Bahşîş:7.500 guruş

Ulûfe:22.500 guruş

Bahâ- i şütrân ve levâzımâtı saire ve ücreti şütürbânân:88.455

guruş.

Berâ-yi bahâ-i şütrân:75.000 guruş

Baha- i semer:6.000 guruş

Baha-i câviz:1.500 guruş

yekûn 7.500 guruş

İzdiyâd-ı surre-i Urban gayr-ı ezkâdım an Hazîne- i Şam-ı-Şerif ber

Ocaklık: 115.331 guruş.

Berâ-yı izdiyad-ı kadım:20.670 buçuk guruş

Surre-i cedid: 74.063 buçuk guruş

İzdiyâd-ı mâl (?): 16.347 guruş

Surre-i urban:4250 guruş

Muhâfaza-yı kıl'a ta'yin şudegân

Surre-i Mehmed Ağa muhâfaza-ı kala 90 guruş

Surre-i Mahmud Ağa muhafaza-ı mezbur:310 guruş

Surre-i Huddamân-ı Kala-ı Medün (?): 640 guruş

Surre-i Urban der civar-ı menzîl-i salih

Müceddeden ta'yin şud:584 guruş

Berâ-yı urban-ı gayrûh: 250 guruş

Surre-i kala-ı Memlaheyn müceddeden ta'yin 520 guruş

Surre-i urban-ı uçurum? müceddeden:320 guruş

Surre-i urban-ı kala-yı Afene?: 346 guruş

Surre-i kala-ı Mansur (mansuf) müceddeden ta'yin şud:200 guruş

Surre-i hıdâmât-ı kal'a

Yekûn: 311.316 guruş" 251

'AZM-ZÂDE MEHMED PAŞA'NIN TİCÂRET ve İMAR FAALİYETLERİ

'Azm âilesi Şam'da yerleşmiş olduğundan burada bir çok imâr işleri yapmışlardır. Bu eserlerden bazıları bugünde kullanılmaktadır. Şam'da Müze olarak kullanılan saray 'Azm-zâde Es'ad Paşa tarafından yaptırılmıştır.

1775'de sahil bölgesindeki asflerin ortadan kaldırılması ile, isyânlar sebebi ile sarsıntıya uğrayan iktisâdi durum düzelmeye başlamıştır. Mehmed Paşa Şam'da inşa'ât fa'âliyetleri başlatmıştır. Kendi adıyla açılan bir ikâmetgâh yaptırdı. Nisan-Mayıs 1781'de Pazar yerini genişletti. Daha sonra bu pazar yeri yanmış II. Abdulhamid döneminde tekrar yaptırılmıştır. Sugü'l-Hamidiyye adıyla hâlâ mevcuttur. Bu pazarla evi arasında halka açık bir çeşme yaptırdı. Ayrıca Maliye dairesi ve sarayya gibi bir takım devlet binalarında yaptırdı. İbnü'l-Arabî'nin mezarınının da arasında bulunduğu bazı mezârları tamir ettirdi.²⁵² Birü'l-zumarrud'da ki ²⁵³ suyolları ve su deposumuda yeniden yaptırdı.

Bugün Türkiye Büyük elçiliğinin bulunduğu binanın 'Azm-zâde âilesinden Halid Bey'e aîd olduğu bilinmektedir.

'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın vâililiği sırasında Şam'da ki ekonomik durum diğer bölgelere göre daha iyiydi. Bu sıralarda, sahil bölgelerindeki isyânlar sebebiyle iç bölgelerin pazarları büyük zararlar görmüştür. Şam ise hâc yolu üzerinde olması sebebiyle ticârî önemini korumaktadır. Başta İngiliz ve Fransızlar olmak üzere yabancıların ticârî faaliyetleride şehre canlılık katıyordu. Bağdat'la Şam arasındaki ticaretten dolayıda iktisâdî gelir mevcuttur. Şam'la diğer şehirler arasında ki ticârette takas usûlüde kullanılıyordu.²⁵⁴ Haleb'te İngilizler

"Levant Canpany" i kurmuşlardı.

'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın zamanında Şam'da sükûnetin hâkim olması onun adîl ve iyi bir idâreci olduğunu gösterir. 'Azm-zâde Mehmed Paşa, Şam eyâletine bağlı Havran nahîyesinde, Eski Şam diye anılan Busra adlı kala'da bulunan, Hz. Peygamberimizin ayak izi mevcûd taşı, oradan kaldırmış ve 'Azm zâde Ec'ad Paşa'nın evine yerleştirmiştir. 1198 (1783) de çıkarılan bir fermânla bu taş, Emevviye cam'inde bulunan diğer kutsal eşyalarla İstanbul'a getirildi. Recebin 5inde Bahçe kapı civârında yeni yapılan türbeye yerleştirildi.²⁵⁵

MEHMED PAŞA'NIN MİRASI VE OĞULLARI

'Azm-zâde Mehmed Paşa 16 Nisan 1783'de öldüğü zaman Abdullah Paşa,²⁵⁶ Yusuf Paşa, Süleyman Bey ve Esmâ²⁵⁷ adlı dört evlâdı bulunuyordu. Babasının vefâtında Süleyman henüz 3 yaşını tamamlamamıştı.²⁵⁸ Esmâ Hanım ise Saadeddin Paşa'nın oğlu Nasuh Paşa ile evlenmiştir.²⁵⁹

Abdullah ve Mehmed Paşalar daha babalarının sağlığında mir-i mirânlık ve vezirlik rütbeleri almışlardır.

Abdullah Paşa, mir-ı mirân, cerde Başbuğu ve Trablus-Şam vâ-lisi olmuş. 1198 (1783) de vezir ve Rakka vâlisi olmuştur.²⁶⁰ 1199 (1784) da Sivas, 1200 (1785) de Diyarbekir 1201 (1786) de Adana daha sonra Konya vâlisi olmuştur. 1206 (1791) da İçel, 1208 (1793) de Anadolu ve daha sonra Haleb, 1210 (1795) da Şam vâliliği yapmıştır. Bundan sonra Maraş ve 1213 (1798) de Diyarbekir ve ilaveten Mısır vâlisi olup, 1214 (1799) de Şam vâlisi iken 1222 (1807) de azledilmiştir. 1223 (1808) de Rakka vâlisi yapıp azledildi. 1227 (1812) de Hamid Sancağı mutasarrıfı olup, 1228 (1813) de Hama'da vefât etmiştir. Öldüğü zaman 90 yaşlarında bulunmaktaydı. Hama'da evkâfı ve bir Medresesi vardır. Oğulları Halil Paşa ve Hafız Beyzâdedir.²⁶¹ Abdullah Paşa, Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgaline karşıda görev almıştır.²⁶² Abdullah Paşa'nın bir oğlunun eşkiyalarla işbirliği yaptığını belgelerden tesbit ediyoruz.²⁶³

'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın diğer oğlu Yusuf Paşa, mir-i mirân, Trablus-Şam mutasarrıfı ve Cerde Başbuğu olmuştur. 1195 (1780) de vezâretle Haleb, 1201 (1786) de Adana vâlisi olmuştur. Aynı sene, İçel Sancağı tecih olunmuştur. Sonra ise tekrar Trablus-Şam vâlisi

olmuştur.²⁶⁴

Sicill-i Osmânî'de "Yusuf Paşa, Mehmed Paşa'nın oğlu ya kardeşi ..."²⁶⁵ olduğu belirtiliyor. Bu tereddüdü bilgi Cevdet Tarihinde de ki izaha dayansa gerektir.

Bundan Yusuf Paşa hakkında kesin bir bilgiye sahip olunmadığı anlaşılmaktadır. Biz Yusuf Paşa'nın Mehmed Paşa'nın oğlu olduğunu kesin olarak biliyoruz.²⁶⁶

'Azm-zâde Yusuf Paşa, kardeşi Abdullah Paşa ve Mehmed Paşa'nın damadı Nasûh Paşa'nın, itibârları devlet nazârında iniş-çıkışlar göstermektedir. Bil-hâssa Mehmed Paşa'nın muhallelâtının tahmîn edilen miktârdan az çıkması, adı geçen şapaların devlet nezdindeki itibârlarını zedelemiştir.

Sık sık görevleri değiştirildiği gibi, Akdeniz de ki bazı adalara sürgün gönderilmektedirler. Yusuf Paşa'nın Limni,²⁶⁷ Abdullah Paşa'nın Rodos, Nasûh Paşa'nın istanköy adasına²⁶⁸ gönderilmişlerdir. Osmanlı Devleti adaları bir nevi sürgün yeri olarak kullanmaktadır. Gönderilenlere vazife verilmesi, bu cezalandırma biçimini biraz daha az onur kırıcı olmaktan çıkarsa gerektir. Neticede bu bir sürgündür.²⁶⁹ Nasûh Paşa'nın Bozca adasına sürüldüğünü gösterir bir belgeye de te-sâdüf edilmiştir.²⁷⁰

'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın vefâtından sonra geride bıraktığı malı tahmin edilenden az görüldüğünden, oğlu mir-i mirân Abdullah Paşa, damadı Nasûh Paşa ve oğlu vezîr Saadeddin Paşa, İstanbul'a getirilip tahkikâtları yapılmış fakat, bir netice alınamamıştır.²⁷¹

Devletce 1197 (1782) den itibâren Mehmed Paşa'nın malının miktârı ve durumunu tesbît edebilmek için, merkezden bir çok görevli gön-

derilmiştir. 1199 (1784) da, tesbit edilen duruma göre, Mehmed Paşa'nın ve oğlu Abdullah Paşa ile dâmâdı Nasûh Paşa'nın Şam havâlisindeki mevcûd mallarının ekserisi vakıftır. Bu işin takibine me'mûr Kapucubaşı Weli Bey'dir. Görevini yapmasında kendine yardımcı olanlar Şam vâlisi ve Kadısıdır.

Belgelerden kayıd edildiğine göre Mehmed Paşa'nın oğulları tesbit edilen mîr-i mâlin değer -bahâsını ödeyecek güçte değillerdir. Mevcûd malların telef olma ihtimâlinde bahsedilmektedir. Mehmed Paşa, Abdullah ve Nasûh Paşaların herbirinin âilesinin fertleri 30 ve 40 kişiden fazladır.

Deftere göre, Mehmed Paşa'nın ve oğlu Abdullah Paşa ile dâmâdı Nasûh Paşa'nın varlıklarının tutarı 48.050 guruştur. Bu mikdârın 6531 guruşluk akar kısmı, 3 yaşından küçük oğlu Süleyman ile kız kardeşleri, 30 kişiden fazla hâatunları ve hizmetcilerin iâşesi için vakfolunmuştur. Geri kalan 41527 guruşluk emlâk ve kirâ getiren mülkün seneden seneye uygun birine verilmesine²⁷² karar verilmiştir.

'Azm-zâdelerin mallarını tesbite me'mûr Dergâh-ı âlî Kapucubaşlarından Veli Bey'in 1201 (1786) de takdim ettiği defterde, mevcûd malların senelik tutarının 40.000 guruş olduğu belirtiliyor. Veli Bey bu görevi yerine getirip Haleb'e geçtikten sonra orada vefât etmiştir.²³⁷ 1199 (1784) tarihli defterde bu mikdârın 8050 guruş fazla olduğu görülmüyor.²⁷⁴

'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın oğlu ve damadının İstanbul'da sorgulanmalarından sonra Abdullah Paşa'ya Rakka, Nasûh Paşa'ya da Diyarbekir vâliliği verilmiştir. 1178 (1764)²⁷⁵ 3 er bin guruşdan 6 bin guruş ödemeleri şart koşulmuştur.²⁷⁶

1199 (1784) da Şam Kadısı Muradî Es-Seyfî Abdullah Efendi'nin

takdîm ettiği ve Dergâh- 'alî Kapucubaşlarından Tayfur Bey'in de zeylinin bulunduğu bir defter mevcûd olduğu bilinmektedir. Bu deftere göre: vârisleri Mehmed Paşa'nın mallarını tasarrûflarına geçirmişlerdir. Zikredilen malların mikdârı 4 bin kese olarak belirtilmektedir.²⁷⁷

Yine aynı kayda göre ta'ahhüd ettikleri 6 bin keseyi ödeyemeyen Abdullah ve Nasûh Paşalar, Haleb kendilerine tevcih olunduğu takdirde, 500 kese akçe vereceklerini beyân etmektedirler. Fakat bu meblâğı bundan sonrada veremeyeceği anlaşılmıştır.

Abdullah Paşa'nın vâli olduğu Diyarbekirden ta'yin olduğu Sivas'a gelirken zulm yaptığı belirtilmektedir. Her iki Paşa hakkında da işe yaramayacakları kanaâti hâsıl olmuş bulunmaktadır. Yukarıda ki sebeplerden dolayı tuğ ve sancâklarının şef' Abdullah Paşa'nın İstanköy'e, Nasûh Paşa'nın Rodos adasına gönderilmeleri ve bütün mallarına el konulması emredilmektedir.²⁷⁸

Devlet 'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın mallarının açığa çıkarılması işini Şam'a vâli ve mirü'l-hâc ta'yin ettiği Cezzar Ahmed Paşa, ya vermiştir. Cezzar'ın Şam vâlîliğine ta'yininde bu husûs şart olarak konulmuştur. Bu durumda Abdullah ve Nasûh Paşa'nın ta'ahhüd akçelerini tahsile dâir yazılan emirde belirtilmiştir.

Bu esnâda 'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın varlığını tesbite me'mûr Dergâh-ı 'Alî Kapucubaşı Tayfur Bey'dir²⁷⁹ Tayfur Bey'den önce bu görevi Osman Ağa'nın ifâ ettiği görülmektedir. Söz konusu malların zâhire çıkarılması vazifesinde, Dergah-ı Âli Kapucubaşlarından Genç Halil Bey'de bulunmuştur. Bu l. Abdulhamid'in vezîre hitâben yazdığı hattından anlaşılmaktadır.²¹⁸⁰

'Azm-zâde Mehmed Paşa'nın mal varlığının açığa çıkarılması ve tesbîti için, Merkezden bir çok Kapucubaşı görevlendirilmiştir. Bu

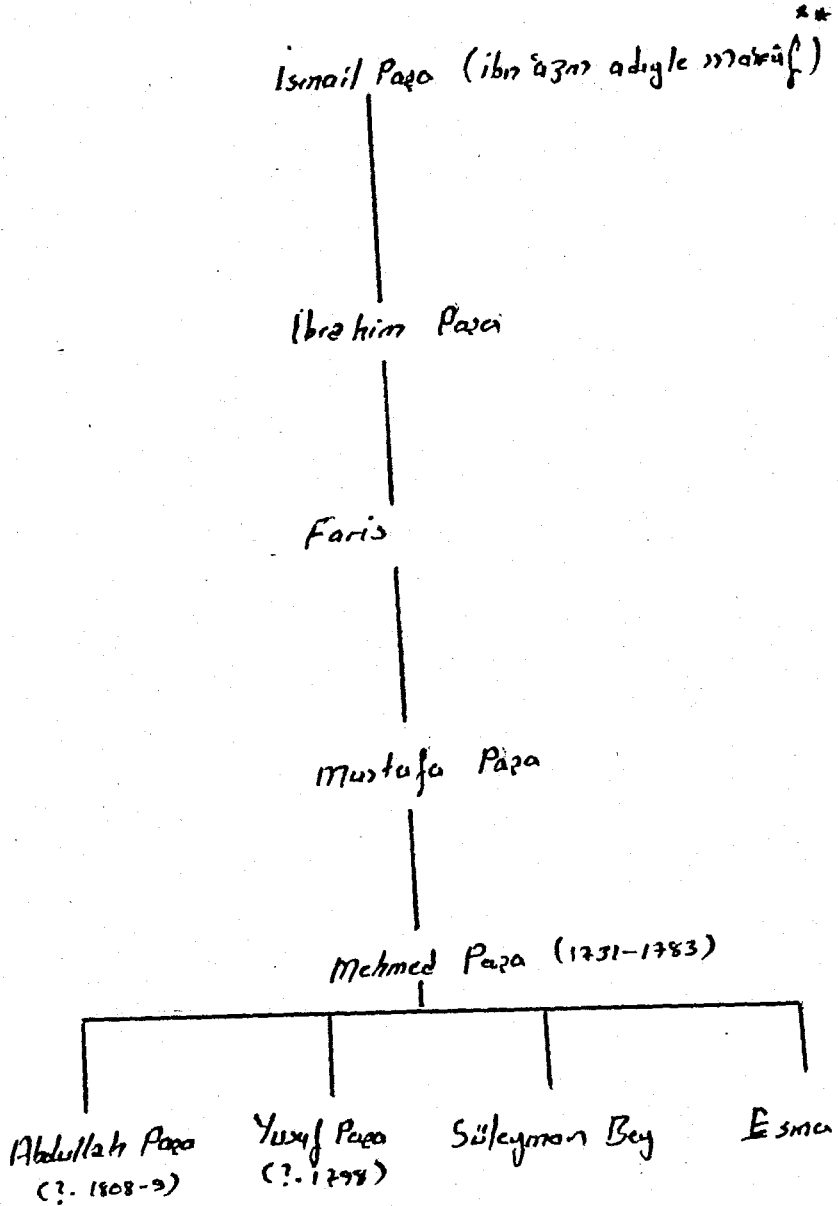
mes'elenin Devleti bir hayli meşgûl ettiği anlaşılmaktadır.

Devleti bu kadar uğraştıran 'Azm-zâdeler elbetteki i'tibârlarını kaybetme durumu ile karşı karşıya kalmışlardır. Devlet bundan sonrada 'Azm-zâdelere görevler vermiştir. Ama şurası muhakkak ki Mehmed Paşa'nın vâflığı ve mîrû'l-hâclığı esnâsında ki i'tibârlarına bir daha ulaşmaları mümkün olamamıştır.

1774'den sonra, gerek Devletin yönetiminde ki istikrârsızlık ve gerekse yabancı müdâhalelerin netîcesi Merkezi yönetim zayıflamıştır. Bunun tabî sonucu olarak taşralardaki yöneticilerde daha çok kendi başlarına hareket eder olmuşlardır.

'Azm-zâdelerin de bu te'sîrin dışında kalmamaları da pek muhtemeldir.

MEHMED PAŞA'NIN SİLSİLESİ*

* Mehmed Paşa'ya kadar olan cediti, Murâdî'nin Silkü'd-dürer'ine göre dir.

** İbrahim Paşa'nın dedesidir.

S O N U Ç

Hâl tercümelere, medeniyet tarihi hususundaki, incelemelerde ilk müracaat edilecek eserlerdir. Bi'l-hassa ta'yîn ve azillerin ne şekilde inksâf ettiğini ortaya koymak açısından büyük bir önemi olduğu inkâr edilemez.

1760 dan 1783'e kadar Osmanlı Devleti'nin mühim me'mûriyetlerinde bulunmuş olan Mehmed Paşa hakkında*, Şimdiye kadar yapılan ilk araştırma olarak mes'eleyi mümkün merteye ortayakoymaya çalıştım.

Mehmed Paşa'nın ceddinin Türk olup Suriye bölgesine Konya'dan geldikleri anlaşılmaktadır. Osmanlı devletine bu yörelerde bir me'mûr sıfatıyla hizmet vermişlerdir. Aile Suriye bölgesinde kuvvetli te'sirler icra etmiştir. Bu te'sirleri Suriye devletinin kurulmasından sonra da görülmüştür.

Fakat, zamanla Arap kültürünün onlara Türklüklerini unutturduğu görülmektedir. Bu sebepten XIX. yüzyılın sonuyla XX. yüzyılın başında Arap milliyetçiliği yapan ve bi'z-zât bu hareketleri idâre eden Azm-zâdeler mevcûddur.**

Suriye hükümetinde önemli bir vazifede bulunan Halil-el-Azm Suriye'de yapılan ihtilâl sırasında Türk Başkonsolosluğuna sığınmıştır. Hâlâ Türk elçilik binası olarak kullanılan mesken daha önce bu şahsa aid bulunmaktadır. Şam'da Müze olarak kullanılan saray ise Es'ad paşa'nın mülküdür.

Çalışmamın mükemmel olduğu iddiasında değilim. Şüphesiz eksiklerim ve hatalarım olacaktır. Osmanlı tarihinin müphem kalmış noktalarının açıklığa kavuşturulması için, bu gibi çalışmaların çok faydalı olacağı kanaatindeyim.

* Mehmed Paşa'nın oğlu Abdullah Paşa hakkında, yine sayın hocam Prof.Dr.Mücteba İlgürel Bey'in Remziye Eker'e hazırlattığı bir lisans tezi bulunmaktadır.

** Bak. Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Ankara 1984

Bak. M.Kemâl Öke, Siyonizm ve Filistin Sorunu, İstanbul 1982

Bak. Âliye Divân-ı Harbi Örfisinde Tedkik olunan Mes'ele-i siyâsiye hakkında iza'hât, İst. 1332

1. Abdulkerim Refik, The Province of Damascus, 1723-1783, Beyrut 1966, s.87.
2. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s.85-87
3. Başbakanlık Arşivi (ileride BA), Hatt-ı Hümâyun Tasnifi (ileride H H), nr. 1192.
4. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s.85-87
5. Abdülkerim Refik, Aynı eser, s. 86.
6. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s.86.
7. Ebu'l-fazl Seyyid Mehmed Halil el-Murâdi, Tarihü'l-Murâdi, İstanbul 1921. 3.cüz.s.97.
8. Abdulkerim Refik, Aynı eser, 86-87.
9. Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, c.1.s.362.
10. Mehmed Süreyya, Aynı eser, c.1.s.362.
11. Mehmed Süreyya, Aynı eser, c.1.s.362.
12. Cemâl Kutay, Türk İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, İstanbul 1957, s.949.
13. Falih Rifkî Atay, Zeytin Dağı, İstanbul 1932, s.33.
14. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s.85.
15. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s.56.
16. Cemâl Paşa, Hâtîlar, İstanbul 1977, s.316.
17. Cemâl Paşa, Aynı eser, İstanbul 1977. s.327.
18. Enverî, Tarih, İ.Ü.Kütüphanesi nr. 5994 vrk. 335 a-b, 336 a-b
Hafız Hüseyin Ayvansarayî, Mecmuâ-i Tevârih (yayınlayan Fahri Ç. Derin, Vahid Çabuk), İstanbul 1985, s.71, 369-371.
19. Başbakanlık Arşivi (ileride BA), Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi (ileride H H) nr. 1192.
20. Ayvansarayî, Veşeyât-ı Selâtin, İ.Ü.Kütüphanesi TY nr. 2539, vrk. 102 b.

21. Murâdî, Aynı eser s.97
22. Ahmed Vâsîf, Mehâsinü'l-Asâr ve Hakâikü'l-Abbâs (Nşr.Mücteba İL-GÜREL) İstanbul 1978, s.136-137.
23. BA.Cevdet Dâhîliye (ileride CD). nr.10116
24. BA, CD, nr.329.nr. 10116, nr.16541, nr.15860, nr.770, nr.17099
25. BA .CD.nr.10116
26. BA HH.nr. 1192
27. Vâsîf, Aynı eser, s. 136-137
28. BA.HH.nr. 12333
29. BA. HH. nr. 12333
30. BA. HH. nr. 1031 nr. 12333. CD nr. 17099...HH nr. 826.
31. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C 11, İstanbul 1985, s.35
32. Mehmet Zeki Pakalın, Aynı eser, s.35.
33. Metin Kunt, Sancaktan Eyâlete (1550 - 1560), İstanbul. 1978. s.28
34. BA. AE nr. 1282. HH. nr. 2288 (ileride AE7
35. BA.AE nr. 1282 HH nr. 2288. HH. nr. 826
36. BA. HH nr 1031 nr. 12333
37. BA CD nr 17099
38. Mâliyeden Müdevver Mukataa Defter (ileride MAD) nr. 10224
39. BA.HH nr 777 MAD.nr.10217-10218-10221-10222-10224
40. BA.HH nr. 826
41. Robert W. Olson, The Siege Of Mosul and Ottoman Relations, Indiana 1975 s. 105
42. Robert W. Olson, Aynı eser s. 105
43. Robert W. Olson, Aynı eser s.105
44. BA.HH nr 770
45. BA SH nr. 770

46. BA. EB nr 770
47. Robert W. Olson, Aynı eser. s. 105
48. Robert W. Olson, Aynı eser. s. 105
49. Robert W. Olson, Aynı eser s. 105- Uzunçarşılı
50. BA CD nr. 17099
51. Robert W. Olson, Aynı eser, s. 105
52. Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî, C1 s. 362
53. BA. HH nr. 826
54. Abdülkerim Refik, Aynı eser, s.90
55. Abdülkerim Refik, Aynı eser. s. 91
56. Mehmed Süreyya, Aynı eser, c. IV. s.698
57. Mehmed Süreyya, Aynı eser, C.1. s.362
58. Abdülkerim Refik, Aynı eser, s.92
59. Mehmed Süreyya, Aynı eser, C 1. s. 362
60. Abdülkerim Refik, Aynı eser, s. 94
61. Mehmed Süreyya, Aynı eser, C 1 s. 362
62. Abdülkerim Refik, Aynı eser, s. 160
63. Mehmed Süreyya, Aynı eser, c 111. s. 80
64. Abdülkerim,Refik, Aynı eser, s.200
65. Mehmed Süreyya, Aynı eser, c.1.s.126
66. Mehmed Süreyya, Aynı eser, c.111 s. 19
67. Abdülkerim Refik, Aynı eser, s. 201
68. Mehmed Süreyya, Aynı eser, c 1. 126
69. Abdülkerim Refik, Aynı eser, s. 201.
70. BA. HH nr. 777
71. Mehmed Süreyya, Aynı eser, c. IV. s.443
72. Abdülkerim Refik, Aynı eser, s.201
73. Mehmed Süreyya, Aynı eser, c. 1. s. 333

74. Abdülkerim Refik, Aynı eser, s. 160
75. Mehmed Süreyya, Aynı eser, c.1. s.333
76. Abdülkerim Refik, Aynı eser, s. 161
77. Abdülkerim Refik, Aynı eser, s. 201. 203, 206
78. Mehmed Süreyya, Aynı eser, c.1. s.333
 Hafız Hüseyin Ayvan sarâyî, Vefeyât ı Selâtin, İst. Üniv. TY.Ktp.
 nr. 2539 vrk. 102 b
- 79/1 BA. CD.nr. 9963
- 79/2 Şem'dânî zade Fındıklılı Süleyman Efendi, Tarihi (Hazırlayan
 Prof.Dr.M.Münir Aktepe) 11 A, İst. 1978 s. 11, 13, 14, 38
80. Hafız Hüseyin Ayvansarayî, Aynı eser, İ.Ü.Kütüphanesi TY
 nr. 2539 vrk. 102b.
81. Mehmed Süreyya,
Aynı eser, c. IV. s. 260
82. BA. AE.nr. 1421
83. Hafız Hüseyin Ayvansarayî,
Aynı eser, İ.Ü.Kütüphanesi
 TY nr 2539 vrk. 102b.
84. BA, AE.nr 7753. CD nr. 15860 AE. nr 25659
Mehmed Süreyya
Aynı eser, c. IV. s. 250

85. BA.CD.nr. 770
86. Hafız Hüseyin Ayvansarayî, Aynı eser, İ.Ü. Kütüphanesi, TY.nr.
2539 vrk. 102b.
87. BA.CD.nr. 15860
BA.CD.nr. 16541
88. H.Lammes, "Suriye mad." İslâm Ansiklopedisi c. 11, (ilerde İ.A)
s. 60-62
89. Enverî, Tarih, İ.Ü.Kütüphanesi, nr. 5994 vrk. 232 a-b Vâsıf,
Tarih, c.11. s. 177-178
90. Enverî, Aynı eser, vrk. 350b.
91. BA.HH.nr. 12333
92. H.Lammes, Aynı mad. İA. c. 11. s. 60 - 62
93. Abdülkerim Refik, Aynı eser s.238
94. BA.CD.nr. 770
BA.AE.nr. 26266
95. Vâsıf, Tarih. c. 1. s. 230
96. Abdülkerim Refik, aynı eser, s. 286
97. BA.CD.nr 770
BA.AE.nr. 26266
98. H.Lammes, Aynı eser.İ.A. c.11. s. 60-62
99. BA.CD.nr 17099
100. BA.CD.nr. 770
101. BA.CD.nr. 770
102. BA.CD.nr. 770
103. BA.CD.nr. 770
104. BA.CD.nr. 770
105. BA.CD.nr. 770

106. BA. AE. nr. 26266
 BA. CD. nr.17099
107. BA. CD. nr. 17099
108. BA. CD.nr. 17099
109. BA. CD.nr. 17099
110. BA. CD.nr. 17099
111. BA.CD.nr. 17099
112. BA. AE. nr. 26266
113. BA. AE. nr. 26266
114. BA. AE. nr. 26266
115. BA. AE. nr. 26266
116. BA. AE. nr. 26266
117. BA. AE. nr. 26266
118. BA. AE. nr. 26266
119. Hafız Hüseyin Ayvansrayî, Aynı eser, İ.Ü.Kütüphanesi TY nr.
 . 2539 vrk. 1026.
120. P.Schwarz, Sayda (Bu madde Metin Tuncel tarafından zamanlanmış-
 tır.)c.10. s.261.
121. Mehmed Süreyya, Aynı eser, s. 260
122. Mehmed Süreyya, Aynı eser, s.260
123. BA. CD. nr. 17099
124. BA. CD. nr. 15860
125. BA. CD. nr. 898
126. BA. CD. nr. 898
127. BA. CD. nr. 898
128. BA. CD. nr. 898
129. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s. 286
130. BA. CD. nr. 15860, Tarih c.11 s.267 İstanbul 1229
131. BA. MAD. nr. 10223, Vâsıf, Enverî Tarih, İ.Ü.Kütüphanesi, nr.
 5994 vrk. 350b.

132. BA. MAD. nr. 10214. nr. 10215, Enveri, Tarih, İ.Ü. Kütüphanesi, TY. nr. 5994. vrk 231 b. Vâsıf, Tarih c.11 s.178
133. Mehmed Süreyya, Aynı eser, c. IV. s. 260
134. BA. AE nr. 7753
135. Mehmed Süreyya, Aynı eser, c.IV. 260
136. Enverî, Tarih, İ.Ü.Kütüphanesi TY, nr. 5994 vrk. 231b
137. Enverî, Tarih İ.Ü.Kütüphanesi TY, nr. 5994 vrk 232 a
138. Enverî Tarih İ.Ü. Kütüphanesi TY. nr. 5994 vrk 233a Vasıf, Tarih c.11. s.178
139. İ.Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi c. IV. Ank. 1932 s.440
140. İ.Hakkı Uzunçarşılı, Aynı eser, c.IV. s.429-431
141. BA. HH. nr. 6483
142. Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet c.11. s.393
143. Abdulkerim Refik, Aynı eser. s. 286
144. BA. AE. nr. 7753.
145. BA. CD. nr 17099
146. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s.286
147. BA MAD nr 10214 nr 10215
148. BA MAD nr 10214
149. BA MAD nr 10215
150. Philip K. Hitti, (Çev.Salih Tuğ) Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi c. IV. İstanbul 1981. s. 1182
151. Philip K. Hitti, Aynı eser s. 1182
152. Philip K. Hitti. Aynı eser s. 1183.
153. İ.Hakkı Uzunçarşılı Aynı eser. C.IV. s.432. Abdulkerim Refik Aynı eser, s. 293
154. Philip K. Hitti, Aynı eser, s. 1183
155. Philip K. Hitti, Aynı eser, s. 1212-1213

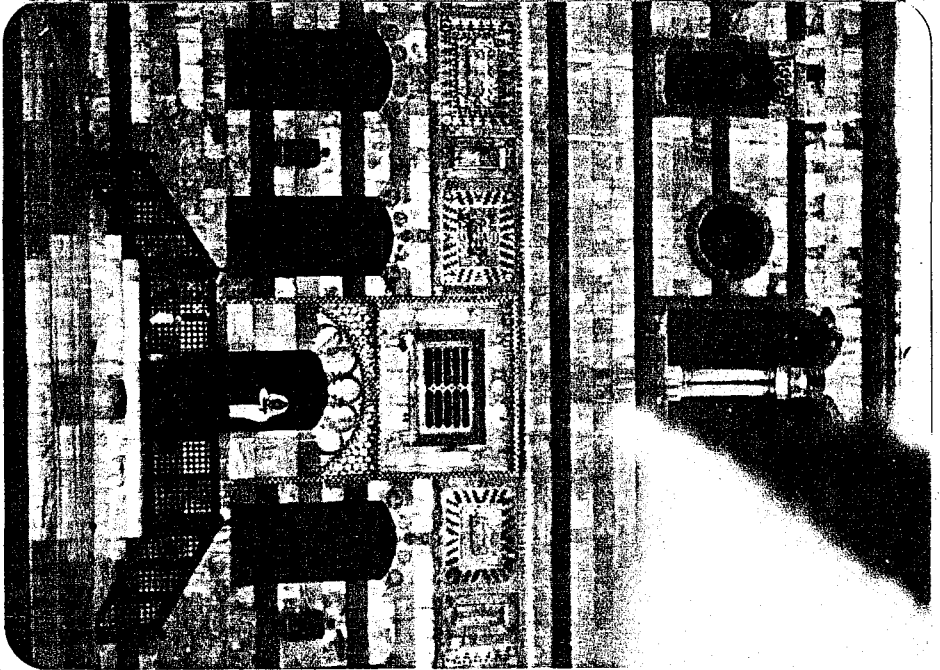
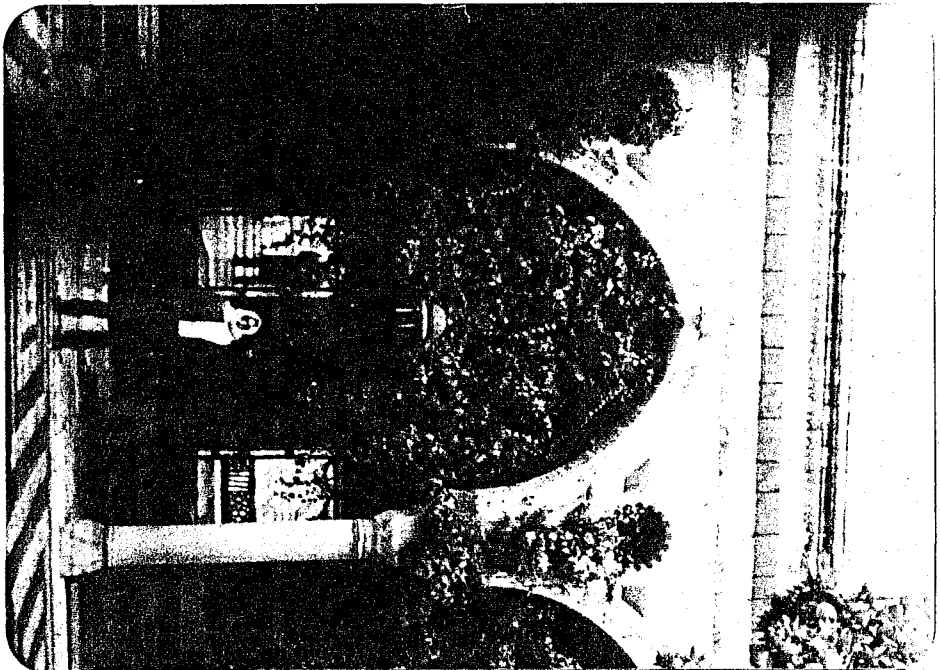
156. İ.Hakkı Uzunçarşılı, Aynı eser, c. IV. Ank. 1982 s. 365
157. Enverî, Tarihi İ.Ü. Kütüphanesi TY, nr. 5594 vrk. 222b
158. Enverî, Tarihi İ.Ü. Kütüphanesi TY nr 5594 vrk 232b Ahmed Cevdet, Tarihi, c. 1. s. 447.
159. Ahmed Cevdet, Tarihi c. 1. s. 447
160. Enverî, Tarih, İ.Ü. Kütüphanesi, TY. nr. 5594 ver.231b-233a
Vâsıf, Tarih, c.11. s.178
Ahmed Cevdet, Tarih, c. 1. s. 248
161. Vâsıf, Tarih, c.11. s.178
162. BA. CD. nr. 329
163. Faik Raşit Unat, Hicri Tarihleri Miladi Tarihe çevirme Klavuzu
Ank. 1984
164. BA CD. nr 329
165. BA CD nr 329
166. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s. 288
167. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s. 289
168. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s.290
169. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s.290
170. BA AE nr 7753
171. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s. 291
172. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s. 292
173. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s. 293
174. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s. 294
175. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s.295
176. BA, CD nr. 15860
177. BA, MAD nr. 10223
- Enverî, Tarih, İ.Ü.Kütüphanesi TY nr. 5594 vrk. 350b Şemdâni-zâde
Tarih, (hazırlayan Prof.Dr.Münir Aktepe) 11. B. İstanbul 1980 s.102.

178. BA CD nr 15860, Mehmed Süreyya, Aynı eser, c. 4 s.260
179. BA, CD nr. 15860
180. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s. 295
181. Enverî, Tarih, İ.Ü.Kütüphanesi nr. 5994 vrk. 286 a
182. BA. CD. nr 16541
183. BA. CD. nr. 16541
184. Mehmed Süreyya, Aynı eser, c.IV. s. 260
185. BA. MAD nr. 10223. BA. AE nr 25399
186. BA. MAD. nr 10223
187. BA. MAD. nr. 10223
188. BA. MAD. nr. 10223
189. BA. MAD. nr. 10223
190. Enverî, Tarih, İ.Ü.Kütüphanesi TY nr. 5594 vrk. 350b
191. Vâsıf, Tarih c.11. s.267
192. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s. 301
193. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s. 301
194. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s. 302
195. Prof.Dr.İsmail H. Uzunçarşılı, Aynı eser, c.IV. Ankara 1982, s.432
196. Prof.Dr.İsmail H. Uzunçarşılı, Aynı eser, c.IV. s.433.
197. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s.303
198. BA. AE. nr. 25659
199. Enverî, Tarih, İ.Ü. Kütüphanesi nr. 5994 335a-b, 336 a-b
200. BA. AE. nr. 25399
201. BA. AE. nr 25399
202. BA. MAD. nr. 10222
203. BA. AE. nr. 25245 AE. nr. 25399
204. BA. AE nr. 25245
205. BA. AE nr. 25245
206. BA. AE nr. 25245
207. BA. AE nr. 25245

208. BA. MAD.nr. 10222
209. BA. AE.nr. 25245
210. BA. MAD.nr. 10222
211. BA. AE.nr 25659
212. BA. AE.nr. 25659
213. BA. AE.nr. 25659
214. BA. CD.nr. 329 Ahmed Cevdet Paşa, Tarih c.11. İstanbul 1309. s.33
215. Ahmed Cevdet Paşa, Tarih, c.11. İst. 1309. s.32
Abdulkerim Refik, Aynı eser, 303
216. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s.303
217. Abdulkerim Refik, Aynı eser s. 304
218. BA. AE.nr. 10116 Ahmed Cevdet Paşa, Tarih, C.11. İst.1309 s.33
219. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s.304
220. Ahmed Cevdet Paşa, Tarih, c.11. İst. 1309 s.33
221. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s. 305
222. Ahmed Cevdet, Tarih , c.11. İst. 1309 s. 34
223. Ahmed Cevdet, Tarih c.11 İst. 1309 s.34
Abdulkerim Refik, Aynı eser, s.305
224. BA. CD nr. 10116
225. BA. CD.nr. 10116
226. BA. CD.nr. 10116
227. BA. CD.nr. 10116
228. BA. CD.nr.10116
229. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s.307
230. Ahmed Cevdet Paşa, Tarih , c11. İst. 1309 s.38
231. Ahmed Cevdet Paşa, Tarih, c.11 İst. 1309 s.39
Abdulkerim Refik, Aynı eser, s. 108
232. Ahmed Cevdet Paşa, Tarih, c.11. İst. 1309 s. 40-44
İ.Hakkı Uzunçarşılı, Aynı eser c.IV. Ankara 1982. s.624-625

233. Ahmed Cevdet Paşa, Tarih. c.11. İst. 1304- s. 43
 . Abdulkerim Refik, Aynı eser, s.312.
234. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s.313
235. BA MAD.nr. 10224. nr. 10221
236. BA. MAD nr. 10224
237. BA. MAD.nr. 10217. nr. 10224.
238. BA. MAD.nr. 10222
239. BA. MAD.nr. 10222
240. BA. MAD.nr. 10217
241. BA. MAD.nr. 10221
242. BA. MAD.nr. 10222
243. BA. MAD.nr. 10221
244. BA. HH.nr. 777
245. BA. HH.nr. 777
246. BA. HH.nr. 777
247. BA. HH.nr. 777
248. BA. HH.nr. 777
249. BA. HH.nr. 777
250. BA. HH.nr. 10224
251. BA. MAD.nr. 10224
252. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s. 309
253. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s.310
254. Abdulkerim Refik, Aynı eser, s.315
255. Vâsıfâsin'ül Aynı eser, (Hazırlayan Prof.Dr.M.İlgürel) İst.1978
 s.43-44
 Ahmed Cevdet Paşa, Tarih c.11. İstanbul 1309 s.114
256. Nefise Süreyya, Aynı eser, c.111. s.393
257. BA. HH nr. 777
258. BA. HH nr. 826

259. BA. HH. nr. 826
260. Mehmed Süreyya, Aynı eser, c.IV. s.558
261. Mehmed Süreyya, Aynı eser, c.III. s.593
262. BA. HH nr ~~6483~~
263. BA. HH nr.981
264. Mehmed Süreyya, Aynı eser, c.IV. s.668
265. Mehmed Süreyya, Aynı eser, c.IV. s.668
266. BA. HH.nr. 777
267. BA. HH.nr. 1169 HH nr 1192
268. BA. HH.nr 826
269. BA HH nr 826 HH nr 1192
270. BA. HH nr 1192
271. Vâsıf, Aynı eser (Hazırlayan Prof.Dr.M.İlgürel) İst. 1978 s.43-44
272. Ahmed Cevdet Paşa, Tarih c.II İst. 1309 s. 295
272. BA. HH.nr 826
273. BA. AE.nr 1421
274. BA. AE.nr 826
275. Vâsıf, Aynı eser, (Hazırlayan Prof.Dr.M.İlgürel) İst. 1978 s.136-137
276. BA. AE.nr 1048
277. BA. AE.nr 1048
278. BA. AE.nr 1048 HH.nr 978
279. BA. AE.nr 1282 AE.nr. 1004
280. BA. AE.nr 367

Es'ad Paşanın Şarada ki Sarayı (mişe olarak kullanılıyor.)

Mehmed

۱۱

۱. حاکم بصره علی غازی وزیر محمد بن ... و بصره بنده و صلح ...
۲. بمشورتنه شوریه ...
۳. سنیا وزیر مشرف ...
۴. لایحه ...
۵. میرزا ...
۶. میرزا ...
۷. لایحه ...
۸. مرفوعه ...
۹. بر بصره ...
۱۰. بصره ...
۱۱. لایحه ...
۱۲. کابینه ...
۱۳. مقرر ...
۱۴. مقرر ...
۱۵. و لایحه ...
۱۶. صورت ...
۱۷. و لایحه ...
۱۸. ...
۱۹. و لایحه ...
۲۰. ...
۲۱. ...
۲۲. بصره ...
۲۳. ...
۲۴. ...
۲۵. ...
۲۶. ...
۲۷. ...
۲۸. ...
۲۹. ...
۳۰. ...

سند محمد علی

بوفانی در سال ۱۲۷۷ در مقاطع صیدا

حاکم جفا طاعه جبل الشوف
 در وقت میر منصور ملایزم
 صیدیه ابروق بر موجب
 تمسک
 ۱۲۵۰

حاکم صیدیه ابروق در وقت
 میر موسی الیه بلوغت
 ۱۲۶۰

حاکم عوایق جبل الشوف
 در وقت میر موسی الیه بلوغت
 ۱۲۶۰
 بها خلعتا التزام و خلعت خلوصی

۱۲۶۰
 طغوز بوز بکیر ای بی عورت

۱۲۶۰
 امیر احمد
 امیر احمد
 امیر احمد

۳۱. وجه مشهور اوزده
 ۳۲. بیک بوزنجی بری ...
 ۳۳. حنا بلو کجا محمد باشا ...
 ۳۴. بروف ملایزم میر منصور ...
 ۳۵. وزیر مشاور اهلک و کلان ...

۱۱۹

۱۲۷۸

اللهم صل على محمد وآل محمد
وعلوهم صلواتك
اللهم صل على محمد وآل محمد
وعلوهم صلواتك
اللهم صل على محمد وآل محمد
وعلوهم صلواتك

اللهم صل على محمد وآل محمد
وعلوهم صلواتك
اللهم صل على محمد وآل محمد
وعلوهم صلواتك
اللهم صل على محمد وآل محمد
وعلوهم صلواتك

اللهم صل على محمد وآل محمد
وعلوهم صلواتك
اللهم صل على محمد وآل محمد
وعلوهم صلواتك
اللهم صل على محمد وآل محمد
وعلوهم صلواتك

اللهم صل على محمد وآل محمد
وعلوهم صلواتك
اللهم صل على محمد وآل محمد
وعلوهم صلواتك
اللهم صل على محمد وآل محمد
وعلوهم صلواتك

Handwritten text in the top left margin, including numbers and some illegible script.

Handwritten text in the bottom left margin, including a list of names and numbers.

Main body of the manuscript featuring multiple columns of handwritten text, likely musical notation or a list of entries, with various numbers and symbols interspersed.

W. M. ...

M. 11705 (11705)

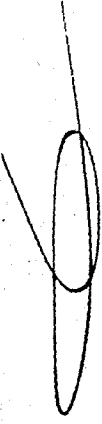
5 adit

Am-Jade

Mehmed Baya

Handwritten musical score on a page. It features several staves with musical notation, including notes, rests, and clefs. The handwriting is dense and appears to be a personal manuscript. There are some scribbles and corrections throughout the score.

Handwritten signature or name, possibly "Am-Jade" or similar, written in a stylized, cursive script.

Handwritten musical score on a page, similar to the one above. It contains several staves with musical notation, including notes, rests, and clefs. The handwriting is consistent with the first page, suggesting it is a continuation of the same work.

Handwritten signature or name, similar to the one on the first page, written in a stylized, cursive script.

نم ویزیم
 عظم زلعول تعبدی های بر نطق قبله
 ارب و پروطرا کما علی حبل ماسنا
 ار رضی و کس العلی کما علی حبل ماسنا
 بلک حره بار بنیم نوکار و زرق مادشام
 لک و ایشوخ و برینه رب ارب و ز اوقای
 مای معلوم

شوکلو کرانلو قردنلو وینتم ادم مای معلوم
 عظم زاده لامالک ظاهر اخراجی خصوصی دایما جاکیر ضمیمه جاکری اولوب ما بقا شام مقبسی بر کوی السید عبد الله
 آستانه علیه ده بوشه نقدن ارباب و قورن اولغله کتور دیلوب استنطاق اولنقدره کندی خطیله بر نطقه دفتر نقیم
 اربوب عظم زاده لک شام وهو البسند اولون املاک و اموالی و بعضی کسانک ذمتاری و عبال و اقراری
 تعهداتی درت بیلک کبسه لکدن تجاوز اولغله دین میریلینه محسناً ضبط و تحصیلنه اراده بوریلور ایسه حصولی ممکن
 ایدوکن و اموال و املاک مغلول اولدیفین بیان اتمکله درگاه عالیله ری قیومی باشیلندن طیفور بیلک قولری
 ایله معا بره کتور دیلوب کتی کی سوال اولنقدره نظام ماده مذکوره به موتی و مباشرت قبیلله نوجهله شروع اولنمق
 افضا ایلدیکتی و صورت حصولی نه کونه اولم جعنی تقریر و بیان اتمکله تقریر مذکوری بر کاغذه ضبط اولنقدن ماعدا
 طیفور بیلک قولری دخی موی ایلک حضور نره و غیایزه بوباید نه سولیدی و مغلوله رای ایلدی ایسه کاغذ نروره
 ذیل اولنوب مفتی سابق موی ایلک کتور خطیله اولون دفتر مذکور ایله معا حضورها بولرینه عرض اولنمق
 لدی المطالعده معلوم مایکانه ری بوریلور اشیو عظم زاده رشام و البسی متوفی عظم زاده محمد باشانک بوقدر اولنمق
 قبضه تصرفلینه کتوروب اوچر بیلک کبسه دین ضریحانه عامره لینه التي بیلک کبسه اداسنه تعهد ایله رتبه و زارت
 دخی نائل اولوب مبالغه نروره بی شهید لک ادا ایلدکری و مقدم و مؤخر تهید امیز تحریرات ایله مطالبه اولنقد
 و بوزن مقدم خطها بولری مقتضای اوزره کتور اید و کتور تحریرات کتور لرلدره هر بوزن کلان تحریراتک مالکری
 حلب ابالتی نوجه اولنور ایسه بشیون کبسه اچه ویره حکمی بایزن عبارت اولغله مبالغه قومه بی بوزن صکره دخی
 بروجهله و بر مبه حکری ظاهر اولدیفندن قطع نظر بونلرک ایکسی دخی دولت علیه نلک بر کونه ایشنه باره مبه حکری
 و نظام و تعهد بایزن غیری اللریزن ایش کلن ظلمه دین اولدقاری و از جمله عبدالله باشا دیار بکون سیواسه کلورکن
 یولدره جسارت ایلدیکتی ظلم و تعدی نوجهله کلن مغلوله دین ایدوکی برای و باهر اولغله بونلرک ایکسنانک دخی
 نوق و سنجاق قاری دفع و بری آستانه کوی و دیگری ددوس جزیره لینه نفی و یا نلنره اولون اموال و اشیار لی
 جانت میرین ضبط و بعده مباشرت قبیلله شام وهو البسند اولون املاک و اموالی نه ایسه املاک های بونلرندن
 اولدق تحریرات و املاک صورت فروختی استحصالیله جمله سی فروخت و تحویلله اموال ساتره ری بالوده مسطور
 ضریحانه دیننده محسناً در علیه به نقل اولنمق و بعد زمان کتور لی توغاری ابقاسنه طالب اولور ایسه باقی قوت
 دیناری و بر مدج مساعده اولنمق اوزره تنظیمی موافق رای و اراده شاهانه ری بورلدره امروزان شوکلور کرانلو
 مایانلو قردنلو وینتم ادم بادشاهم حضرت بیلکدر

نم ویزیم
 عظم زلعول تعبدی های بر نطق قبله
 ارب و پروطرا کما علی حبل ماسنا
 ار رضی و کس العلی کما علی حبل ماسنا
 بلک حره بار بنیم نوکار و زرق مادشام
 لک و ایشوخ و برینه رب ارب و ز اوقای
 مای معلوم

به بن و بزم فظام دایلمی محضاً
املاک مزبورک منسوب او
دری حصی

پادشاه

شکند کاتلر مهاتلو قدرتلر ولی نعمتم اقدم
بودن اقدم عظم زاده لرن مخلقاته ماموریه شام شریفه ارسال اولنان درگاه عالی قبری باشکندن ولی بک قزلای
مخبر و قومه عظم زاده متوفی میرطاج محمد پاشانک اوغلای و دامادینک کرک شام و کون حلیننده واقع املاک
سنوی قرق بیک عوفسه الزام ایله رابطه منی ویروب و مخلقاتی دخی جزویات مقوله سی شی اولفله اوج بشیوز غرض
ایده بکنی اهل و قرق تخمین برله عودت و صلحه وصولنده با امرالله تعالی حدود اجل سما سیله ارتحال دارا فرزند ایلیکی
متضمن تحزیرات ویرود ایتیکله خلوصه ایتیریلوب عتبه علیای ملوکانه رینه تقدیم اولدینی عظم زاده و دامادینک شام
و اطافنده واقع املاکی متوفی ولی بک قزلای ویردیکی رابطه اوزده سنوی قرق بیک عوفسه الزام اولنجهون اقصا
ایرن امرعالی شانی اصدار و ارسال اولنه منی و مخلقاتی لری التحزیر اوج بشیوز عوفشان اشیا دن عبادت اولوب و الحاقه
هذه نضع پاشانک دخی وزارتق ابقا بولمظه اشیا ی وقرمه ناک فریختی مناسب اولدینیه بناً طرفدینیه انعام الیسی
خصوصی منوط رای عالی دکی ایروکی محاط علم عالی دکی بولدرقره اورفرمان شوکتلو کاتلر مهاتلو قدرتلر ولی نعمتم اقدم
پادشاهم حفرتلر بیدر

عبدالبردر و خدیو سی

متوفی ولی بک قزلایک جزویات مقوله سی برقاچ قلم اوزدنده چورک جارق مقاطعه سی اولفله مزاده ویریلوب
بمناقصه انقیات قرار داده سی اوزده متوفانک اوغنه اعطاسی باینده اورفرمان حضرت من له اولو کر

فانعامها
بوماده نك
فبها كعنان
نكا خانه
دين محمدی
طغور بک

فله الهمی
سلام
صبر
و...

شوکلو قردلو کرانو عداللو ولی نعمت اقم
درگاه عالی قبری باشلرین مقداشام وسیعی عظم زاده محمد باشا اموالده مامور طغور بک
قولدرنک عتبه عنای داورانه لرینه تقدیم ایلدی قبری بقایه مفضل اولغیدن زیر و بالا
اول و آخرینه کرکی کیمی کسب وقف ایچون قبری سکر کوندر کرک عبدلولو کرکی و لک کتدامل
دریس افری قولدی آر الو ار الو امعالم ایله مطالع و کتاب اطلوچ ایلک خلوصه نتیجه سی
عظم اولغی محمد باشا و عبد الله باشا و وضوح باشا و کویونج مصفله عوروشا ده بوردی و سارین
شام او هو المینده مکتوم و مخفی اولون نفود و اموالدری خارجه اخراج خصوصنه حالاشام وسیعی
و میرالجام هزار احمد باشا قولدی تعهد ایلدی صوریره اموال مذکوره ظاهره چکسی ممکن اولدی
عیار تر ایلوی امرده دوله علیه صد اقی ترک و مطام و نسوی و غیراض فاسده لرینه تبعیت ایل
ماده مذکوره بی بو هیاته قویاندر افلوج اولیوج اگرجه انکسار شاهانه لرینه عظم اولدی
لکن بیت المال مسلمینه عائر بورد اموال زیر خفاده ذالری کدر عرض و نفعنی ولی نعمتک مصال
و مناضی اوزونیه ترجیح ایلرین ده خاس و ارایسه رب العالمین حقارندن کلون شام وسیعی هزار
احمد باشا قولدرینه ایالت شام و میرالجام بوندرک اموال مکتومه لرینی خارجه حقار رومدر طلب
ویرلیمی و حتی بوجم و ما مورتی امر لرین دخی بو شرط مضرع ایلدی مقرر اولغیدن کیم بارده
باشا و وضوح باشا نیک تعهد اقیه لرینی تحصیله دار مشارالیه یا زیرین قرمان عالیشانک
اشناسده جزار باشا شرط مذکور ایفا ایلدی صدیقون لرینی طرفون محمد اولون امین ان شاء الله
صدراعظمای نزه لرینی کلدره میر سو عالیله قولدرنک اشبو تقریری انلر ایله دخی مذکره وجه بنا سی
نه ایسه قرار ویرلرکن صکره حضور خدا و نر کاریلرینه حضور و سیدان اقمی استوار اولغی
معانم عالیله بوردلرجه امرو زمان شوکلو قردلو کرانو عداللو ولی نعمت اقم پادشاهم حضرت بکر

میرزا محمد تقی
میرزا محمد تقی
میرزا محمد تقی
میرزا محمد تقی

Ali Emami, Abdolkhamed I
dth. 1282 ac. 1084
Azm. Zadehain. multalilafant.

مؤذلو کرامتو قدرتو ولینعمت اقدم
بودن اقدم اراده سینه رینه بینی شام والیبی اسبی عظم زاده خلفانته ماسور عثمان اغا و سائیک
طرفیزن متوفای مشارا لیلک او علی عبد الله پاشا و نضوح پاشا و متعلقانندن هرزه المنق ایسه استغلا
هاوی درگاه عالی قیومی باشیزدن خلفاق مزبوریه به ماسوریتی اولون طیفور بیک قولرینه مکتوب تحری
اولمنش اولغله جوابی اوله رف میرقوم طرفدن بودوقه وارد اولون مفضل تحریقات بندید اوله رف
خلاصه ایندیریلوب اصل تحریقات ایله معا سده سینه خسروان رینه تقدیم اولدیفی و خلاصه
مرفومه به بعد النظر زیاسی محاط علم عالی لاری یوربله جنی معلوم هایوناری یورلدوقده اوروزمان
مؤذلو کرامتو قدرتو ولینعمت اقدم پادشاهم حضرت بندید